

Zicht

Tijdschrift voor gereformeerd zicht op politiek en maatschappij

Thema

Politiek na 500 jaar Reformatie

6 "Door Reformatie en Verlichting is geloof een subjectieve waarheid geworden"

Prof. dr. Robert von Friedeburg

20 "Godsdienstvrijheid is in Arabisch-islamitische wereld door geweld ondergesneeuwd."

Dr. Jan Jaap de Ruiter

Politiek na 500 jaar Reformatie

1	Gearriveerde of gereformeerde politiek? <i>drs. Jan Schippers</i>	BLIKOPENER
2	Vanaf nu is alles nieuw geworden <i>ds. J.H. Visser</i>	BIJBELSTUDIE
6	“Wij zijn erfgenamen van de Reformatie én van de Verlichting” <i>mr. Corry-Anne van der Tang-Everse interviewt prof. dr. Robert von Friedeburg</i>	INTERVIEW
14	Ach, leefde Van Ruler nog maar <i>mr. Diederik van Dijk</i>	THEMA
19	O, land, land, land... <i>mr. Frank van Putten</i>	FOCUS
20	Godsdienstvrijheid en democratie in de Islam <i>dr. Jan Jaap de Ruiter</i>	THEMA
27	Boekbespreking De SGP-bundel getoetst aan artikel 36 NGB <i>mr. drs. Jaco van den Brink</i>	BOEKBESPREKING
33	Gerechtigheid verhoogt een volk: gezichtspunten bij een studie <i>L. van der Tang en mr. Bart van der Tang</i>	BOEKBESPREKING
39	Boekbespreking De Zon der gerechtigheid brengt verhoging <i>dr. Henk Post</i>	BOEKBESPREKING
45	SGP kan leren van theocratisch visioen van A.A. van Ruler <i>dr. Klaas van der Zwaag</i>	POLITIEK KLASSIEK
53	Droit Divin <i>René Heij MA</i>	BRANDPUNT
54	Gemeente Bodegraven-Reeuwijk blij met samenwerking kerken <i>Ronilla Heijboer MSc interviewt burgemeester Van der Kamp</i>	LOKAAL VIZIER
57	‘Ook geen moskeetje’ <i>Ronilla Heijboer MSc</i>	LOKAAL VIZIER
62	Schaf de godsdienstvrijheid af! <i>debat tussen Paul Cliteur en Maarten Neuteboom</i>	KWARTAALSTELLING
65	Reformatie kent na 500 jaar belangrijke politieke gevolgen <i>dr. Klaas van der Zwaag</i>	BOEKENSCHAP
71	De postmoderne staat – de utopie voorbij <i>mr. Corry-Anne van der Tang-Everse en drs. Jan Schippers</i>	BOEKENSCHAP
79	Geloofwaardig <i>mr. Corry-Anne van der Tang-Everse</i>	PERSPECTIEF

Gearriveerde of gereformeerde politiek?

De Reformatie is aan haar 500ste jaar begonnen. Dat zal u niet zijn ontgaan. Vaak hoor je dat de Reformatie een half millennium geleden heeft plaatsgevonden. Voltooid verleden tijd. Inmiddels hopeloos verouderd, verstard en verstramd. Nee, zo niet. We moeten ons weer realiseren dat de reformatie van kerk, samenleving en politiek al een half millennium aan de gang is.

In dit nummer treft u daarom naast terugblikkende beschouwingen ook artikelen aan die ingaan op actuele kwesties. De Reformatie wordt in een historisch verband geplaatst van klassieke filosofen, Middeleeuwen en Verlichting. En in verband gebracht met het bedrijven van Bijbels genormeerde politiek in onze postmoderne samenleving. De redactie dankt alle auteurs en geïnterviewden voor hun bijdragen en reflecties.

Als het gaat om de politiek heeft de Reformatie christenen ervan bewust gemaakt dat zij een dubbel paspoort hebben: van een aards en van het hemels koninkrijk. God regeert op de wijze van twee regimenten. De sporen ervan lopen vaker niet dan wel parallel, soms kruisen ze elkaar. Tenminste, vanuit menselijk perspectief. Dan moeten er spannende keuzes worden gemaakt. Daar ontkomt ook de meest hartstochtelijke theocraat niet aan.

Een reformatorisch gelovige is nooit een gearriveerd persoon die niet meer hoeft na te denken of te geloven omdat 'ie alles zeker weet. Dit is ook van toepassing op de gereformeerde theocratie: een torso, zo typeerde de theoloog Van Ruler haar. 'In onze tijd kan men om de idee van de theocratie alleen maar lachen, maar ik ben ervan overtuigd dat men in de eenentwintigste eeuw zal merken dat dit de clou van de hele grap is.' De essentie van de theocratische gedachte blijft actueel. Dit themanummer maakt dat nog eens duidelijk.

De Reformatie is niet af. Evenzo raken we nooit van de theocratie af. Afronding en voltooiing staan nog uit. Na artikel 36 van de Nederlandse Geloofsbelijdenis volgt artikel 37. Na het voorlaatste komt het laatste: het tegoed van het christelijk geloof. De kardinale kwestie is of we naar Christus' komst uitzien met reikhalzend verlangen.

Jan Schippers, *eindredacteur*

'Zo kennen wij vanaf nu niemand naar het vlees; en al hebben wij Christus naar het vlees gekend, dan kennen wij Hem nu zo niet meer. Daarom, als iemand in Christus is, is hij een nieuwe schepping: het oude is voorbijgegaan, zie, alles is nieuw geworden.'

2 Korinthiërs 5:16-17

Ds. J.H. Visser, predikant te Antwerpen van de Verenigde Protestantse kerk in België

Vanaf nu is alles nieuw geworden

In 2017 gedenken we dat vijfhonderd jaar geleden de Reformatie begon. Het blijft een hachelijke onderneming om het begin van een hervormingsbeweging te gedenken, die de onbedoelde (repeterende) breuk van de kerk van Christus tot gevolg heeft gehad. Zeker als je beseft dat de hervorming de kerk en de gelovigen wilde wegtrekken van zichzelf naar Christus. Voor je het weet, verraad je dus de zaak van de hervorming door teveel aandacht te besteden aan de mensen, de beweging en de kerken van de Reformatie. Het kan misschien minder kwaad als we het principe, of – beter – de zaak van de Reformatie gedenken en ons ter harte nemen.

EEN NIEUWE TIJD IS AANGEBROKEN

De woorden van de apostel Paulus uit de tweede brief aan de Korinthiërs raken de kern van die zaak: in Christus is er een nieuwe schepping aangebroken – "het oude is voorbijgegaan, zie, alles is nieuw geworden" (of in een andere tekstvariant: "zie, het is nieuw geworden"). Commentator Ralph P. Martin onderstreept de alomvattendheid en enorme reikwijdte van wat Paulus in dit gedeelte van zijn brief schrijft: "Paulus poneert de christelijke overtuiging dat in het Christusgebeuren een nieuwe wereld is geboren en een nieuw tijdperk in de wereldgeschiedenis is aangebroken. Woorden zoals 'een nieuwe

schepping', 'verzoening' en 'rechtvaardigheid van God' zijn in feite alle synoniemen voor dit nieuwe tijdperk, dat zowel de relatie tussen God en mensen als alle aardse relaties op een radicale wijze heeft beïnvloed".¹ Met de dood en opstanding van Christus heeft God werkelijk iets nieuws geschapen, dat nu door de bediening van de verzoening (vers 18-21) doorbreekt en doorwerkt in de mensen die door geloof en bekering 'in Christus' zijn.

Vanwege de radicale nieuwe tijd die is aangebroken is het oude voorbijgegaan en heeft het ook geen zin om Christus op de oude manier – naar het vlees te kennen. Dat kennen van Christus 'naar het vlees' vraagt om nadere uitleg. Bedoelt Paulus dat hij en anderen Christus ooit gekend hebben in zijn menselijke, aardse gestalte en dat dit vanaf nu door de kennis van het geloof in het evangelie heeft afgedaan? Of wil hij zeggen dat hij Christus op een 'vleselijke', dat is: een ongeloofvige, door de zonde en het oude leven gestempelde manier heeft gekend (toen hij Hem en Zijn gemeente vervolgde)? Of gaat hij hier in op het conflict met zijn tegenstanders in Korinthe, die Christus en Zijn apostel kennen en beoordelen naar menselijke en verkeerde maatstaven (de roem over het uiterlijke; vers 12)? Hoe dan ook, voor Paulus is het van het grootste belang om de zaak van Christus te kennen en te beoordelen vanuit de kern: de nieuwe schepping die in Christus in de wereld en de mensenharten doorbreekt. Al het andere is tweederangs, bijzaak of ook al te menselijk en verkeerd. Uiteindelijk was dit de inhoudelijke kern van de reformatie, de zaak waar het om ging: Christus zo kennen, dat Gods nieuwe schepping doorbreekt.

HET OUDE EN HET NIEUWE VERMENGEN?

Die zaak blijft vandaag actueel. Ook in onze tijd zullen we weer moeten zoeken en leren om

Uiteindelijk was de inhoudelijke kern van de reformatie, de zaak waar het om ging: Christus zo kennen, dat Gods nieuwe schepping doorbreekt.

Christus en de mensen (onzelf) vanuit de kern van de verzoening en de nieuwe schepping te leren kennen. En ook nu zijn er manieren van het kennen van Christus die 'naar het vlees' zijn. Misschien is dat voor ons westerse christenen wel de christelijke cultuur, het *corpus christianum*, dat we met de secularisatie in het Westen grotendeels hebben verloren. Zeker als het gaat om de sociale en politieke vertaling van de nieuwe schepping van Christus was de christelijke cultuur van het Avondland een vorm waarin we Christus hebben gekend – schoon en indrukwekkend soms als je denkt aan de kathedralen, de eeuwenoude theologie en christelijk denken, de hervormingsbewegingen die zich in Christus' Naam met hart en ziel hebben ingezet voor de zwakken, armen, zieken en zondaren. De Reformatie laat echter zien dat die cultuur maar zeer ten dele christelijk was en soms zelfs antichristelijk. Denk aan de slavernij, de verwevenheid van de blanke, Europese macht en belangen met de zaak van Christus, de oorlogen en het geweld in Zijn Naam. Het Europese christelijke lichaam werd zowel gestempeld door het nieuwe als het oude. Het zijn de hervormingsbewegingen van alle eeuwen die, gedreven door de woorden van de apostel over de nieuwe schepping, ernaar zochten om persoonlijk en in de samenleving het oude te overwinnen.

In de eenentwintigste eeuw leven we in andere tijden. Als minderheid (of, misschien eerlijker: minderheden) in een multiculturele, geglobali-

Westreenen

elektra | beveiliging | zonnepanelen | domotica

Nieuwbouw of verbouw
Storing of onderhoud
Groot of klein
Specialistisch of standaard

Tolsestraat 12
4043KB, Opheusden
0488-440116
info@westreenen.nl

Op veel
gebieden thuis

Domotica

Zonnepanelen

Beveiliging

Elektra

ONTDEK UW GROEIPOTENTIE

ZULLEN WE GROEIEN?

Voor ondernemers,
managers en medewerkers

TOP 7 Klantvragen Bunt Groep

- 1 "Wij willen efficiënter werken en meer winst maken."
- 2 "Hoe dragen we ons bedrijf over aan de volgende generatie?"
- 3 "Ik wil een betere manager worden."
- 4 "Ik loop vast met mezelf."
- 5 "Het loopt niet lekker in ons team."
- 6 "Wij zijn veel te druk."
- 7 "Veranderingen in wetgeving en financiering dwingen ons anders te gaan werken."

Welkom bij Bunt Groep.

Galileilaan 23d, 6716 BP Ede
0318 - 83 02 26
info@buntgroep.nl
www.buntgroep.nl

Bunt
groei van mens en organisatie

seerde en gesecculariseerde cultuur is ons de schat van het evangelie toevertrouwd. Het is be-moedigend om dan te lezen dat er ook voor ons een 'nu' is – vanaf nu kennen ook wij niemand naar het vlees, en ook Christus niet. Naar het vlees kennen, is kijken op de manier van de men-sen, de menselijke maatstaven van macht, in-vloed en getal. Of met een teveel aan heimwee en mistroostigheid blijven hangen aan de kennis van Christus van vijfhonderd (of x) jaar geleden. Of het kennen van Christus dat vooral gericht is op uiterlijke christelijke kenmerken die weinig of niks te maken hebben met verzoening en nieu-we schepping.

REFORMATIE VANDAAG

In dat 'nu' – een heden van genade – klinkt ook vandaag de oproep tot reformatie, omdat het waarachtige evangelie altijd reformatie is: we-dergeboorte en verandering van denken, voelen, leven, handelen (Romeinen 12:1-2). Dat blijft een kritisch, brekend gebeuren, zowel voor de mens als in de samenleving. Het zal ook nu ten dele en onaf blijven, omdat de nieuwe schepping tot de komst van Christus' rijk in de oude wereld en ons oude leven komt en helaas gaat het oude niet zo-maar, zonder slag of stoot, voorbij.

Naar het vlees kennen is
kijken op de manier van de
mensen, de menselijke
maatstaven van macht,
invloed en getal. Of met een
teveel aan heimwee en
mistroostigheid blijven
hangen aan de kennis van
Christus van vijfhonderd
jaar geleden.

De vraag aan ons – christenen in het Europa van de eenentwintigste eeuw, waarin veel aan het rommelen en gisten is en we veel verloren heb-ben – of wij dat 'vanaf nu' serieus durven nemen. Of wij geloven dat onze tijden niet alleen een he-den van genade zijn, maar ook een oproep om Christus niet naar het vlees, maar naar de zaak van de nieuwe schepping te kennen. Om van-daag verzoend te worden én dus mensen van de verzoening te zijn. Om nieuw geschapen – gere-formeerd zo u wilt – te worden en te leven voor Hem die de nieuwe schepping is. Vanaf nu!

¹ R.P. Martin, *2 Corinthians*, Word, Waco TX, 1986 (WBC 40), p. 158. In het origineel luidt de hier vertaalde zin: "Paul is setting down the Christian conviction that in the Christ event a new world has been born and a new age has supervened on world history. Phrases like 'a new creation', 'reconciliation' and 'righteousness of God' are all virtual synonyms for this new one which has radically affected both divine-human and all earthly relationships."

Volgend jaar is het een halve eeuw geleden dat de Reformatie een belangrijke wissel omzette in het denken over kerk, macht en gezag. Een halve eeuw, waarin onvermijdelijk veel is veranderd. Wat is er overgebleven van de ideeën van Luther en Calvijn? Wat ligt er tussen ons en de Reformatoren? In hoeverre zijn wij toch beïnvloed door de Verlichting? Professor Von Friedeburg plaatst onze opvattingen over staatkunde in perspectief.

Door Corry-Anne van der Tang-Everse, wetenschappelijk medewerker

“Wij zijn erfgenamen van de Reformatie én de Verlichting”

Interview met prof. dr. Robert von Friedeburg,
hoogleraar Vroegmoderne geschiedenis EUR

Tussen stapels boeken en kasten vol literatuur ontmoet ik prof. dr. Robert von Friedeburg op zijn werkplek aan de Erasmus Universiteit in Rotterdam. Nog voordat ik een vraag kan stellen, begint hij te vertellen over de invloed van de Reformatie op de politiek, op het staatskundig denken, over lutheranen, katholieken, protestanten en vrijdenkers en over zijn visie op de huidige maatschappelijke ontwikkelingen.

TUSSEN ONS EN DE REFORMATIE

“De Reformatie benader ik vanuit academisch perspectief en tegelijkertijd ben ik een orthodoxe lutheraan. Sommige collega’s zijn kerkhistoricus en atheïst tegelijk, dat kan blijkbaar. Mijn persoonlijke benadering is dat wij allen kinderen van Adam zijn, dat we gevallen zijn, dat het kwaad in de wereld is en dat we daarom Christus’ offer aan het kruis nodig hebben om gered

te worden door genade. Dit is de kern van het protestantse en lutherse theologie, maar ondertussen hebben we zoveel stromingen binnen het protestantisme dat ik moet zeggen dat dit een orthodox luthers standpunt is. Voor mijn eigen geloof is uitgangspunt dus onze eigen slechtheid en ons onvermogen om het goede te doen."

"Dit uitgangspunt heeft oeroude en moderne elementen tegelijk. Het principe dat mensen gevallen zijn en Christus' offer nodig hebben, gaat terug op de interpretatie van Jezus' leven in de eerste eeuwen. Maar in de moderniteit, die tussen ons en de Reformatie ligt, zijn redding en genade iets persoonlijks geworden. Mijn uitgangspunt is specifiek voor de Westerse kerk; dit geldt niet voor het christendom in Afrika of het Nabije Oosten. Voor ons is het bijvoorbeeld absoluut ondenkbaar dat het lidmaatschap van een kerk voldoende is voor je zaligheid."

Wat maakte de Reformatie zo beslissend voor ons waarheidsbegrip?

"Om dit te begrijpen moeten we onderscheid maken tussen drie niveaus van waarheid:

1. objectieve waarheid, wat door zintuigen kan worden vastgesteld, zoals de waarheid dat de aarde om de zon draait; de objectieve waarheid van de moderne natuurwetenschappen;
2. normatieve waarheid, wat een samenleving als rechtvaardig acht, zoals het toestaan van de doodstraf. Vanaf de achttiende eeuw tot de jaren '60 van de twintigste eeuw bleven de in-

Maar in de moderniteit, die tussen ons en de Reformatie ligt, zijn redding en genade iets persoonlijks geworden.

zichten van de kerken een deel van deze normatieve waarheid bepalen;

3. subjectieve waarheid, de waarachtigheid van gevoelens en intenties, bijvoorbeeld dat een moeder van haar zoon houdt, zelfs al heeft hij een moord begaan.

De Reformatie zette zich af tegen het gegeven dat de objectieve waarheid door de kerk wordt bepaald. De interpretatie van Gods Woord was niet langer het alleenrecht van de Paus of andere kerkelijke instellingen. Gedurende de 17e en 18e eeuw werden geloofsopvattingen in de protestantse landen nog geïmplementeerd als objectieve waarheid. Maar er bleken steeds meer verschillen tussen de protestantse kerken te zijn. De protestantse kritiek richtte zich niet langer alleen op de kerk van Rome, maar ook op andere protestantse kerken. Dat was het begin van de degradatie van de geloofsopvattingen als objectieve waarheid. Gedurende 19e eeuw werden geloofsopvattingen nog hoogstens geïmplementeerd als normatieve rechtvaardigheid door een bepaalde geloofsvorm privilege te geven, ook in Nederland. Na de jaren '60 en '70 is ook het idee van geloof als normatieve rechtvaardigheid verloren gegaan. Door de Reformatie en de Verlichting zijn geloofsopvattingen dus van de sfeer van objectieve waarheid naar de sfeer van subjectieve waarachtigheid verhuist. We leven nu in de situatie dat elk individu welke opvatting dan ook kan kiezen. Tegelijkertijd zullen vele groepen erin blijven geloven dat hun opvatting de enige juiste is. De meeste protestantse kerken, zeker in Duitsland en Engeland, proberen zich in deze nieuwe situatie te schikken."

Waarom vormde de Reformatie zo'n radicale doorbraak?

"De Reformatie was oorspronkelijk slechts een van de interne kerkelijke debatten; in de Rooms-Katholieke kerk was al eeuwen een pro-

ces gaande van voortgaande purificatie. Het meningsverschil paste prima binnen de structuur van eigen universiteiten die een academisch debat voerden over dogmatiek en over allerlei andere zaken. Het is een intrigerende vraag waarom dit specifieke debat leidde tot een aparte geïnstitutionaliseerde kerk."

"Het antwoord is het bijzondere karakter van de christelijke leer, vergeleken met de Islam en het Jodendom. Dat karakter is gestempeld door joods denken uit het Oude Testament, de nadruk op het leven van Jezus Christus en de belangrijke invloed van het Hellenisme en de Griekse filosofie op delen van het Nieuwe Testament. Daar

In de Rooms-Katholieke kerk was al eeuwen een proces gaande van voortgaande purificatie.

kwam later bij de receptie van het Romeinse recht door de kerk, de verheffing van het Christendom tot staatsgodsdienst, de verbintenis van de kerk met wereldlijke krijgsheren in de Middeleeuwen en het academische debat binnen de structuur van eigen universiteiten. Dit alles maakt de christelijke leer tot een leer met vele componenten, zowel politiek, sociaal als godsdienstig, waarover het normaal was te discussiëren. Luther formuleerde zijn polemische aanvallen op de Rooms-Katholieke kerk echter op een sterk onacademische, aardse manier, die breed werden verspreid. Luther vergeleek de kerk van Rome met andere vijanden van God, zelfs met de Turken. Die rukten op vanuit het Zuiden en lagen voor de poorten van Wenen. De opkomst van de drukpers, de gemakkelijke vermenigvuldiging van informatie en deze politieke

omstandigheden leidden uiteindelijk tot een breuk met de kerk van Rome.

LUTHER

Vorig jaar verscheen een dik boekwerk van uw hand Luther's Legacy. The Thirty Years War and the Modern Notion of 'State' in the Empire, 1530s – 1790s. Wat is de erfenis van Luther? Wie zijn de erfgenamen?

"Voor de erfenis van Luther zijn twee kenmerken van zijn denken relevant:

1. Luthers apocalyptisch denken. Hij dacht dat de wereld nog slechts zo'n twee of drie jaar zou bestaan. Hij leefde met het aanstaande einde voor ogen. Daarom moeten we deze wereld slechts zoveel mogelijk bijhouden
2. Luthers vertrouwen in de superioriteit van God. God doet wat Hij wil. Wat mensen doen, valt in het niet vergeleken bij Gods besluit.

Onder deze voorwaarden kwam Luther tot het standpunt dat geloof niet af te dwingen is. God bewerkt dat buiten ons om. Wij kunnen niet zoveel veranderen aan wat andere mensen geloven. Dit denken over geloof is later beïnvloed door de Verlichting en heeft geleid tot de situatie van nu waarin geloven een privézaak is. Wij zijn onvermijdelijk erfgenamen van de Reformatie én van de Verlichting."

Hoe dacht Luther over het gezag van de overheid?

"In de tijd van Luther bestond er nog geen overheidsorganisatie zoals wij die kennen. De kerk oefende het gezag uit, soms door de macht van lokale vorsten aan te wenden. Het denken over despotenregimes die hun onderdanen als slaven behandelen en tegen wie verzet noodzakelijk is, ontwikkelde zich in die tijd. Luther gebruikte dat idee en typeerde de kerk als een systeem van dominantie en manipulatie. Hij vond dat heersers falende mensen zijn die zich

Wij zijn onvermijdelijk erfgenamen van de Reformatie én van de Verlichting."

niet groot mogen voelen. Dat leidde tot massieve aanvallen op bepaalde vorsten."

"In de zeventiende eeuw werd dat despotenframe op katholieke én protestantse vorsten toegepast. De aanvallen van Luther op de kerk van Rome komen ook in de boeken van Bayle en Mandeville terug. Zij waren beiden gedoopte christenen, maar hadden grote afkeer van de politieke macht of invloed van de kerken. Zij vonden dat de kerken, ook de protestantse kerken, hun invloed hadden misbruikt door mensen te verleiden om oorlogen voor geloofsredenen te voeren. Dat was volgens hen niet conform de leer van Christus. Dat leidde tot een aanval op kerkelijke privileges. Niet-kerkelijke denkers ontwikkelden een burgerlijke moraal die veel vergeten christelijke waarden incorporeerde. Deze ethiek werd scherp afgezet tegen de kerkelijke doctrine. Onderdeel van die ethiek was de bescherming van onderdanen tegen de overheid, de bescherming van eigendom, vrijheid van geloofsdwang, kortom: het rechtsstaatische. Deze principes werden ingegeven door christelijke waarden, die verborgen lagen onder een dikke laag kerkelijke doctrine. In die filosofie had de kerk echter slechts nog een plaats zolang zij kinderen en burgers onderwees in de algemene christelijke deugden. De kerk had geen zelfstandige positie meer."

STAATSOPVATTING

Wat is de bijdrage van het protestantisme aan de staatskunde?

"In het katholieke denken bleven de heersers nog lang aan de wensen van de kerk van Rome

onderworpen. De notie van de moderne staat komt voort uit de wens van protestanten in de Dertigjarige Oorlog om de ruimte voor heersers te verkleinen. Dit streven werd gebaseerd op de slechte natuur van de mens en van heersers in het bijzonder. Erasmus ging er nog vanuit dat goed onderwijs hen kon vormen tot goede bestuurders, maar dat bleek niet te werken. Daarom is een aparte organisatie nodig die de macht van heersers tot nul reduceert. De naam van deze organisatie werd de 'staat'. Christelijke ideeën over bescherming van kinderen en van kwetsbaren zijn terechtgekomen in het verzet tegen de heersers en in het denken over de moderne staat. De staat is een correctiemechanisme op macht, niet de manifestatie van macht zelf. Dat verschilt enorm van het denken over macht in de rest van de wereld."

"Dat is terug te zien in het verschil tussen Westerse en Russische sprookjes. In de sprookjes van Poesjkin is het normaal dat een tsaar orders geeft aan zijn onderdanen en willekeurig dreigt met de doodstraf. De sprookjes van Grimm vertellen echter dat degenen die kwaad aanrichten zullen worden gestraft en degenen die goed doen worden beloond. Het is voor de Westerse maatschappij ondenkbaar dat de prins uit het sprookje dagelijks mensen terechtstelt. Dat typeert het significante onderscheid tussen publieke autoriteit in het Westen en machtsuitoefening in de rest van de wereld."

Het rechtsstaatische werd ingegeven door christelijke waarden, die verborgen lagen onder een dikke laag kerkelijke doctrine.

Kunt u verklaren waar het denken over de overheid als deel van de scheppingsorde vandaan komt?

"Katholieke denkers gingen ervanuit dat er reeds een organisatie bestond die het leven hier op aarde kon organiseren: dat was de kerk zelf. Katholieke denkers konden niet anders naar de samenleving kijken dan als deel van de kerk. Vanuit het hiërarchisch denken was de paus de hoogste macht. De enige beperking van de heersers binnen de kerk waren de katholieke decreten en adviezen. Er was geen plaats voor het denken over een aparte staat. Het is een katholieke redenering dat God orde heeft geschapen, de kerk de institutionalisering van die orde vormt en elke burger moet gehoorzamen aan de kerk."

"De idee dat de staat uit de scheppingsordering voortvloeit, is eerder dus katholiek en niet zozeer protestants, maar werd wel door de meeste reformatoren overgenomen. De Reformatoren gingen ervan uit dat mensen in goede harmonie moeten samenleven en die samenleving daarom een bepaalde orde nodig heeft. De redenering is dan: omdat de mens is geschapen en de samenleving is geschapen, is de structuur waarin dat gebeurt op een of andere manier ook geschapen. Daarom werd uit het vijfde gebod als eerste afgeleid dat je je ouders moet gehoorzamen en daarna pas gehoorzaamheid aan degenen die over je gesteld zijn. Vanuit die redenering is later het idee voortgekomen dat de overheid deel van de scheppingsorde uitmaakt. De huidige onpersoonlijke staat had nooit iets met de scheppingsorde van doen en werd vanaf de zeventiende eeuw veeleer als kunstmatig en als mensenwerk beschouwd."

GEBOD EN BELIJDENIS

Wat heeft die onpersoonlijke staat met de Tien Geboden te stellen?

"Het idee dat God geboden heeft gegeven en je die geboden moet gehoorzamen, ook als de overheid dat niet wenst, is een oerchristelijk idee. De keizer Justinianus maakte werk van het implementeren van Gods goede wet in het Romeinse recht. Het is altijd vanzelfsprekend geweest om de Tien geboden te zien als Gods wil en als het goede voor de samenleving. Dat betekende volgens de kerken, ook de katholieke kerk, en ook volgens Luther en Calvijn, dat die geboden van toepassing zijn op elk deel van het leven, ook in onze burgerlijke aangelegenheden. Het is de Verlichting die dit idee doorbreekt en de kerk het recht ontnemt om te zeggen wat in strijd met Gods wil is. De Verlichting stelt de al-

Het is de Verlichting die dit idee doorbreekt en de kerk het recht ontnemt om te zeggen wat in strijd met Gods wil is.

gemene burgerlijke moraal in de plaats van het natuurrecht. Veel Verlichtingsdenkers gaan er nog wel vanuit dat mensen een religie nodig hebben om hun van het kwaad af te houden. Dat is echter een moderne, functionele benadering van geloof. Dat is de situatie waarin we ook nu zitten. Kerken kunnen nu hooguit pogingen doen om Gods wil erkent te zien, maar zij zijn afhankelijk van het politieke proces."

Wat was de betekenis van een confessie in die Vroegmoderne tijd?

"Aristoteles zei al dat een gemeenschap die wil samenleven een gemeenschappelijke culturele achtergrond moet hebben. Die gemeenschappelijkheid kan liggen in het samen ten strijde trekken, zoals de Spartanen, of in het samen be-

lijden van hetzelfde geloof. Om praktische politieke redenen is het dus aan te bevelen om een gedeeld geloof te hebben. In de godsdienstoorlogen van de zestiende eeuw was het bestaan van verschillende geloofsgemeenschappen binnen een gebied recept voor onderling geweld. Geloofsbelijdenissen speelden in die tijd vaak de rol van vredestitel. Het ondertekenen van gedeelde geloofsopvattingen verzachtte de constante interne twisten. Zo tekenden bepaalde Duitse vorsten om simpele politieke redenen de Lutherse Concordia van 1577. Dit betekende niet dat de vorsten ongelovig waren, maar zij probeerden de heftige theologische debatten enigszins te matigen. Het formuleren van steeds langere en preciezer geloofsbelijdenissen droeg echter ook bij aan conflicten tussen de ontstaande kerken. Veel christenen vroegen zich af of het juist was om onduidelijke vragen als vastgestelde waarheid in geloofsbelijdenissen terecht te laten komen, en als consequenties te aanvaarden dat allen die een bepaalde punt niet wilden geloven, vervolgd moesten worden."

Wat is de betekenis van de aanvaarding van de Nederlandse Geloofsbelijdenis door de Staten-Generaal van de Zeven Verenigde Provinciën in die tijd?

"Na de lange strijd in Nederland kwamen de vertegenwoordigers van de Provincies samen om hoogst noodzakelijke overeenstemming over kerkelijke zaken te bereiken en enige tolerantie af te spreken. De burgerlijke overheid liet andere godsdiensten toe zolang er vrede was en zij zich ordelijk gedroegen. In Amsterdam is daarvan een goed voorbeeld te vinden. Achter de voorgevel van een woonhuis tref je een barokke Rooms-Katholieke kerk aan. De tolerantie en de facto pluraliteit was niet voor iedereen in Nederland wat idealiter gewenst was, maar meer een feitelijk gegeven. Tolerantie werd een van de pi-

Christenen moeten steeds de wereld ingaan, het verhaal vertellen en proberen de samenleving te beïnvloeden.

laren van de Nederlandse staat dat tot diep in de negentiende eeuw de burgerlijke moraal bepaalde."

CHRISTELIJKE WAARDEN

U heeft ook geschreven over de rol van vaderlandsliefde in het protestantse denken. Wat is die rol geweest?

"Vaderlandsliefde is oorspronkelijk een klassieke deugd, gebaseerd op overlevingsdrang en op emotionele gedrevenheid die moet leiden tot bereidheid om voor je stad te vechten en te sterven. Deze klassieke deugd is door de protestanten gerevitaliseerd toen ze zich moesten verdedigen tegen katholieke aanvallen, bijvoorbeeld tegen de 'Spaanse' repressie in Nederland. In het christelijke Europa hebben wereldoorlogen plaatsgevonden. Hoe kan het dat mensen willen vechten? Niet om het geld, maar uit vaderlandsliefde. Het is een klassieke deugd, want het heeft niets met Christus' kruisdood te maken. Luther en Calvijn hebben beiden lange beschouwingen gewijd aan de betekenis van het feit dat Jezus zijn vijanden de andere wang toekeerde. Zij kwamen tot de conclusie dat het niet *onchristelijk* is om te gehoorzamen aan de dienstplicht. Het zou hooguit noodzakelijk kunnen zijn. Als je vecht, kan je soms erger voorkomen."

Zijn er andere protestantse waarden die we in het Nederlandse staatsrecht terugzien?

"Een typisch protestantse waarde is de scheiding van kerk en staat. De macht van de kerk

bleek tijdens de late Middeleeuwen soms misbruikt te zijn. Door Luther ontwikkelde zich het idee van de twee rijken. We hebben te gehoorzamen aan twee soorten van gezag. Een overheid heeft de verantwoordelijkheid om de kwetsbaren te beschermen. Hoe die verantwoordelijkheid genomen wordt, wordt bediscussieerd in de politieke arena. Christenen moeten steeds de wereld ingaan, het verhaal vertellen en proberen de samenleving te beïnvloeden. Wij weten niet, wie de ware christenen zijn en wie er gered wor-

Monogamie ontmantelen is in feite disrespect voor tweeduizend jaar filosofie.

den, dus mogen wij ook niet anderen onze opvattingen opdwingen. Wel moet de overheid de orde, zo nodig met geweld, handhaven. Wij hebben de overheid nodig, maar voor het goed functioneren van de menselijke gemeenschap, niet voor de uitoefening van macht op zich."

KIND VAN DE TIJD

"Er is dus een constante interactie tussen christelijk en niet-christelijk denken dat resulteert in de waarden die we nu hooghouden. Zelfs bijbelvertalers zijn kind van hun tijd. In de eerste Griekse vertalingen van de evangeliën werd God soms vertaald met 'kosmos'. Dat had meer te maken met klassieke Griekse opvattingen, maar deze opvattingen hadden invloed op hun omgeving. De terminologie van het Nieuwe Testament is dus ook gedrenkt in Griekse filosofie. De normatieve waarden uit het Jodendom, de vroegchristelijke kerk en het Romeinse recht, waarmee individuen beschermd worden, stempelen onze opvattingen over macht en gezag. De bescherming van kwets-

baren, het opbouwen van een structuur tegen de machtigen en het deugdenprogramma voor burgers en voor de samenleving als geheel had slechts een doel: bescherming van de schapen tegen de wolven. Dat is het resultaat van tweeduizend jaar in elkaar groeien van christelijk en niet-christelijk denken. Dat kan je niet simplistisch categoriseren in 'christelijke Middeleeuwen' en de 'onchristelijke moderniteit' daarna."

Kunt u een voorbeeld geven?

"Monogamie wordt weggezet als een christelijk idee, maar het is een typisch Westers idee. De argumentatie is namelijk dat, uitgaande van de natuur van man en vrouw, een redelijk georganiseerde samenleving alleen mogelijk is als mensen leven in monogame relaties. Deze redenering is gestoeld op het klassieke denken van Plato en Aristoteles, op dat van de kerkvaders en de kerkelijke dogmatiek én op de Verlichting. Monogamie ontmantelen is in feite disrespect voor tweeduizend jaar filosofie. De secularisatie in de tweede helft van de 20e eeuw zorgde er echter in een paar decennia voor dat mensen niet eens meer met elkaar willen trouwen. Dat is een ontwikkeling met zoveel impact dat we er met stomheid geslagen naar kijken: geen enkele filosoof heeft dit ooit gewild."

Wat baart u zorgen?

"De grote invloed van de media, van de reclame, het belang dat wordt gehecht aan materiele goederen en de seksualisering van de relatie tussen man en vrouw baren mij grote zorgen. Mijn vrouw en ik willen onze dochter, als dat enigszins kan, voor deze invloeden bewaren, totdat ze oud genoeg is om zelf te kiezen. Wat dat betreft zou ik op de SGP kunnen stemmen als ik in Nederland stemrecht zou hebben."

De actualiteit van de theoloog dr. A.A. van Ruler (1908-1970) is verrassend. Hij leert hoe je vanuit een diepe en vaste overtuiging tolerant kunt zijn tegenover andere opvattingen, zonder daarbij te vervallen in oeverloze tolerantie. Tegelijkertijd waarschuwt hij tegen de terreur van de seculiere tolerantie die opdoemt als een samenleving verdraagzaamheid tot een absolute waarde uitroept. Een democratie zonder Goddelijke dimensie loopt uit op chaos.

Mr. Diederik van Dijk, lid van de Eerste Kamer voor de SGP

Ach, leefde Van Ruler nog maar!

Ooit liep professor Van Ruler, snuivend aan een roos, door de collegezaal en galmde: 'Ik ruik het Koninkrijk van God!'¹ Zo'n actie toont het hart van zijn gedachtegoed. De door God geschapen wereld mogen we positief tegemoet treden. Vandaar zijn liefde voor de politiek. Theologie vond Van Ruler slechts een schoon spel. Maar politiek, dat is een heilige zaak. Daar gaat het over de door God gewilde werkelijkheid. 'God gunt ons het plezier van er te zijn', sprak deze theoloog, die ook leed aan depressies.²

KOPIE

We kunnen Van Ruler niet klakkeloos kopiëren. Zo heeft hij niet voorzien – en dus niet kunnen

verwerken – dat er na zijn dood zo'n golf van secularisatie over ons land zou spoelen. Hij was de creatiefste en meest speelse theoloog van de twintigste eeuw. Maar dat bracht ook met zich dat Schriftbewijs nogal eens uitliep op speculatie. Het gemak waarmee Van Ruler de theocratie zoals die bestemd was voor Israël doortrok naar andere volken nemen wij niet onverkort voor onze rekening. Evenmin de wel heel grote taak die Van Ruler toebedeelt aan de staat om de samenleving te kerstenen. Zelfs de SGP spreekt vandaag iets minder enthousiast dan Van Ruler over het zwaard van Constantijn de Grote en de knots van Karel de Grote om Europa tot een christelijk continent te maken.

Toch legt Van Ruler ons uiterst actuele vragen voor.

THEOCRAAT

Van Ruler was een gereformeerd theocraat. God regeert. De Bijbel is de waarheid en alle andere goden zijn afgoden. Ook de overheid dient vanuit deze theocratische belijdenis te opereren. De theocratie is werkelijkheid. God regeert; al is het onder de schijn van het tegendeel. Daarom kent een theocraat een voortdurend binnenpretje. Hij weet dat het eigenlijke werk al heeft plaatsgevonden. Alle boze machten zijn te schande gemaakt op Golgotha. Het draait niet om theocratisch idealisme, maar om theocratische bewustwording. Een theocraat zul je nooit met een rood hoofd zien rondrennen. Heerlijke noties in campagnetijd!

ACTUALITEIT

Ach, leefde Van Ruler nog maar. Wat zou hij spotten met die hysterische roep om referenda. Wat zou hij de draak steken met een overheid die werkt als de windhaan op de toren. Hoe zou hij de overheid typeren als de kegeljongen, die telkens weer de kegels opzet, opdat ze weer ondersteboven gerold kunnen worden. Of als een ezel in de dierentuin, die om beurten bereiden wordt.³

Hij zou ook waarschuwen. Tegen de terreur van de seculiere tolerantie. We zien wat er gebeurt als een samenleving verdraagzaamheid tot een absolute waarde uitroept. Een verdraagzaamheid die alleen zichzelf nog verdraagt. Vrijheid voor gelijkgezinden. Op dit punt is Van Ruler profetisch geweest. Het loslaten van de christelijke wortels van staat en samenleving - onder de valse dekmantel van de zogenaamde scheiding van kerk en staat - zou niet leiden tot neutraliteit, maar moest noodzakelijkerwijze uitlopen op een antichristelijke wending.

Hij was de creatiefste en meest speelse theoloog van de twintigste eeuw.

Haarscherp heeft hij aangeduid waarop de democratie in de vorm van een neutrale staat zal uitlopen: op staatsabsolutisme. Dan wordt de staat verstaan als de gezamenlijke wil, die opgelegd wordt aan de minderheid. Onder het mom van het opkomen voor vrijheid worden vrijheden de nek omgedraaid. De ruimte voor klassiek-christelijke opvattingen – bijvoorbeeld ten aanzien van de homoseksuele praktijk – verdampt snel. Van Ruler leert dat je alleen maar echt tolerant kunt zijn tegenover andere opvattingen als je zelf een diepe en vaste overtuiging hebt. Maar wat is waarheid voor een neutrale staat?

ISLAM

Van Ruler zou evenzeer de oeverloze tolerantie bekritisieren: "De islam staat opnieuw voor de poorten van Europa. Rome is er ook nog. Is de Reformatie er nog? Schenkt zij nog theocratisch uitzicht en theocratische hoop aan de wereld? Men is – vooral als men op reformatorische theologen en dito intellectuele christenen let – gedurig geneigd te zeggen: neen! De reformatie is, althans in dit wereldhistorische opzicht, nergens meer. Geen sterveling die in dit kamp ook nog maar droomt over de theocratie. Ze gaan allen slaapwandelen alleen maar over de dakgoot van de tolerantie."⁴

Het is opvallend dat niet alleen Abraham Kuyper, maar later ook Van Ruler – toen er nog bijna geen moslim in Nederland woonde – zoveel aandacht schonk aan de islam. Al in 1947 poneerde hij: "Een oud probleem, dat zo om de zes eeuwen komt opzetten, komt in onze eeuw

weer naar boven: de islam. Het heeft in Zuid-west-Europa, in Spanje, aan de poort van Europa geklopt. Het heeft eeuwen later, ook in Zuid-oost-Europa, op de Balkan, aan de poorten van Europa geklopt. Het heeft twee keer toegeslagen en zich twee keer teruggetrokken, steeds verder het oosten in. Maar het heeft slechts één begeerte: Europa te onderwerpen. Ik meen, dat wij alleen als het gekerstende Europa in deze controversen stand zullen kunnen houden.”⁵

NEUZENTELLERIJ

Ongetwijfeld zou hij vandaag de heiligverklaring van de democratie hekelen: die ‘neuzentellerij’, die ‘tirannie van het getal’. Van Ruler wijst erop dat de meest ingrijpende gebeurtenissen in een mensenleven – zoals je geboorte – plaatsvinden zonder enige inspraak. “Een kind te verwekken is de meest ondemocratische, de meest autoritaire en dictatoriale daad, die denkbaar is. Daarom is het zo vreemd, dat mensen die voortdurend schreeuwen om de absolute democratisering van het leven, bijvoorbeeld de provo’s, nog steeds kinderen verwekken. Men zou op de gedachte kunnen komen, daartegen nu eindelijk eens een protestdemonstratie te beginnen.”⁶

Van Ruler verwerpt de democratische regeringsvorm niet, maar “als de dimensie van God eruit gaat, als het volk regeert, dat wil zeggen een combinatie van partijen, dan schuiven we geleidelijk aan naar de anarchie toe.”⁷ Dit is minder overdreven dan het klinkt. Volg de verkiezingscampagne. Een A4-tje als verkiezingsprogramma voor de grootste partij; Jan Roos als lijsttrekker; de premier als sorry- en pleur op-zegger; Kamerleden die het verlengstuk vormen van een Turkse dictator; een Groenlinkse glamourboy die Obama imiteert. Hoeveel tekenen aan de wand willen wij hebben?

DOODSTRAF

We moeten recht doen aan de héle Van Ruler. Vandaag hebben we te maken met huiveringwekkend terrorisme. Van Ruler zou zich gedrongen voelen de doodstraf ter sprake te brengen. Met als prikkelend vertrekpunt dat de doodstraf alleen in de buurt van het kruis van Christus te verstaan is! De doodstraf berust op respect voor het leven en op respect voor de Schepper daarvan. Niet het bestaan van de doodstraf is een teken van inhumaniteit, maar de afwezigheid daarvan. Van Ruler zou driftig aan zijn pijp trekken als hij zag dat alleen nog de SGP herinvoering van de doodstraf verdedigt. Al zou hij tegelijk met enige ironie vaststellen dat zij wel erg veel stilzwijgen rond dit thema betracht.

Hij zou vandaag ook de vloer aanvegen met christenpolitici die vooral druk zijn met het overeind houden van de eigen verworvenheden en eigen clubs. Het ging hem om héél de kerk en héél de samenleving, inclusief Henk en Ingrid. Ruim 25 jaar verzorgde hij meditaties voor de AVRO. Zou Van Ruler vandaag trouwens zendtijd krijgen bij de EO?

Van Ruler is een kiezelsteentje in de schoen van spelonkjes-christenen. Hij waarschuwde ervoor dat als het evangelie wordt opgesloten in een bepaalde partij, je een politieke barrière opwerpt waardoor je mensen van een andere partij onbereikbaar maakt voor het evangelie. Het christelijk geloof verwordt dan tot een kenmerk van een bepaalde groep en wordt ten onrechte niet meer gerekend tot een gemeenschappelijk gedeeld cultureel erfgoed. Christelijke partijvorming als aanjager van de secularisatie. Een waarschuwing die we niet te luchtig moeten wegzuiven.⁸

CLOU

Van Ruler is niet verouderd. Als we hem verouderd noemen, doen we dat om zijn lastige vra-

gen weg te poetsen. Gelet op de huidige knelende vragen omtrent de scheiding van kerk en staat, islamitisch onderwijs en minaretten kunnen we beter stellen dat Van Ruler zijn tijd ver vooruit was. In de eenentwintigste eeuw, voorspelde hij, zullen we wel merken dat de theocratische idee de clou van de hele grap is.⁹

Het onvermogen van een neutrale overheid uit zich vandaag vooral in haar hulpeloosheid ten opzichte van een zelfbewuste islam. Toen minister Schippers tijdens de H.J. Schoolezing de islam onder vuur nam, herinnerde ik mij hoe Van Ruler wees op het beeld van die 70 koningen uit Richteren 1, die met afgesneden duimen kruimels van de vloer moesten rapen. Zó probeert onze neutrale overheid vruchteloos de groeiende islamitische ambities te bezweren. De instrumenten om op te kunnen treden tegen dergelijke potentieel gevaarlijke godsdiensten heeft zij zich uit handen laten slaan. De gelijkstelling van alle godsdiensten is zo'n bestuurlijke bezweringsformule geworden, dat dit het zicht op de ware aard van de islam versluiert en daarmee haar dreiging miskent. Wie zo hamert op neutraliteit, geeft dergelijke ideologieën vrij spel.

HART

Hoeveel kabaal mevrouw Schippers ook maakte – iedere nieuwkomer verplicht juichen bij de Gaypride! – het kon de leegte van haar bijdrage niet

verhullen. Als wij tegenover de islam niet meer te stellen hebben dan een vrije seksuele moraal en een onbepert recht tot kwetsen, zie ik de toekomst van het Westen somber in. Alléén het theocratisch gedachtegoed heeft een antwoord op de sharia. De overheid mag Gods Woord als richtsnoer nemen en van daar uit beleid ontwikkelen. Zónder waarheid en leugen over één kam te scheren. Een christen-theocraat is niet domweg tegen godsdienstvrijheid, maar verwerpt wel de gelijkberechtiging van alle godsdiensten. Vooral als het gaat om godsdiensten die een politiek of sociaal gevaarlijke strekking hebben. Hier zien we de actualiteit van artikel 36 van de Nederlandse Geloofsbelijdenis (NGB) ten aanzien van de onverzadigbare islam.

Van Ruler zag deze kwestie actueel worden in het naoorlogse Nederland: "Daarin gaat het niet meer alleen over links en rechts en over Rome en Reformatie, maar ook over christendom en mohammedanisme." ¹⁰ Volgens Van Ruler kunnen wij alleen als het gekerstende Europa in deze controversen standhouden. Dat is niet uit de lucht gegrepen. Onze cultuur heeft een hart nodig, anders sterft zij. Als dit géén hart is dat theocratisch klopt, welk hart klopt er dan? Voor die immer actuele vraag heeft Van Ruler onvermoeibaar aandacht gevraagd. In het besef dat het herstel van de staat begint bij herstel van de kerk, en herstel van de kerk bij persoonlijke bekering.

¹ Dit artikel is een bewerking van de lezing die de auteur hield bij de presentatie van de werken van Van Ruler over theocratie, kerk en staat en christelijke politiek, 13 oktober 2016.

² A.A. van Ruler, *De waardering van het aardse leven*, Theologisch werk (TW) V, 1960, p. 31.

³ A.A. van Ruler, *Religie en politiek*, 1945, p. 244.

⁴ A.A. van Ruler, *Theocratie en tolerantie*, 1966, p. 173.

⁵ A.A. van Ruler, *De staat en de openbaring*, 1947, p. 7.

⁶ A.A. van Ruler, *Ik geloof*, 1968, p. 71.

⁷ A.A. van Ruler, *De verhouding tussen kerk en staat*, 1956, in TW VI, p. 137.

⁸ A.A. van Ruler, *Politiek is een heilige zaak*, 1946, TW IV, p. 128.

⁹ C. Puchinger, *Hervormd-gereformeerd, één of gescheiden?*, 1969, p. 366.

¹⁰ A.A. van Ruler, *Religie en politiek*, 1945, p. 301.

RietvelddeJong RietvelddeJong
 accountants en belastingadviseurs interim consultancy

Burgemeester Uilkensstraat 24
 2861 AE Bergambacht
 Telefoon: 0182 – 64 54 54
 Fax: 0182 – 35 76 55

UW BEDRIJF IS ONZE ZORG!

VAN LAAR REKLAME | GROOT FORMAAT PRINTS
SCHAAL 1:1 OF GROTER?

ONTWERP & REALISATIE VAN:

- | Autobelettering | Reklameborden | Gevelreklame |
- | Lichtreklame | Bouwborden | Drukwerk | Reklamezuilen |
- | Promotiekleding | Relatiegeschenken | Groot formaat prints |
- | Presentatiesystemen | Vlaggen- en vlaggenmasten |

VAN LAAR
 REKLAME

Bellstraat 15 | 3771 AH Barneveld
 (T) 0342 - 400 968 | (F) 0342 - 400 469
 (E) info@vanlaarreklame.nl | (I) www.vanlaarreklame.nl

De European Christian Political Foundation werkt aan versterking van het christelijk geluid in Europa. Doet u mee en steunt u ons?

De ECPM, de European Christian Political Movement, is inmiddels een bekend begrip. Zoals de SGP het WI kent, zo is vanaf februari 2011 de CPFE het 'WI' van de ECPM. De CPFE organiseert evenementen in heel Europa en haar publicaties staan ten dienste van Europese Christelijke politiek.

Unieke rol

Daarnaast is het echter zo dat uit noodzaak de CPFE, in samenwerking met Syrische en Iraakse Christenen en Koerden (en diverse andere minderheden) werkt aan oplossingen voor vluchtelingen en bestrijding van terrorisme in Europa. 'Cultuur van vrijheid' is het concept dat de CPFE ontwikkelt en wat men bijvoorbeeld terugziet in de door de Democratic Self Administration(DSA) geregeerde gebieden in Noord-Syrië waar geloofsvrijheid, mensenrechten en vrouwenrechten een reële plek in de maatschappij hebben. Alleen die cultuur van vrijheid kan uiteindelijk een oplossing voor de problemen in het gehele Midden-Oosten zijn. Geïnteresseerden kunnen contact met ons opnemen.

Ondersteuning

De CPFE ontvangt Europese subsidie met de voorwaarde dat 15% van de CPFE begroting moet komen uit eigen fondswerving. Elke euro die de CPFE ontvangt levert dus bijna 6 euro op voor christelijke politiek in Europa. Door een gift steunt u dus ook ons werk t.b.v. christenen en andere minderheden in het Midden-Oosten.

Uw steun is van harte welkom op rekening (IBAN) NL75RAB00153731095 t.n.v. CPFE te Amersfoort. CPFE is ANBI geregistreerd. Info@cpfe.eu

“O land, land, land...”

Dat zijn bekende woorden uit Jeremia 22. Waarop volgt: “hoor des HEEREN Woord!”. Het is een passage uit de Bijbel die door christenen nog weleens gebruikt wordt om de overheid tot de orde van Gods Woord te roepen. Verdient het aanhalen van een dergelijke drieslag waardering?

Niet zonder meer. In sommige gevallen maakt de gedachte zich van je meester dat de zender een zeer beperkte taakopvatting heeft: een vinger opheffen, een Bijbeltekst noemen en de taak zit er (weer) op. De gedachte is dan dat het Woord geklonken heeft en de ontvanger dus beter had moeten weten. De vraag of daarmee een goed werk is verricht, gaat echter veel dieper. Gebruik van een beroep op de Schrift moet gepaard gaan met innerlijke betrokkenheid op het te realiseren doel én op het Woord dat we aanhalen. Maatschappelijke veranderingen worden niet tot stand gebracht louter door het opschrijven of aanhalen van een Bijbeltekst.

Daarnaast moet de zender zich rekenschap geven van het referentiekader van de ontvanger. Het maakt nogal verschil of de betreffende bestuurder (of de onder diens verantwoordelijkheid werkzame ambtenaar) behoorlijk atheïstisch of enigermate gereformeerd is. Bepaalde passages uit de Bijbel kunnen voor de zender oude en vertrouwde klanken zijn; die zelfs een bepaalde weemoed kunnen opwekken naar partijredes van dominee Kersten. Voor de ontvanger kunnen het echter volstrekt onnavolgbare zinsneden zijn en bij de koffieautomaat leiden tot allerlei smakelijke praat; of zelfs smadelijke.

Dat beleidsvoornemens van Gods dienaar Hem niet onbewogen laten, wordt het beste voor het voetlicht gebracht door christenen met een bewogen hart. Zijn Woord is van dermate gewicht dat zij het niet lichtvaardig inzetten, wetend dat met één vinger naar de ander, er nog meer naar henzelf wijzen.

Mr. Frank van Putten,
*beleidsmedewerker Ministerie van
Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties*

De SGP gunt moslims enige godsdienstvrijheid. Maar hoe staan moslims zelf tegenover godsdienstvrijheid? Hoeveel vrijheid gunde de profeet Mohammed aan christenen? Hoe zit het met godsdienstvrijheid in het gebied beheerst door Islamitische Staat? Een historisch perspectief biedt inzicht in het islamitische denken over godsdienstvrijheid en democratie.

Dr. Jan Jaap de Ruiter, universitair docent aan Tilburg University¹

Godsdienstvrijheid en democratie in de islam

DE PROFEET MOHAMMED

Tijdens zijn leven is de profeet Mohammed in contact geweest met christenen en nog meer met joden. Die ontmoetingen hebben de aard van de islam getekend. De islam is chronologisch de laatste grote monotheïstische godsdienst en omdat jodendom en christendom haar voorafgingen verbaast het niet dat de Koran melding van beide maakt, wederom meer van joden dan van christenen. De profeet stak zijn handen naar beiden uit in de overtuiging dat zij broeders en zusters waren van mensen die moslims en moslima's zouden zijn. Maar zijn uit-

gestoken hand werd afgeslagen. De joden hadden er al een eeuwenlange traditie opzitten en de christenen konden zich uiteraard niet verenigen in de islamitische overtuiging dat Jezus niet de zoon van God was, maar 'slechts' een profeet. Bovendien was de boodschap van de profeet dat joden en christenen met hun interpretatie van het monotheïsme van de goede weg waren afgeweken. Daarom nodigde hij hen uit zijn versie van deze boodschap te aanvaarden, op deze manier de fouten corrigerend die er volgens hem in het verleden in geslopen waren. Toen de profeet in de stad Medina wereldlijk heerser

Toen de profeet in de stad Medina wereldlijk heerser werd, ging het al gauw mis tussen de moslims en de drie in de stad levende joodse stammen.

werd, ging het al gauw mis tussen de moslims en de drie in de stad levende joodse stammen. Het liep zelfs uit op bloedvergieten en het in sla-vernij brengen van vrouwen en kinderen.²

HET DHIMMAPRINCIPE

Dit alles belette de profeet niet joden en christenen een aparte status te geven: die van de dhimmi's, monotheïsten die onder de bescherming ('dhimma') van de islam stonden.³ Toegegeven, het was geen aan moslims gelijkwaardige status; zo moesten dhimmi's aparte belastingen betalen en was de weg naar de politieke macht voor hen afgesloten. Het was wat je een sociaal contract avant la lettre zou kunnen noemen, hoewel de gecontracteerde partij weinig in te brengen had: het contract werd hen opgelegd. Het dhimmi-systeem werd tamelijk consequent toegepast in het wereldrijk dat de moslims zouden veroveren en waarvan de grenzen zouden reiken van het Andalusische Spanje tot aan de grenzen van China, en dat allemaal binnen minder dan een eeuw na de dood van de profeet in 632.⁴

Vergelijken we deze vorm van godsdienstvrijheid met het Middeleeuwse Europa dan komt de islam er helemaal niet zo slecht van af. De Katholieke Kerk betoonde zich aan de overzijde van de Middellandse Zee immers uiterst intolerant ten opzichte van andersdenkenden zoals de Katharen en in algemene zin de joden. De inquisitie was niet opgezet om met de kracht van het ar-

gument anderen tot de ware leer te dwingen, maar met geweld. Niettemin zou geen weldenkende jood of christen vandaag de dag met de dhimmistatus instemmen. Het was toch een tweederangsburgerschap en bovendien was het zo dat als het economisch of politiek tegen zat, islamitische heersers hun ongenoegen al gauw botvierden op de christelijke en joodse minderheden in hun rijken. Niettemin is het dhimmischap een van de belangrijkste principes van godsdienstvrijheid in de aloude islamitische samenlevingen en werd het bestendig door de vier islamitische rechtsscholen die er uiteindelijk ontstonden.

VERKIEZINGEN IN DE VROEGE ISLAM

Een ander kenmerk van de vroege islam is het principe van de 'shoera' of raadpleging van de vooraanstaande mannelijke moslims voor het maken van keuzes, onder andere voor een nieuwe leider. Toen de profeet overleed werd hij opgevolgd door vier kaliefen: Abu Bakr, Omar, Othman en Ali. Het verhaal wil dat Othman gekozen werd na een dergelijke raadplegingsessie. In de latere islam wordt de vergelijking gemaakt tussen het principe van de shoera met parlementen zoals de Egyptische senaat die Shoera heet, en verkiezingen die zo gewoon zijn in de westerse wereld. Pas na de vierde kalief zou er sprake zijn van erfopvolging. Dat werd gevestigd door de dynastie van de Omayyaden, die van 661-750 zou heersen, om zelf weer te worden opgevolgd door de dynastie van de Abbassieden, die heers- te tot 1258. Veel moslims en met name salafisten veroordelen het erfopvolgingsprincipe en

Niettemin zou geen weldenkende jood of christen vandaag de dag met de dhimmistatus instemmen.

beschouwen de periode van de vier 'rechtgeleide kaliefen' als na te streven voorbeeld: die van de toepassing van het eerder genoemde principe van de dhimma en de verkiezing van de leiders, door middel van de 'shoera': de moslimversie van democratie. Wat ze er evenwel vaak niet bij vermelden is dat er indertijd niet veel te kiezen viel, er waren slechts kandidaten voortkomend uit één 'partij', die van de islam en dat drie van de vier opvolgers van de profeet door moordenaarshanden omkwamen. Zouden we de principes even los zien van de onvolkomenheden waarmee ze werden toegepast, dan stellen we vast dat de islam een basis kent voor godsdienstvrijheid en democratie. De vraag die ik in het volgende deel van deze bijdrage wil stellen is hoe deze principes zich vandaag de dag vertalen.

GODSDIENSTVRIJHEID EN DEMOCRATIE IN DE WESTERSE TRADITIE

Bekijken we de noties godsdienstvrijheid en democratie dan ontkomen we niet aan de westerse interpretatie van deze waarden die vooral uitgedrukt worden in de Verklaring van de Rechten van de Mens en Burger van de Franse revolutie en van de Universele Verklaring van de Rechten van de Mensen van de Verenigde Naties. In de laatste verklaringen staat het principe van gelijkheid centraal. Elk mens heeft zijn of haar eigen recht zijn of haar religie te beleven zoals hij of zij wil en een goed bestuur wordt gekenmerkt door dit gelijkheidsprincipe naast het principe van vrijheid. De democratie lijkt dan het best geijkte middel om deze gelijkheid en vrijheid te waar-

borgen. En daarmee komt direct de onderliggende breuk aan de oppervlakte met het dhimmi- en shoeraprincipe van de islam. Dhimmi's zijn immers tweederangsburgers in een ideale islamitische samenleving en een opvolging van de profeet door een niet-moslim was indertijd natuurlijk uitgesloten.

De islamitische wereld kwam in de Europese imperialistische en kolonialistische negentiende eeuw in aanraking met het westerse gedachtegoed zoals vorm gegeven door de Franse revolutie. Het was een grote schok voor veel moslims in die tijd om vast te stellen dat hun religie het zo moest afleggen tegen die van de in hun ogen christelijke wereld. Grote delen van de wereld waren in die tijd immers onder controle van westerse natiestaten, met name het Verenigd Koninkrijk en Frankrijk. Aan het einde van de negentiende eeuw stond vrijwel heel Noord-Afrika, inclusief Egypte, onder Europees gezag. In hun beleving was de islam nog steeds de volmaakte godsdienst en die van de joden en christenen de onvolmaakte. Maar de realiteit was een heel andere en de grote vraag was wat daar de oorzaken van waren. En zo ontstond er in de negentiende-eeuwse islamitische wereld een debat over deze vraag.⁵ Er waren *grosso modo* twee stromingen. Een stroming bepleitte een terugkeer naar de bron: de islam moest weer worden zoals hij vormgegeven was door de profeet en de eerste generaties na hem. Dit zijn de salafisten avant la lettre. De andere stroming bestond uit denkers die islam en democratie en godsdienstvrijheid op zijn westers met elkaar wilden verzoenen. Feitelijk bestaan beide stromingen nog steeds in de hele islamitische wereld en ook in de moslimgemeenschappen in de niet-islamitische wereld zoals Nederland. Vanwege de beperkte ruimte van dit artikel ga ik niet in op de vele verwickelingen in de islamitische wereld in

Dhimmi's zijn immers tweederangsburgers in een ideale islamitische samenleving

de periode in de negentiende en twintigste eeuw, maar behandel ik de stand van zaken van het huidige debat.

DE ARABISCHE LENTE

De Arabische Lente van 2011 heeft vandaag de dag alle glans verloren. Toch zal zij in de toekomst exemplarisch blijven door de roep van het volk om gerechtigheid. De volkeren waren de dictaturen van Tunesië, Egypte, Libië en Syrië meer dan zat en ook al stellen we vast dat alleen in Tunesië de revolutie uitgemond is in een democratie, het is niet zo dat de stemmen in de andere drie landen, en overigens in de hele Arabisch-islamitische wereld, verstomd zijn. Ze zijn er nog wel maar worden overstemd door nieuwe dictaturen zoals die van president Sisi van Egypte of door geweld zoals in Libië en Syrië. Ook Turkije dat lijkt af te glijden naar een theocratie à la Iran kende zijn Gheziparkprotesten. Ook die stemmen zijn er nog steeds, al zijn ze vandaag de dag nauwelijks hoorbaar.

De stemmen van de Arabische Lente zijn een onderdeel van de ideologische strijd die de islamitische wereld vandaag de dag kenmerkt en die om de vraag draait welk principe de basis zou moeten zijn van goed en rechtvaardig bestuur. Los van de beantwoording van deze vraag, stellen we vast dat islamitische landen geregeerd worden door theocratische regimes zoals dat van Iran, van Saoedi-Arabië en de Golfstaten; door militaire autocratieën zoals die van Egypte; door monarchieën met parlementen die die naam nauwelijks waard zijn omdat hun bewegingsvrijheid zeer beperkt is zoals die van Jordanië en in mindere mate Marokko. En dan zijn er nog extremistische islamitische bewegingen opgekomen in de nasleep van de val van Saddam Hussein in Irak (2003) en in de Syrische burgeroorlog, die er een zeer gewelddadige agenda op

De stemmen van de Arabische Lente zijn een onderdeel van de ideologische strijd die de islamitische wereld vandaag de dag kenmerkt.

na houden om hun versie van de islam te vestigen: Islamitische Staat is er het extreemste voorbeeld van.

Er is eigenlijk maar een land dat vandaag de dag het label van –westerse- democratie volwaardig kan dragen en dat is Tunesië. Het land kent een grondwet waarin de islam niet als leidend principe geldt, terwijl dat in het overgrote deel van andere islamitische landen wel het geval is. Indonesië, het grootste islamitische land ter wereld, kent ook een democratisch systeem, maar de religieuze vrijheid in het land staat sterk onder druk door toenemende pressie van fundamentalistische islamitische groeperingen op de overheid. Feitelijk is Syrië het bloedige ijkpunt van het debat. Alle mogelijke ideologische stromingen vechten daar om de macht: van het Vrije Syrische Leger dat claimt een democratisch Syrië te willen vestigen op basis van de principes van de rechten van de mens tot aan Islamitische Staat dat haar zeer bloeddorstige variant van het kalifaat wil vestigen, waarover in de volgende paragraaf meer.

ISLAMITISCHE STAAT

Islamitische Staat pretendeert een islamitische samenleving, een oemma in het Arabisch, te willen vestigen die een exacte kopie zou zijn van het leven van de profeet en de eerste generaties na hem. Zo hebben zij zelfs een rechtbank in haar hoofdstad Raqqa gevestigd voor christe-

Zo wist iemand als Nasr Abu Zaid via zijn eigen exegetische de islam met de westerse moderniteit van democratie en godsdienstvrijheid te verzoenen.

nen. Maar de verklaringen van kalief al Baghdadi betreffende de christenen liegen er niet om. Toegegeven, ze mogen hun geloof beleven maar onder de zwaarst mogelijke restricties. Bovendien zijn ze van mening dat niet-dhimmi's als Yazidis gebruikt mogen worden als slaven en ze hebben zelfs slavenmarkten voor Yazidische vrouwen opgezet. Verder is Islamitische Staat letterlijk bloeddorstig, zelfs onder de eigen geleerden. Voor de minste of geringste overtredingen worden lijfstraffen uitgedeeld of de doodstraf opgelegd. Geen weldenkende dhimmi zou onder Islamitische Staat willen leven, reden dat velen het kalifaat dan ook ontvlucht zijn.⁶

VERLICHTING IN DE ISLAM

De islam van vandaag de dag kent veel grote denkers die beschreven hebben hoe islam en godsdienstvrijheid en democratie op hun westers met elkaar verzoend kunnen worden. Het gaat hier om Mohammed Arkoun (1928-2010), Nasr Hamid Abu Zaid (1943-2010), Basam Tibi (1944) en de Iraanse denker Abdolkarim Soroush (1945).⁷ Zij allen interpreteren islamitische bronnen op zo'n manier dat de aloude teksten in deze tijd anders geïnterpreteerd mogen en zelfs moeten worden dan toen zij tot stand kwamen. Zo wist iemand als Nasr Abu Zaid via zijn eigen exegetische de islam met de westerse moderniteit van democratie en godsdienstvrijheid te verzoenen,⁸ net als de Iraanse denker Abdolkarim Soroush dat doet.⁹ Dat betekent dat

zij dus niet uitgaan van één letterlijke en eeuwige lezing van de heilige teksten. Islamitische feministen en moslim gay-activisten doen hetzelfde om een verzoening tot stand te brengen tussen islam en de vrije onafhankelijke moslima en tussen islam en een homo-identiteit.¹⁰ Deze verlichte denkers bestaan wel degelijk en zij hebben de revoluties van de Arabische Lente ideologisch geïnspireerd. Maar hun feitelijke politieke invloed is zeer gering: ze hebben nauwelijks aanhang onder islamitische machthebbers.

MOSLIMS IN NEDERLAND

Muslims in Europa en dus ook in Nederland maken allen onderdeel uit van boven geschetste geschiedenis. Muslims in Europa zijn er dan ook in soorten en maten. Een ding hebben ze in die Europese context gemeen: ze worden geconfronteerd met samenlevingen waar godsdienstvrijheid en democratie hoog in het vaandel staan en een veel gestelde vraag is hoe ze daarmee om gaan. Een eerste antwoord kan wat mij betreft heel eenvoudig gevonden worden door om je heen te kijken. Muslims wonen al tientallen jaren in Europa en voegen zich zonder veel problemen in de democratische structuren die de Europese samenlevingen kenmerken. Sommigen van hen hebben hoge posities verkregen en zijn nu burgemeester van Londen en Rotterdam. Velen zijn lid van bestaande politieke partijen; anderen manifesteren zich in het publieke debat over de islam in de samenleving. Zijn er dan ook anti-democratische bewegingen onder muslims in Europa? Zeker wel, salafisten staan bekend om hun soms nogal bot geformuleerde afwijzing van de democratie en zij isoleren zich sterk van de samenleving. Nogal wat Syriëgangers komen voort uit salafistische kringen en het is om die reden niet onterecht dat veiligheidsdiensten een oogje houden op wat er in salafistische centra gebeurt.

AFSLUITING

Maak ik een afsluitende afweging dan stel ik vast dat godsdienstvrijheid en democratie in de westerse interpretatie van het woord onder het vaak letterlijke geweld waar de Arabisch-islamitische wereld onder gebukt gaat, ondergesneeuwd is geraakt. Het is er wel, maar het is nauwelijks zichtbaar. De boven al genoemde salafistische stemmen, sterk beïnvloed door een actieve Sa'oedische missiepolitiek ondersteund met vele miljarden euro's, werken het democratische discours in de islamitische wereld zeer sterk tegen. De algemeen negatieve pers die de islam 'geniet' in de westerse wereld, de almaar sterker wordende populistische stem in Europa en Amerika tegen moslims en het gestrekte been waarmee met name salafisten in Europa 'het de-

bat aangaan', maken dat de verzoening tussen islam en godsdienstvrijheid en democratie op zijn westers nog een lange weg te gaan heeft.¹¹ Een en ander is niet onmogelijk, maar er zal nog veel water door de Nijl, de Eufraat en de Tigris moeten stromen tot de islamitische wereld tot rust gekomen is en de democratie er gevestigd is, of dat nu de 'oorspronkelijke' shoera- en dhimmidemocratie is of de westerse variant.¹² Eigenlijk is de leefsituatie van moslims in Europa de beste broedplaats voor genoemde verzoening en dan denk ik dat de belangrijkste rol daarvoor weggelegd is bij de stille meerderheid der Europese moslims die niets anders wil dan hun niet-islamitische omgeving: gezondheid, welzijn en het beste voor hun kinderen.¹³

¹ Jan Jaap de Ruiter is als arabist en universitair docent verbonden aan Tilburg University. www.janjaapderuiter.eu

² Een goede biografie van de profeet Mohammed en het ontstaan van de islam is die van Marcel Hulspas (2015) *Mohammed en het ontstaan van de islam*. Atheneum-Polak & Van Gennep.

³ Macdonald, B. M. (1974a). 'Dhimma', in: H.A.R. Gibb & J.H. Kramers (eds.), *Shorter Encyclopaedia of Islam*. Leiden: Brill, pp. 75-76; Glenn, H. Patrick (2007). *Legal Traditions of the World*. Oxford University Press.

⁴ Zie voor de geschiedenis van de islam: Hourani, A. (1991). *A history of the Arab peoples*. Cambridge Massachusetts: The Belknap Harvard University Press.

⁵ Berger, M. (2014). *A brief history of Islam in Europe. Thirteen centuries of creed, conflict and coexistence*. Leiden: Leiden University Press.

⁶ Zie mijn serie over Islamitische Staat op: <http://politiek.tpo.nl/2014/12/15/berichten-uit-de-islamitische-staat-slot/> Deel 3 gaat over het lot van de christenen in het kalifaat: <http://politiek.tpo.nl/2014/09/17/berichten-vanuit-de-islamitische-staat-deel-3/>

⁷ Kamrava, M. (red.) (2006), *The new Voices of Islam. Reforming Politics and Modernity. A Reader*. Londen/New York: I.B. Tauris.

⁸ Nasr Hamid Abu Zaid (1996/2003). *Vernieuwing in het islamitisch denken*, Amsterdam: Uitgeverij Bulaaq.

⁹ Soroush, A. (2006). 'Reason, Freedom and Democracy in Islam', in: Mehran Kamrava (red.), *The new Voices of Islam. Reforming Politics and Modernity. A Reader*. Londen/New York: I.B. Tauris, pp. 243-261.

¹⁰ Zie ook mijn serie over 'De "ware" islam' de onderdelen over de 'vrouwvriendelijke' en de 'homoseksuele' islam: <http://www.janjaapderuiter.eu/de-ware-islam-een-nieuwe-serie-op-nieuwwij-nl/>

¹¹ Zie ook: Ruiter, J.J. de (2012-2013). The Distinction between Islam and Muslims in the Dutch anti-Islamization Discourse, in: *Canadian Journal of Netherlandic Studies/Revue canadienne d'études néerlandaises* 33.2/34.1: 35-58; Ruiter, J.J. de (2012). *De ideologie van de PVV. Het kwade goed en het goede kwaad*. Amsterdam: Rozenberg Publishers, en: Ruiter, J.J. de (2012). *The speck in your brother's eye. Islam's perceived war against the West*. Amsterdam: Rozenberg Publishers.

¹² De thematiek van de relatie tussen islam en democratie behandel ik ook in Ruiter, J.J. de (2016, te verschijnen). 'Ze haten ons niet: integendeel', in: F. Bosch (red.), *Waarom haten ze ons eigenlijk?* Groningen: de Blauwe Tijger, pp x-x.

¹³ Zie De Ruiter (2016, te verschijnen).

Bereid tot verantwoording

Op 18 april 1521 verscheen Maarten Luther voor de Habsburgse keizer en de Duitse vorsten op de Rijksdag te Worms. Hij moest zich verantwoorden over zijn 95 stellingen. Op de Rijksdag nam hij zijn woorden niet terug. Hij eindigde zijn toespraak met: "Daarom kan en wil ik niets herroepen, omdat het niet heilzaam is iets tegen het geweten in te doen. God helpe mij, Amen!".

Op 28 juni 2016 verscheen het boek *Gerechtigheid verhoogt een volk*. Deze studie beschouwt de vraag hoe een christelijke politieke partij kan opereren in een democratische rechtsstaat. Gewetensvrijheid, waarvoor Maarten Luther ooit vocht, krijgt daarin een belangrijke plaats. Ondertussen zijn we 500 jaar verder. De Romeinenbrief heeft zijn relevantie niet verloren. Maar de kerk en de staat zijn lang niet meer zo sterk aan elkaar verbonden als toen. Wat betekent dat voor het bedrijven van Bijbels genormeerde politiek? Daarover gaat het boek *Gerechtigheid verhoogt een volk*, dat bijdragen bevat van wetenschappers en deskundige partijleden. Het slot hoofdstuk verwoordt de visie van de SGP.

Hoe is de studie over godsdienstvrijheid geland?

Hierna zijn drie reacties opgenomen.

Maar beoordeelt u vooral zelf de inhoud door het boek te lezen.

U kunt het boek bestellen voor € 17,95 op www.sgp.nl/webshop.

Gerechtigheid: hoe onbereikbaar is die onder ons. Christus zal het eens weer op aarde brengen. Ondertussen heeft de overheid de roeping *ieder het zijne* te geven. Dat houdt in, aldus Augustinus, dat allereerst God de eer ontvangt die Hem toekomt. Wat betekent dat in onze tijd? En (hoe) kunnen SGP'ers dit in de hedendaagse rechtsorde uitdragen?

Mr. drs. Jaco van den Brink¹

De SGP-bundel getoetst aan artikel 36 NGB

Deze bespreking van de bundel *Gerechtigheid verhoogt een volk* gaat allereerst in op de vraag of de daarin gekozen houding ten opzichte van godsdienstvrijheid wezenlijk een nieuwe koers inhoudt die afwijkt van de gereformeerde traditie. Daarnaast concludeert de auteur dat de SGP zich met dit standpunt niet buiten de Nederlandse rechtsorde plaatst.

DE HOOFDLIJN: OUDE BEGINSELEN

De bundel *Gerechtigheid verhoogt een volk* bevat

een diepdoordachte positiebepaling over de vraag naar de betekenis van de roeping van de overheid in de huidige tijd. Sommigen vroegen zich hierbij af: verandert de SGP nu wezenlijk van standpunt? Of ernstiger, verlaat zij het gereformeerde spoor van artikel 36 Nederlandse Geloofsbelijdenis (NGB)? Het korte antwoord is (naar mijn indruk): nee. De SGP blijft qua principes in het spoor waarin de partij zich al bijna een eeuw beweegt -dat bovendien het spoor is van de Schrift en de traditie van de reformatie. Welke principes bedoel ik dan?

- overheden hebben een goddelijke roeping en daarom is Gods Woord de norm;
- beide tafels van Gods wet zijn maatgevend voor de gerechtigheid en het welzijn die overheden moeten dienen;
- overheden zijn geroepen specifiek de christelijke godsdienst te dienen (wat ten koste gaat van andere godsdiensten), met name in een land als Nederland met een door het gereformeerd christendom gestempelde geschiedenis;
- God geeft overheden geen onbegrensd gezag, maar er gelden 'staatsvrije sferen', zoals die van de kerk, het gezin en het persoonlijk geweten;
- overheden zijn niet geroepen Christus' Rijk op aarde te vestigen, wel om daaraan dienstbaar te zijn, waarbij tolerantie ten opzichte van andersgelovigen onvermijdelijk is. De ganse schepping blijft zuchten totdat de nieuwe schepping komt; tot die tijd zijn ook overheidsmogelijkheden maar heel beperkt.

SGP VROEGER EN NU

Kenmerkend voor de SGP blijft dat zij de overheden ertoe oproept zich te bekeren tot de Bijbelse religie en Bijbelse moraal (binnen de grenzen die aan overheden worden gesteld). Tegelijkertijd zoekt de SGP naar een actuele verwoording van deze principes. Dit vooral om zoveel mogelijk aan te sluiten bij centrale begrippen in de

Overheden zijn niet geroepen Christus' Rijk op aarde te vestigen, wel om daaraan dienstbaar te zijn, waarbij tolerantie ten opzichte van andersgelovigen onvermijdelijk is.

Nederlandse rechtsorde - als vrijheid van godsdienst en van onderwijs – omdat die begrippen de laatste jaren mede fungeren als waarborg voor de ruimte voor het christelijk Evangelie in ons land (in kerken, scholen en organisaties). Resultante daarvan is dat de SGP zich voor een zekere vorm van godsdienstvrijheid verklaart. Dat roept de vraag op: is hiermee sprake van een fundamentele continuïteit met het verleden, of een wezenlijke breuk? In 1930 verscheen immers een brochure van de toenmalige Tweede Kamerleden voor de SGP, waarin krachtig werd betoogd dat het standpunt tegen godsdienstvrijheid een essentieel beginsel voor deze gereformeerde partij moest zijn en blijven.²

Dat vraagt om een analyse van het SGP-standpunt inzake niet-gereformeerde godsdiensten vroeger en nu. Is ooit door de SGP voorgestaan dat een andere godsdienst dan christelijke of gereformeerde nergens kan worden getolereerd? Nee: de 'vroegere' SGP accepteerde 'gewetensvrijheid', wat inhield dat mensen in hun persoonlijk leven en familiekring vrij moesten worden gelaten. Het was de 'openbare godsdienstuitoefening' die moest worden geweerd.

Hoe is dat nu voor de SGP? Religieuze samenkomsten kunnen worden vrijgelaten, niet alleen in huiselijke kring maar ook in een eigen plaats van samenkomst. Evenwel niet in dezelfde mate als waarin de christelijke samenkomsten zijn toegestaan. Omdat de overheid geroepen wordt Gods rijk te dienen en Zijn geboden in de publieke ruimte te handhaven, worden geen moskeeen toegestaan die zodanig beeldbepalend zijn dat zij de publieke ruimte overheersen. Natuurlijk is de grens diffuus. Maar niet veel diffuser dan wanneer bijeenkomsten in huiselijke sfeer worden toegestaan, en niet daarbuiten. Daarnaast: inderdaad lijkt de ruimte in dit standpunt

De ruimte in dit standpunt lijkt groter dan in het vooroorlogse SGP-standpunt, maar die wijziging lijkt eerder gradueel dan wezenlijk.

groter dan in het vooroorlogse SGP-standpunt, maar die wijziging lijkt eerder gradueel dan wezenlijk.

TWEE ASPECTEN VAN STAATKUNDE

Om dat graduele onderscheid te onderkennen is het navolgende onderscheid in het denken over de overheidsroeping van belang:

1. de mate waarin haar gezag zich uitstrekt tot alle terreinen van het leven (veiligheid, onderwijs, gezin, kerk, opvoeding, bedrijfsleven);
2. de norm aan de hand waarvan zij haar gezag gebruikt.

Dit onderscheid is cruciaal om het essentiële verschil te zien tussen christelijke staatkunde en 'verlichtingsstaatkunde'. De historie laat dit het meest duidelijk zien. Na de doorbraak van de Verlichting kreeg de staat op het eerste aspect meer en meer bevoegdheden toegekend. De staat werd bijvoorbeeld verantwoordelijk voor onderwijs en welzijn, waar deze taken vóór het verlichtingstijdperk primair door allerlei maatschappelijke organisaties werd behartigd. Op het tweede aspect beoogt de liberale staatkunde juist de staat te verbieden (wat vóór de Verlichting wel gebruikelijk was) om haar norm en richtsnoer te zoeken in een uitgesproken religieuze moraal.

Christelijke staatkunde daarentegen waarschuwt tegen beide tendensen: de staat moet de terreingrenzen van haar bevoegdheden in

acht nemen (aspect 1), maar daartegenover moet zij niet schromen om een religie en een daarop gebaseerde moraal tot uitgangspunt en richtsnoer te nemen (aspect 2).

WEZENLIJK: GEEN GODSDIENSTGELIJKHEID

Het wezenlijke in de belijdenis van de SGP (vroeger en nu) aangaande de toepassing van het 36^e NGB-artikel is dat de staat alleen de christelijke godsdienst als de ware erkent, en daarom beperkende maatregelen neemt tegen manifestaties van een ander geloof op het terrein dat door het overheidsgezag wordt bestreken; of dat nu de islam is of het atheïsme. Daarin verschilt de SGP nog steeds van bijvoorbeeld de ARP in de vooroorlogse tijd.

Het hierboven genoemde verschil in praktische uitwerking van dit beginsel vroeger en nu, houdt verband met een andere begrenzing van het publieke terrein, waarover het overheidsgezag zich uitstrekt (aspect 1). Niet gewijzigd is visie op de overheidsroeping omtrent de Tien Gebooden, of in de keuze vóór bescherming van de christelijke godsdienst ten koste van andere (aspect 2). Het terrein voor het overheidsgezag is voor deze tijd evenwel zodanig gewijzigd, dat de SGP geen gezag ziet binnen geloofsgemeenschappen, in de sfeer van godsdienstoefeningen en interne religieuze organisatie. Een bepaalde begrenzing in reikwijdte van het staatsgezag is altijd aangehangen; de concrete afbakening kan van het tijdsgewricht afhangen.

Waarom kan in de huidige tijd de sfeer van de interne religieuze organisatie in beginsel niet tot de *reikwijdte van het overheidsgezag* worden gerekend? De samenleving in de Republiek (en in zekere zin ook die van voor de Tweede Wereldoorlog) was veel overzichtelijker geordend dan de huidige; tegelijkertijd zijn thans de tenta-

Het gaat dus niet om een knieval voor de 'tolerante' tijdgeest, maar om erkenning van de grenzen die God aanbrengt.

kels van de staat veel meer rechtstreeks om het individu gespreid (zorg, onderwijs, welzijn, levensonderhoud), waar voorheen op deze terreinen de geloofsgemeenschap(en) een cruciale intermediair waren. Het gaat dus niet om een knieval voor de 'tolerante' tijdgeest (die niet begrijpt dat de christelijke waarheidsclaim ten diepste barmhartig is), maar om erkenning van de grenzen die God aanbrengt in het door Hem gegeven staatsgezag.

GRENZEN AAN DE STAAT

Vanwaar het spreken over terreinen waarop de staat wel of geen gezag heeft? Heeft dat enige basis in de gereformeerde traditie? Ruimschoots; ik kan in dit bestek slechts enkele voorbeelden noemen. In de zestiende en zeventiende eeuw was het juist de calvinistische traditie die het begrensde karakter van het staatsgezag benadrukte: God geeft koningen overheidsgezag, maar Hij stelt daarvan ook de grenzen. Tegen de toenmalige, politieke en filosofische, Europese tendens van vorstenabsolutisme in hebben calvinistische auteurs de principiële grenzen van het staatsgezag benadrukt.

Een bekend voorbeeld is de predikant Theodorus Beza (1519-1605). In zijn *Het Recht der Overheden* verdedigde hij het principiële begrensde karakter van overheidsgezag. Een overheid die de vrije voortgang van de Evangelieverkondiging niet respecteert en beschermt, of gewetensvrijheid niet respecteert, is tiranniek en gaat buiten zijn boekje.³

Een ander voorbeeld is de calvinistische jurist Johannes Althusius (1557-1638), die laat zien dat er niet alleen overheidsgezag bestaat, maar daarnaast ook gezag – evenzeer van Godswegen – in andere verbanden zoals familie, kerk en universiteit. Althusius bakent dus gezagsterreinen af en waarschuwt dat interne aangelegenheden ook interne verantwoordelijkheden zijn.⁴

Ten slotte (met een grote sprong in de tijd), Groen van Prinsterer (1801-1876): 'Stenden zijn alles wat tegenover de vorst zelfstandigheid heeft. De beperking van de soeverein ligt al in dit afzonderlijke bestaan. Het ligt in de verplichting die aan de vorst is opgelegd: door recht en moraliteit alle rechten te eerbiedigen en te beschermen.'⁵ Groen benadrukte verder respect voor de historisch gegroeide situatie, ook met betrekking tot religieverhoudingen. Een christen-politicus is in de huidige tijd geplaatst en streeft niet naar een tijdloze blauwdruk van een ideale samenleving. De geschiedenis blijft Gods vinger.⁶

Het zijn deze beginselen die fundamenteel zijn voor een christelijke visie op de staat. De SGP spant zich daarom terecht in om (mede) deze beginselen in de huidige rechtsorde tot uiting te brengen. Daarom verzet de SGP zich niet zonder meer tegen grondrechten als godsdienst- en onderwijsvrijheid, maar legt deze uit als grenzen aan het staatsgezag, als waarborg van de staatsvrije sferen.

Een christen-politicus is in de huidige tijd geplaatst en streeft niet naar een tijdloze blauwdruk van een ideale samenleving.

DE SGP IN DE HEDENDAAGSE RECHTSORDE

Met die uitleg en die toepassing van de grondrechten vervreemdt de SGP zich niet van de Nederlandse rechtsorde. Die rechtsorde, zoals vooral tot stand gekomen in de twintigste eeuw (met een in meerderheid christelijk georiënteerd parlement) laat veel toepassingen zien van het waardenpatroon dat uitgaat van de grenzen aan het staatsgezag en de eigen verantwoordelijkheid van maatschappelijke instituties. Het bekendste voorbeeld is de vrijheid van onderwijs.

Daaraan doet niet af dat er daarnaast ook een ander waardenpatroon manifest wordt: het uitgangspunt dat het autonome individu als vertrekpunt neemt en de staat opdraagt om maatschappelijke belemmeringen voor dit individu uit de weg te ruimen. Dit leidt dan tot een arrest van de Hoge Raad dat oordeelt dat de staat zich moet inlaten met kiesrechtcriteria binnen een christelijke politieke partij. Niettemin is het volstrekt legitiem om binnen de hedendaagse rechtsorde te ijveren voor een meer consequente uitleg en toepassing van de bestaande constitutie volgens het eerstgenoemde waardenpatroon. Ook met de ontkenning van godsdienstgelijkheid kan de SGP nog steeds volhouden dat zij de democratische rechtsstaat kan accepteren omdat de SGP vanuit het gereformeerde gedachtegoed vrijheden waarborgt als grenzen van het staatsgezag. Zodoende wordt enerzijds het gevaar van een lege tolerantie, een vergeten identiteit, een

Het christelijk denken over de staat is onverminderd broodnodig. Het combineert een beperkte taakopvatting van de overheid enerzijds, met een duidelijke religie-keuze anderzijds.

stuurloosheid en het vergeten van de heilige eerbied tegenover de Schenker van het gezag voorkomen. Anderzijds waakt de SGP voor tirannie, door de nadruk op de beperkte terreinen waarop de overheid zeggenschap heeft.

DE ACTUELE NOODZAAK VAN DEZE STAATSLEER

Het christelijk denken over de staat is onverminderd broodnodig. Het combineert een beperkte taakopvatting van de overheid enerzijds, met een duidelijke religiekeuze anderzijds. Dat maakt de christelijke overheidsopvatting tijdloos.

De christelijke staatsleer verdedigt geen tirannie en onderdrukking, maar een overheid die haar beperkte roeping verstaat. Liberale theorieën die de overheid opdragen om individuen te helpen autonoom te zijn, lopen op dit punt een groter gevaar. Tegelijkertijd is er een ander verschil: de christelijke staatsleer schroomt niet om in de beperkte publieke ruimte één godsdienst tot uitgangspunt te nemen voor recht en moraal. Geen stuurloosheid, maar een heldere politieke moraal. Onder de erkenning: 'hier beneden is het niet'.

¹ Mr. drs. J. (Jaco) van den Brink (Werkendam) is advocaat en afgestudeerd in de rechtsfilosofie. Hij is voorzitter van de pkv Werkendam, maar schrijft zijn bijdrage op persoonlijke titel.

² Ds. G.H. Kersten, ds. P. Zandt, ir. C.N. van Dis sr., *De godsdienstvrijheid veroordeeld* (Wijk en Aalburg 2012), oorspronkelijke uitgave 1937.

³ Theodorus Beza, *Het Recht der Overheden* (Gouda z.j.), oorspronkelijke Latijnse uitgave 1574.

⁴ J. Althusius, *Politics, Methodically Set Forth, and Illustrated with Sacred and Profane Examples* (London 1965).

⁵ Groen van Prinsterer, *Ongeloof en Revolutie* (Barneveld 2008), p. 89.

⁶ Zie hierover ook: W.G.F. van Vliet, *Groen van Prinsterers historische benadering van de politiek* (Hilversum 2008), p. 189-211.

Reformatie vandaag

500 jaar Hervorming in de context van het debat met Rome en nieuwe vormen van doperse radicaliteit

Klaas van der Zwaag

De herdenking van 500 jaar Reformatie in 2017 is een gebeurtenis die wereldwijd de aandacht trekt. Deze studie belicht de Reformatie in het kader van een tweevoudige strijd: enerzijds tegen de Rooms-Katholieke Kerk en anderzijds tegen vrije anabaptistische (doopsgezinde) en spiritualistische stromingen. In 2025 wordt 500 jaar doperdom internationaal herdacht, dit naar aanleiding van de eerste doperse gemeente in Zwitserland in 1525.

Deze studie volgt dit tweevoudige debat door de eeuwen heen tot op de huidige tijd. De schrijver stelt ten slotte de vraag hoe de Reformatie in deze tijd gestalte zou kunnen krijgen, in een nieuwe context van enerzijds een veranderde Rooms-Katholieke Kerk en anderzijds nieuwe 'doperse' en charismatische vormen van kerk-zijn. De schrijver is van mening dat de Reformatie van de zestiende eeuw nog steeds een rijke inspiratiebron is voor de huidige kerk en theologie.

Verschijnt februari 2017

ca. **69,95**
Twee delen, 1350 blz.

Reserveer nu via www.labarum.nl

Voor de SGP is de Bijbel niet zomaar een boek waar zij zich door geïnspireerd weet. Het bevat de geopenbaarde wil van God en vormt de grondslag voor haar politieke handelen. In het normatieve karakter van de Bijbel ligt ook het belang besloten van een onderzoek naar de vraag hoe Bijbelse politiek dan moet worden vormgegeven. Daarover gaf de SGP een studie uit, die wij in dit artikel bespreken.

L. van der Tang en mr. Bart van der Tang

Gerechtigheid verhoogt een volk: gezichtspunten bij een studie

Het verdient waardering dat de SGP zich opnieuw op de vraag over de vormgeving van Bijbelse politiek bezonnen heeft. Het is ook belangrijk, omdat de SGP in toenemende mate opereert in ontwortelde seculiere samenleving waarin absolute Bijbelse standpunten bijna niet meer begrepen worden en op felle tegenstand kunnen rekenen. In dit artikel wordt een reactie gegeven op de studie. De reactie concentreert zich op het uitleidende slothoofdstuk ervan, omdat

dit de conclusies van het onderzoek bevat en onder eindverantwoordelijkheid van het hoofdbestuur van de SGP valt.

HELDERE BIJBELSE LIJNEN

Hoewel in deze reactie kritische kanttekeningen geplaatst zullen worden bij de studie, moet allereerst opgemerkt worden dat op belangrijke punten heldere Bijbelse lijnen worden getrokken. Er wordt onverkort vastgehouden aan het

uitgangspunt dat iedere overheid onder Gods gezag staat en dat overheden zich moeten laten leiden en corrigeren door Gods geboden,¹ dat de SGP streeft naar Bijbels genormeerde politiek² en dat artikel 36 van de NGB voor de SGP onverminderd relevant is voor het politieke optreden.³ Daarnaast worden misvattingen gecorrigeerd die zowel binnen als buiten de SGP gemakkelijk kunnen ontstaan. Het is daarom nuttig dat uiteengezet wordt dat de democratische rechtstaat de voorkeur heeft van de SGP⁴ en dat dit geen tegenstelling vormt met het Bijbels genormeerde denken dat de SGP kenmerkt. Ook dat voor de SGP de zelfstandigheid van kerk en staat een belangrijk uitgangspunt is⁵ en derhalve staat voor institutionele scheiding van kerk en staat.⁶ Tenslotte worden nuttige aanbevelingen gegeven voor SGP-politici, zoals het advies om vrijmoedig tot uitdrukking te brengen dat alle mensen God behoren te dienen⁷ en om vrijmoedig uit de Bijbel te citeren.⁸

GEKOZEN FORMULERINGEN

Dan behandelen we enkele kanttekeningen. Allereerst een algemene opmerking. Er is naar gestreefd om het uitleidende hoofdstuk zo te schrijven dat het ook voor buitenstaanders begrijpelijk overkomt en geen nodeloze weerstanden oproept. Dat leidt soms tot formuleringen die theologisch gezien minder gelukkig zijn, of die de reikwijdte van de Bijbelse norm aan het zicht onttrekken. Drie voorbeelden. Geschreven wordt: "Het belijden of het erkennen van deze Godsregering is een kwestie van geloof dat zich door genade in vertrouwen naar God toewendt en Hem gehoor geeft."⁹ Dat is niet onjuist, maar er wordt niet vermeld dat de erkenning van deze Godsregering in de eerste plaats een verschuldigde plicht is van ieder mens, gelovig of ongelovig. Op andere plaatsen wordt dat overigens wel duidelijker gesteld. Een ander voorbeeld:

"Voor al het overheidsoptreden moet de Bijbelse gerechtigheid het centrale oriëntatiepunt en beoordelingscriterium zijn."¹⁰ Dat kan zo gezegd worden - want Bijbelse gerechtigheid omvat alle Tien Geboden - maar het tendeert naar een wat horizontalistische definitie waarbij onvermeld wordt gelaten dat al het overheidsoptreden in de eerste plaats gericht moet zijn op de eer van God. Een laatste voorbeeld: "De Tien Geboden hebben het karakter van leefregels en richtingwijzers waarin God de mens een begaanbare weg toont en ook aangeeft welke routes doodlopen."¹¹ Theologisch gezien is dit niet gelukkig geformuleerd, want door de val in het paradijs is de weg van gehoorzaamheid aan de geboden afgesneden.

EERSTE TAFEL

Zoals aangegeven geeft de studie helder aan dat Gods Woord normerend moet zijn voor het handelen van overheden. De uitwerking en vertaling hiervan is echter nogal summier wanneer het gaat om de vraag wat de taak is van de overheid ten aanzien van de eerste tafel van de Tien Geboden. De studie maakt er weliswaar melding van dat de SGP op wil komen voor de heiliging van Gods Naam en Gods dag¹² en een taak heeft wanneer het gaat om de bescherming van de eredienst,¹³ maar er wordt bijvoorbeeld weinig gezegd over de vraag wat de taak van de overheid is ten aanzien van de handhaving van het

Islam als antichristelijke religie, dat doet echter wat goedkoop aan, omdat dit voorbeeld aansluit bij tamelijk breed levende maatschappelijke sentimenten.

Onvermeld wordt gelaten dat al het overheidsoptreden in de eerste plaats gericht moet zijn op de eer van God.

eerste gebod. De studie lijkt vooral te suggereren dat de overheid hierin terughoudend moet zijn, om geloofsdwang te vermijden en om chaos te voorkomen,¹⁴ behalve wanneer het gaat om publieke manifestaties van de islam als anti-christelijke religie.¹⁵ Dat doet echter wat goedkoop aan, omdat dit voorbeeld aansluit bij tamelijk breed levende maatschappelijke sentimenten. Het is ook inconsequent, want waarom zou er wel bezwaar zijn tegen publieke manifestaties van de islam en niet tegen dergelijke manifestaties van het secularisme. Terecht wordt overigens wel gewezen op het grote gevaar van assertief secularisme.¹⁶ Hoe dan ook, de door-denkning van de taak van de overheid ten aanzien van de eerste tafel is beperkt, terwijl daar juist veel spanning optreedt tussen de opvattingen die SGP van oudsher huldigt en de dagelijkse realiteit waarin de SGP actief is.

BEGRENZING DOOR DE RECHTSORDE

Terecht wordt in de inleiding van de studie opgemerkt dat de samenleving de afgelopen honderd jaar is veranderd. Daar tegenover staat echter de onveranderlijke God die spreekt door Zijn eeuwigblijvend Woord. Gods Woord laat weten dat de mens voor de zondeval had wat hij na de zondeval is kwijtgeraakt: het beeld Gods, bestaande in kennis, gerechtigheid en heiligheid. Juist daardoor bestaat er een spanningsveld tussen menselijke en Goddelijke instellingen. De studie concludeert dat de democratische rechtstaat de voorkeur verdient¹⁷ en dat SGP'ers bij de invulling van hun bestuurlijke verantwoor-

delijkheid zich binnen de kaders van de rechtsorde bewegen.¹⁸ Deze conclusies zijn begrijpelijk, maar roepen wel de vraag op of er kan worden gesproken van Bijbels genormeerde politiek als de Bijbelse boodschap wordt begrensd door de democratische rechtsstaat en niet andersom. Met andere woorden: doen deze conclusies voldoende recht aan het door de SGP beleden karakter van Gods Woord?¹⁹ Hoe deze vraag ook wordt beantwoord, Bijbelse politiek kan niet worden bedreven zonder het erkennen dat het gebrekkige karakter van de democratische rechtsstaat een onvermijdelijk gevolg is van de zondeval.

GEBRUIK TERM THEOCRATIE

In de studie wordt voorgesteld om de term theocratie niet meer te gebruiken omdat die verwarring oproept en met onwenselijke associaties gepaard gaat.²⁰ Dat valt te billijken. Anders wordt het wanneer de SGP zelf zou meewerken aan een 'framing' van het begrip theocratie die geen recht doet aan wat de SGP ermee bedoelde. Dat kan bijvoorbeeld gebeuren wanneer theocratie gedefinieerd wordt als een staatsmodel waarbij kerk en staat samenvallen en minderheden onderdrukt of vervolgd worden.²¹ Dat heeft de SGP nooit met het begrip theocratie bedoeld. Het blijft noodzakelijk om dit uit te leggen, al was het maar omdat de partij vermoedelijk met het begrip theocratie geassocieerd zal blijven worden, of ze dat nu leuk vindt of niet.

De partij zal vermoedelijk met het begrip theocratie geassocieerd blijven worden, of ze dat nu leuk vindt of niet.

Ten diepste is botsing van de vrijheid van (christelijke) godsdienst met andere grondrechten geen juridisch geschil, maar een ideologisch geschil.

GRONDRECHTEN

Meer dan ooit vormen grondrechten een bescherming van de vrijheid van burgers en hun organisaties. Niet in het minst als het gaat om christenen en christelijke organisaties. Het is daarom begrijpelijk dat grondrechten positief worden gewaardeerd in conclusie 12.²² Het mag echter niet vergeten worden dat het concept van grondrechten wortelt in antichristelijk gedachtegoed.²³ Dit komt misschien wel het meeste naar voren als het gaat om het dominante gelijkheidsdenken en de waarde die wordt gehecht aan het gelijkheidsbeginsel. Ten diepste is botsing van de vrijheid van (christelijke) godsdienst met andere grondrechten geen juridisch geschil, maar een ideologisch geschil. Dit verklaart misschien ook waarom het gelijkheidsbeginsel zo dominant kan zijn. De wortels van grondrechten brengen met zich mee dat een christen niet moet nalaten ze in te roepen, maar er tegelijkertijd in de diepste zin des woord niet alles van kan verwachten.

GODSDIENSTVRIJHEID IN RELATIE TOT GRONDRECHTEN

In verband met het voorgaande wordt in de studie gesteld dat in de visie van de SGP de overheid grenzen moet stellen aan de publieke manifestatie van godsdiensten. Grondrechten worden begrensd door andere grondrechten en de verantwoordelijkheid van iedere burger volgens de wet.²⁴ Dat is onjuist wanneer het gaat om manifestaties van de christelijke godsdienst.

Die kunnen slechts begrensd worden door Gods Woord. Normen die voortkomen uit het democratische proces van wetgeving mogen daar niet boven gesteld worden.

GEWETENSVRIJHEID VERSUS LOYAAL BURGERSCHAP

Terecht wordt over het grote belang van gewetensvrijheid gesproken.²⁵ Hoe verhoudt zich dat tot goed burgerschap zoals dat aan de orde komt in aanbeveling f? Loyaal burgerschap hoeft niet altijd te bestaan uit politieke participatie of het uitbrengen van een stem. In het bijzonder valt hier te denken aan bezwaren binnen de achterban van de SGP tegen de Europese Unie of een referendum. Vaak wordt vergeten dat een burger door te stemmen niet alleen verantwoordelijkheid neemt, maar ook legitimiteit verleent. Een relativering van deze aanbeveling lijkt daarom op zijn plaats.

GODSDIENSTVRIJHEID GEEN GODSDIENSTGELIJKHEID

Wanneer het gaat om vrijheid van godsdienst komt de studie tot een positievere waardering van de godsdienstvrijheid dan gebruikelijk was binnen de SGP. Die positieve waardering vloeit mede voort uit de omstandigheid dat godsdienstvrijheid voor christenen ook een zekere bescherming biedt. Er wordt onder meer op gewezen dat de verbreiding van het christelijke geloof primair geschiedt door de verkondiging van het Woord, en dat in de geschiedenis van Nederland altijd sprake is geweest van een ta-

Het ideaal is een christelijke natie die geregeerd wordt door een christelijke overheid.

“De koninkrijken en koningen die door de politiek denken te staan en die niet op Christus en Zijn Woord staan, die staan op vermolmde houten benen.”

melijk ruimhartige interpretatie van het begrip gewetensvrijheid.²⁶ Rooms-Katholieken mochten in de 17e en 18e eeuw godsdienst oefeningen houden in schuilkerken. In de praktijk zijn de grenzen tussen gewetensvrijheid en godsdienstvrijheid bovendien niet altijd scherp te trekken. De studie stelt nu dat de SGP godsdienstvrijheid accepteert - zoals dat ook geldt voor vrijheid van onderwijs - maar benadrukt daarbij dat godsdienstvrijheid geen godsdienstgelijkheid betekent.²⁷ Dit standpunt is gerechtvaardigd mits wordt bedacht dat het nadrukkelijk moet gaan om begrensde godsdienstvrijheid, mits daarnaast ook vastgehouden wordt aan de Bijbel als richtsnoer voor overheden, en mits niet verzwegen wordt dat het ideaal een ander is, te weten een christelijke natie die geregeerd wordt door een christelijke overheid.

AMBTSEED

Ernstige bezwaren zijn aan te voeren tegen de redenatie dat een SGP-politicus wanneer het gaat om goedkeuring van een vergunning voor het bouwen van een moskee geen andere keuze heeft dan voor te stemmen wanneer aan alle wettelijke vereisten voldaan is, omdat de ambtseed – waarin gehoorzaamheid aan de Grondwet en de wetten van het land wordt gezworen – dit zou vorderen. Letterlijk wordt geschreven: “andere argumenten, ook al hebben deze vanuit de politieke visie grotere relevantie, mogen daarbij slechts op de tweede plaats meespelen.”²⁸ Dat

er een stroming van mensen is binnen de SGP die er zo over denkt is bekend. Er zijn echter ook andere visies mogelijk op de ambtseed,²⁹ en het is zeer te betreuren dat die niet genoemd worden, laat staan dat hier ruimte aan geboden wordt. Daarmee kan deze studie gewetensnood veroorzaken voor SGP-politici.

PILGRIM FATHERS

Tenslotte is het jammer dat het onderzoek naar de historische aspecten zich beperkt heeft tot Nederland. Een onderzoek naar het theocratische denken van de *Pilgrim Fathers*, zoals John Winthrop³⁰ en Nathaniel Ward³¹ zou een mooie aanvulling op de studie kunnen zijn. Een interessante vraag hierbij is hoe het theocratische denken in Nederland zich zou hebben ontwikkeld als er ten tijde van de theorievorming nog geen sprake zou zijn geweest van een al bestaande staatsinrichting. Hierin verschilt de Nederlandse situatie immers in belangrijke mate met het Oude Testament en bijvoorbeeld Massachusetts Bay Colony, New England.

BESLUIT

Samuel Rutherford, de bekende Schotse puritein, schreef eens: “Alle koninkrijken van de aarde zijn van Hem ... zij zijn allemaal van Christus als God de Schepper. ‘Door Hem regeren de koningen en de vorsten stellen gerechtigheid.’ (Spr. 8: 15) ... De koninkrijken en koningen die door de politiek denken te staan en die niet op Christus en Zijn Woord staan, die staan op vermolmde houten benen. Mensen met politieke overwegingen denken een weg uit en werpen hun schrandereid in de weegschaal, hoe zij de zaak zullen redden. Wanneer zij in de plaats van Daniel geweest waren, zouden zij hebben bedacht hoe hij zijn plaats aan het hof had kunnen behouden. Zij zouden gezegd hebben: ‘Kunt u niet zachtjes spreken en weinig geluid maken bij het bidden ... Maar op die wijze

zou Daniel ontkend hebben dat Christus vele koninklijke hoeden op Zijn hoofd heeft ... Ja, raad als deze komt uit de hel. Mensen zijn het meest veilig als zij aan Christus' kant staan en zij zijn altijd

sterkst als zij aan Zijn zijde staan.”³² Dat zijn woorden vol zeggingskracht. De Heere geve dat de SGP door dezelfde moedige gelovige geest bezielde blijve en worde.

¹ Conclusie 1 en 2.

² Conclusie 3.

³ Conclusie 14.

⁴ Conclusie 7.

⁵ Conclusie 9.

⁶ Aanbeveling 9

⁷ Aanbeveling a.

⁸ Aanbeveling h.

⁹ P. 234.

¹⁰ P. 238.

¹¹ P. 238.

¹² P. 239.

¹³ Aanbeveling j.

¹⁴ Conclusie 15.

¹⁵ P. 249.

¹⁶ P. 249.

¹⁷ Conclusie 7.

¹⁸ Conclusie 8.

¹⁹ Op het eerste gezicht schuilt het problematische element misschien meer in de democratie dan in de rechtsstaat.

²⁰ Conclusie 11.

²¹ P. 72.

²² Op dit punt was het misschien beter om (ook) de beperkingscriteria van art. 9 lid 2 EVRM te vermelden op blz. 76. Uiteindelijk heeft het EVRM immers het laatste woord.

²³ Of niet? Een alternatieve benadering biedt Georg Jellinek in: G. Jellinek, *Zur Geschichte der Erklärung der Menschenrechte*, Darmstadt 1964.

²⁴ P. 249.

²⁵ Conclusie 13.

²⁶ P. 251.

²⁷ Conclusie 15.

²⁸ P. 253.

²⁹ Zie bijvoorbeeld 'Recht en gerechtigheid handhaven (4-slot)' van T. Vlot in *De Wachter Sions*, 17 november 2016.

³⁰ Vergelijk zijn denken met dat van Roger Williams, en hoe dit tot uiting kwam in de staatsinrichting in Massachusetts Bay Colony en Providence (Rhode Island).

³¹ Auteur van de Massachusetts Body of Liberties (1641), de eerste grondwet van een Amerikaanse staat. Theocratisch denken speelt hierin een prominente rol, zie bijvoorbeeld artikel 94.

³² Samuel Rutherford, *Ik maak alle dingen nieuw*, Brevier Uitgeverij Kampen, 2015, p. 53 en 54.

Gerechtigheid zou een volk moeten verhogen, maar als dat volk niet weet wat gerechtigheid inhoudt? Vrijheid en gelijkheid zijn de waarden die voor gerechtigheid in de plaats zijn gekomen. Wat betekent in deze context en in een democratische rechtsstaat de waarde van gerechtigheid?

Dr. Henk Post, theoloog en jurist¹

De Zon der gerechtigheid brengt verhoging

Gerechtigheid verhoogt een volk, wat een prachtige titel voor een boek over politiek en overheidsbestuur. Met een beroep op Spreuken 14:34 hebben de voorzitter van het hoofdbestuur van de SGP, de heer M.F. van Leeuwen, en de voorzitter van het bestuur van de Guido de Brès-stichting, mr. A. Klaassen, voor deze titel gekozen voor de bundel over de thematiek 'Bijbels genormeerde politiek' met als centrale begrippen theocratie, democratie en rechtsstaat. De titel is zo goed gekozen, omdat gerechtig-

heid voor een christen een kernwaarde is, die we pijnlijk missen in het publieke en politieke debat. In politieke beschouwingen en toespraken gaat het vooral over vrijheid en gelijkheid. In de laatste troonrede legde de koning een zwaar accent op gelijkheid. Over gerechtigheid hoor je bitter weinig in de publieke ruimte, zeker als het gaat over Bijbels genormeerde gerechtigheid.

Gerechtigheid zou ik DE toets willen noemen voor het openbaar bestuur en de politiek. De

eerste twee hoofdstukken van het Bijbelboek Amos maken ons duidelijk hoe belangrijk God gerechtigheid vindt. Amos maakt Gods toorn bekend over de zonden van de volkeren, het tweestammenrijk (Juda), en het tienstammenrijk (Israël). De profeet verwijt Juda dat het de wet des HEEREN heeft verworpen en Zijn inzettingen niet heeft bewaard. Amos beschuldigt Israël van ernstig sociaal onrecht. De HEERE heeft beide volken gestraft met een ballingschap. Alleen Juda is (deels) teruggekeerd naar een verwoest land, met Jeruzalem in puin. Daar zit een waarschuwing voor Nederland in.

Gerechtigheid is voor een christen een kernwaarde, die we pijnlijk missen in het publieke en politieke debat.

RELIGIEUS PLURIFORME SAMENLEVING

Voor christelijke politiek is gerechtigheid daarom de fundamentele waarde. Expliciet erkent onze rechtsorde gerechtigheid niet. Toch is onze Grondwet een uitdrukking van gerechtigheid. De Grondwet bevat immers grondrechten en impliceert dat Nederland een democratische rechtsstaat is, die het recht handhaaft en onrecht verwerpt. Daarbij is de vraag cruciaal hoe recht en onrecht worden genormeerd en vanuit welke visie. Op grond van hun roeping zullen christenen moeten kiezen voor een Bijbelse normering. Dat legitimeert een beroep op de Bijbel. Daar kan het openbare leven zich niet voor afsluiten. Want de publieke sfeer is intrinsiek met religie verbonden. Die is niet denkbaar zonder godsdienstige overwegingen. Ook de politiek en het openbaar bestuur kunnen religie niet wegdenken. Godsdienst maakt deel uit van het leven

van burgers en van de wijze waarop zij de samenleving vorm geven. Voor gelovigen is hun godsdienst een bron van inspiratie. De confrontatie en omgang met religie kunnen niet-gelovigen niet teniet doen door een beroep te doen op een bezweringsformule als de scheiding van kerk en staat of de claim van religieuze neutraliteit voor de publieke ruimte. Wel dienen gelovigen zich te realiseren dat zij in een religieus pluriforme maatschappij leven. In publieke discussies zullen religieuze argumenten lang niet altijd effectief zijn. Wijsheid is dus wel geboden. En oprechtheid trouwens ook.

DUBBEL BURGERSCHAP

Als christenen en als kerk leven we in de publieke ruimte. Jezus Christus heeft ons leren bidden: Uw Koninkrijk kome. Wij dienen onze samenleving dan ook te zien in het licht van Gods komende Koninkrijk, waar de hoogste autoriteit is verleend aan de gekruisigde en opgestane Heere. Jezus Christus roept door het Evangelie eenieder op in te gaan in Zijn Koninkrijk. Onze primaire roeping is een burger te zijn van het Rijk in de hemel. Op aarde is een christen nog onderweg en maakt hij deel uit van aardse ordeningen. Een christen heeft een dubbel burgerschap. Dat is in de theologie gethematiseerd onder de benaming *tweerijkenleer*.² Een klassieke uitdrukking van deze leer geeft Augustinus in *Over de stad Gods (De civitate Dei)*. Augustinus beschouwt de gemeenschap van de kerk als rustend in het komende Koninkrijk Gods, waar naastenliefde en vergeving moeten heersen. In onderscheid van de kerk bezit de overheid het geweldsmonopolie tot beteugeling van het kwaad. Deze onderscheiding is overgenomen door Luther en Calvijn, die twee regimenten onderkennen waaronder men leeft. Zoals Luther heeft uiteengezet, bestaan tussen de twee regimenten – het wereldlijke en het geestelijke regiment – struc-

Onze primaire roeping is een burger te zijn van het Rijk in de hemel.

turele verschillen. Het wereldlijk regiment kent een wereldlijke (in onderscheid van een geestelijke) gerechtigheid. De wet van dit regiment is Gods wet. Grondrechten van dit regiment zijn de bescherming van leven, huwelijk, familie, huis, eigendom, overtuiging, geloofs- en gewetensvrijheid. De middelen van de regering zijn het recht, de wet en de macht van het zwaard. En het doel van de regering is de instandhouding van het mens-zijn, van de gerechtigheid en van de vrede.³

THEOCRATIE EN WERELDMIJDING

Geen christen ontkomt aan het dubbele burgerschap en aan een bepaalde verhouding tot de publieke ruimte. Geloof kan nooit louter een privézaak zijn. Het christelijk geloof pretendeert dat de ontdekking die ze heeft gedaan in het Evangelie van Jezus Christus universeel – de gehele wereld omvattende – betekenis heeft en voor alle mensen van levensbelang is. De gereformeerde theologie heeft de verhouding van hemels en aards burgerschap aan de orde gesteld in de term *theocratie*. De lutherse theologie heeft de problematiek gethematiseerd onder de noemer van Wet en Evangelie. Het gaat in essentie om dezelfde spanning. God spreekt niet alleen tot ons in het Evangelie, maar Hij legt ook al beslag op ons (onder erkenning van Romeinen 13) via het gezag van aardse autoriteiten. De bedoeling van het onderscheid tussen Wet en Evangelie wijkt in principe niet af van wat de gereformeerden wilden, namelijk heel het leven brengen onder Gods gebod, inclusief dat in samenleving en politiek. De gereformeerde theologie heeft altijd een weg gezocht tussen

theocratie en wereldmijding. Van den Brink & Van der Kooi pleiten daarom voor een rehabilitatie van de tweerijkenteleer, juist omdat deze haar uitgangspunt neemt in het primaat van het hemels burgerschap, in de *civitas Dei*.⁴

SECUNDAIR GEZAG

Een christen erkent het gezag van de overheid. Maar het christelijk geloof erkent geen enkel gezag dat zich als autonoom aandient. Het doorziet dat gezag en denkt eraan voorbij, tot op God. Het erkent God in Christus als de hoogste autoriteit, als de *Kurios*, aan wie alle macht gegeven is in hemel en op aarde (Mattheüs 28:18). De Bijbelteksten over het hemelburgerschap krijgen daarmee een structurerende betekenis (Efeze 2:19; Filipensen 3:20; Kolossenzen 1:13). Alle andere gezag kan daarnaast slechts als secundair en afgeleid gelden. Een christen erkent het gezag van de overheid omdat het daarin een werktuig van God wil zien om het samenleven van mensen in vrede en gerechtigheid te bevorderen en het kwaad in te tomen.

EEN CHRISTELIJKE STAATSVORM?

Het aardse burgerschap wordt uitgeoefend binnen een staat. Van belang is of er een staatsvorm of politiek model bestaat, dat bij uitstek christelijk kan worden genoemd. Historisch gezien heeft de christenheid zich in haar voorkeur voor een staatsvorm het meest gespiegeld aan het oudtestamentische koningschap. Tot in de vorige eeuw is de monarchie de staatsvorm geweest, die in katholieke en protestantse kring grote steun had. Vanaf de zeventiende eeuw is

De gereformeerde theologie heeft altijd een weg gezocht tussen theocratie en wereldmijding.

het denken over grondrechten en democratie tot ontwikkeling gekomen. Nederland is met haar eerste Grondwet van 1814 een democratische rechtsstaat. Ten principale is onze rechtsorde sindsdien ongewijzigd. Binnen deze rechtsorde heeft een christen te maken met de spanning tussen hemels en wereldlijk burgerschap. Deze spanning zal niet kunnen worden ervaren door wie zich een christen noemt, maar niet persoonlijk deel heeft aan het hemels burgerschap. Zonder deze spanning bevind je je, voor je het weet, in wettisch of dopers vaarwater. Als christen hebben we de verantwoordelijkheid deze spanning tussen ons hemels en ons wereldlijk burgerschap onder ogen te zien zonder persoonlijk een scheiding aan te brengen. Doen we dat wel, dan ontvalt het bestaansrecht aan christelijke politiek. Christelijke politiek staat of valt bij de erkenning van ons tweeledig burgerschap. Dat kan ook de kramp bij ons wegemen. Wij verwerklijken het Koninkrijk van God niet op aarde. Dit Koninkrijk is niet door ons christenen maakbaar, zoals een maatschappij per definitie niet maakbaar is. Alle pogingen die daartoe zijn ondernomen, hebben gefaald, en zullen jammerlijk mislukken als men het weer probeert.

NORMATIVITEIT VERSUS NEUTRALITEIT

Fundamenteel voor de democratische rechtsstaat is dat burgers een ander bejegenen zoals zij zelf behandeld willen worden. In het christendom heeft Jezus Christus deze gedachte al geformuleerd: "Alles dan wat u wilt dat de mensen u doen, doet u hun ook zo" (Mattheüs 7:12a). Deze regel is niet gericht op iets laten, maar op iets doen. In het jodendom vinden we een vergelijkbare regel in het Oude Testament, namelijk Leviticus 19:18. De regel bestaat in allerlei varianten, bekend is deze: 'Wat u niet wilt dat u geschiedt, doe dat ook een ander niet'. Deze regel

Toch past de overheid te allen tijde terughoudendheid. Zij behoort burgers nimmer haar visie op het goede leven op te leggen.

is de Gulden Regel die in de een of andere vorm aangetroffen wordt in vrijwel elke godsdienst en cultuur. Een ware democraat zal deze regel koesteren binnen het normatieve kader van de rechtsstaat. De Nederlandse rechtsstaat vraagt daarom van de overheid neutraliteit ten opzichte van levensovertuigingen. In de bundel *Gerechtigheid verhoogt een volk* is dit duidelijk een pijnpunt. Toch past de overheid te allen tijde terughoudendheid. Zij behoort burgers nimmer haar visie op het goede leven op te leggen. Dat is strijdig met het karakter van de democratische rechtsstaat. Dit impliceert dat de overheid ver moet blijven van het implementeren van een specifiek idee over de samenleving. Als zij toch aan die verleiding toegeeft, krijgen we te maken met een vorm van staatsabsolutisme en daarmee zet de staat zijn eigen bestaansrecht als democratische rechtsstaat op het spel.

GEEN SECULIERE, MAAR NEUTRALE OVERHEID

Spannend is in dit verband wat dr. H. van den Belt en dr. W. van Vlastuin in *Gerechtigheid verhoogt een volk* schrijven.⁵ Zij erkennen de wenselijkheid van een pleidooi voor de vrijheid van godsdienst. Maar ze voegen eraan toe: "Niet in pluralistische zin, alsof alle godsdiensten gelijk zouden zijn, maar als oproep aan de seculiere overheid om vrijheid te waarborgen en ruimte te geven om naar Gods Woord te leven en het Evangelie van het Koninkrijk van God te blijven verkondigen". Onze rechtsstaat erkent echter niet

Onze rechtsstaat erkent echter niet een seculiere overheid, maar een neutrale overheid.

een seculiere overheid, maar een neutrale overheid. Een neutrale overheid dient het pluralisme van levensovertuigingen, inclusief godsdiensten, te respecteren en mag niet een bepaalde levensovertuiging zwaarder laten wegen in haar besluitvorming of bevoordelen in de invloed die zij heeft op de maatschappij. Daarbij komt dat de christenheid hopeloos verscheurd is. Er was een tijd dat Nederland een nationale kerk kende. Maar naar welke kerk zou de overheid vandaag moeten luisteren? Het ontbreekt volstrekt aan uniformiteit over uitleg en toepassing van Gods Woord. Van de overheid mogen we binnen het normatieve kader van de Nederlandse rechtsstaat niet de bevordering van de prediking van het Evangelie en de handhaving van Gods geboden verwachten, ook al zijn die heilzaam voor ieder mens en voor de samenleving als geheel. De verantwoordelijkheid voor de prediking van het Evangelie ligt bij de kerk, gegeven het bestaan van de twee rijken en de op de Grondwet gebaseerde scheiding van kerk en staat. Inderdaad hebben christenen een verantwoordelijkheid hun invloed uit te oefenen, opdat het publieke leven functioneert in overeenstemming met Gods geboden. In de praktijk impliceert dit het zoeken naar mogelijkheden om het goede leven dat God in Zijn Woord aanwijst te bevorderen en dat wat daarmee in strijd is tegen te gaan. Dat kan alleen binnen het kader van de rechtsorde en de wet en onder erkenning van de twee regimenten; het goddelijke en het wereldlijke.⁶

VUILE HANDEN

In de politiek en het openbaar bestuur houd je

geen schone handen. Het gebed dat Jezus Christus heeft geleerd, eindigt met "Uwer is het Koninkrijk". Dat is: alles is in Uw hand veilig. Gij hebt mijn tobben en mijn besluiten niet nodig, mijn werken en zwoegen voor een wereld waarop gerechtigheid woont. Mijn inspanning, die kunt Gij echt wel missen. Gij legt mij een verantwoordelijkheid op, die ik zelf niet dragen kan, en nochtans draag ik deze, want Uwer is het Koninkrijk (vrij naar Gunning).

BESCHEIDENHEID EN BESLISTHEID

Het zou wel heel ongewoon zijn als de pluriformiteit van de publieke ruimte geen gevoelens van vervreemding en ook van afkeer, oproept. Maar tot het wezen van onze democratische rechtsstaat behoort dat de staat deze pluriformiteit waarborgt. In beginsel behoort de staat aan (niet-)religieuze uitingen geen beperkingen op te leggen. De staat waarborgt de rechten en vrijheden van alle burgers en bevordert de onderlinge tolerantie. Controverses op het terrein van de godsdienstige uitingen zullen een samenleving slechts dan niet schaden als men ten principale bereid is haar pluriformiteit te aanvaarden. Zo niet, dan staat de kwaliteit van het openbaar bestuur onder druk, waaronder coalitievorming in het openbaar bestuur. In de complexe werkelijkheid waarin we leven, passen ons als christen geen superioriteitsgevoelens. Ons past wel bescheidenheid en beslistheid. Bescheidenheid over de eigen opvattingen en beslistheid in het verdedigen van de rechten die ieder mens op grond van zijn inherente waardig-

In de complexe werkelijkheid waarin we leven, passen ons als christen geen superioriteitsgevoelens.

heid, geschapen naar het beeld van God, in gelijke mate toekomt.

ZON DER GERECHTIGHEID

Ik kom nog een keer terug op de titel van het boek. Het logo van de Universiteit Utrecht bestaat uit een zon in het centrum met daaromheen de woorden *Sol justitiae illustra nos*. Deze woorden betekenen: "Moge de Zon der gerechtigheid ons verlichten". Deze zelfde spreuk treft men aan in de entreehal van het Vredespaleis in

Den Haag, waar rond een stralende zon dezelfde woorden te lezen zijn als in het Utrechtse Academiegebouw. De spreuk verwijst naar Jezus Christus en kreeg een prominente plek in de publieke ruimte in een periode dat uitingen van religie in beginsel geen probleem vormden voor de scheiding van staat en kerk, van recht en religie, of van wetenschap en geloof. Laat dit ons verlangen en gebed zijn voor volk en land: Moge de Zon der gerechtigheid ons verlichten. Dan zal ons volk werkelijk worden verhoogd.

¹ Dr. H.A. Post is vooral theoloog en is in 2006 gepromoveerd in de theologie. Hij is in 2014 gepromoveerd in het staatsrecht op het proefschrift *Vrijheid van godsdienst in een democratische samenleving*.

² Zie bijv.: G. van den Brink & C. van der Kooi, *Christelijke dogmatiek*, Boekencentrum, Zoetermeer 2012, p. 568 e.v., waaraan ik deze bespreking ontleen.

³ Zie hiervoor: M. Ruppert, *Het Rijk Gods en de wereld*, Kok, Kampen 1987, p. 24.

⁴ G. van den Brink & C. van der Kooi, *Christelijke dogmatiek*, Boekencentrum, Zoetermeer 2012.

⁵ J.A. Schippers, *Gerechtigheid verhoogt een volk* (Apeldoorn 2016), p. 224.

⁶ J.A. Schippers, *Gerechtigheid verhoogt een volk* (Apeldoorn 2016), p. 235.

De SGP heeft de term theocratie laten vallen. Dat roept te veel gevoelige islamitische denkbeelden op. Heeft de SGP daarmee een kostbaar begrip weggegooid? Het loont de moeite om de hervormde theoloog Van Ruler aan het woord te laten, mede naar aanleiding van zijn recent heruitgegeven werk over theocratie, kerk, staat en cultuur.

Dr. Klaas van der Zwaag, redactievoorzitter

SGP kan leren van theocratisch visioen van A.A. van Ruler

A.A. van Ruler (1908-1970) spreekt van een "hysterische angst voor de theocratie". De gedachten van Van Ruler over theocratie moeten we zien in het licht van zijn totale visie op schepping en herschepping. De verlossing is gericht op de redding van de schepping. De focus op deze wereld ziet Van Ruler als de belangrijkste erfenis van de Reformatie. De Reformatie heeft het eigen recht van de schepping en het aardse leven geponeerd en het leven bevrijd van de

koepel van de allesbeheersende kerk. De God van de Bijbel heeft de mens in de Reformatie losgemaakt uit het noodlot, uit de natuur, uit de vergoddelijkte staat en hem tot schepsel gemaakt, "met eigen vrijheid en verantwoordelijkheid, met eigen sp eelruimte te midden van de andere schepselen". Dit bracht een nieuw levensgevoel, een nieuwe werkelijkheidsbeleving, een nieuw samenlevingsbeeld, in één woord: "een eigen, reformatorisch cultuurvisioen". Van Ruler

schrijft: "De mens werd ten volle in het gewone leven gezet. Dáár – en daar alleen! – had hij God te dienen. Hij kreeg de Bijbel in handen, Gods duidelijke en genoegzame Woord. En de kerk en de staat stonden om hem heen; zij stonden niet langer de een boven de ander; maar zij hadden samen te werken op gelijk niveau; beide onderworpen aan de Heilige Schrift."

"De mens werd ten volle in het gewone leven gezet. Dáár – en daar alleen! – had hij God te dienen."

REFORMATIE VAN HET LEVEN

De Reformatie is volgens Van Ruler daarom méér dan een reformatie van de dogma's en ook méér dan een reformatie van de kerk, zij is vóór alles een reformatie van de religie en daarin van het gemenebest, van de vormgeving van het leven van mens en gemeenschap geweest. De Reformatie heeft de vrijheid geschapen, de vrije zelfstandige naties in het rijk Gods, met de Bijbel opengeslagen in hun midden. Dat hield ook een zelfstandige visie op de overheid in. Het is volgens Van Ruler het grote experiment van de Reformatie geweest dat men de Bijbel als het eigen, levende Woord Gods nadrukkelijk onderscheid-

de van de kerk en hem in de handen van de mens en van de overheid legde. De zelfstandigheid van het overheidsgezag rust in de zelfstandigheid van het Woord Gods. De overheid is niet gebonden aan, maar wordt wel voorgelicht door hetgeen de kerk uitspreekt. Wanneer de kerk spreekt, dan spreekt zij niet tot kleine kinderen op de kleuterschool, maar dan spreekt zij tot mondige mensen, die allen het recht hebben van een privaot oordeel over de Heilige Schrift.

THEOCRATIE

Van Ruler ziet als kern van de theocratie dat God regeert in de volle breedte van de werkelijkheid. Het heeft dus niets te maken met een regering door de kerk. Integendeel, uiteindelijk gaat het Van Ruler niet om de kerk –die is niet meer dan een intermezzo op weg naar het Koninkrijk– maar om de staat en de politiek. Veel bladzijden besteedt Van Ruler daarom aan de heiligheid van de politiek. "De politiek is de enige poort, waardoor men van de kerk in de cultuur, van de openbaring in de existentie binnentreedt. Dat is een theocratisch inzicht, dat ik niet prijs geef." Nog scherper: "Wie zich als christen van de politiek zou willen afkeren, omdat zij een té vies zaakje is, zie daarom nauwlettend toe, of hij wel diep genoeg mét de Zone Gods in zijn vernedering in de vleselijkheid van het mens-zijn is ingedaald!" In de theocratie is het niet daarom te doen, dat de kerk in haar recht en eer en plaats erkend wordt door de staat, maar dat het volksleven geregeerd wordt overeenkomstig het Woord van God. Theocratie is volgens Van Ruler daarom ook geen ideaál, dat nagestreefd kan worden, maar gave en wonder van God, waaruit en waarin alleen geleefd kan worden. Hij ziet theocratie als "een herplaatsing in de heilige orde van het recht Gods". Het gaat om een Godsregering zoals die gestalte krijgt in het totale leven.

Waar het kruis eenmaal
gestaan heeft, blijft,
wanneer het weggenomen
wordt, alleen de omgewoelde
aarde over.

LOT VAN EUROPA

Van Ruler constateert in zijn tijd een "hysterische angst voor theocratie". Volgens hem gaat het in het vraagstuk van de theocratie om niet meer of minder dan het lot van Europa, de vraag of de "Europees-Amerikaanse cultuurkring" de openbaring terug zal vinden, waaruit hij geboren is, om zo tot nieuwe kracht en bloei te komen. Óf men vindt het heil van God óf het zal zich vanuit zijn neutraliteit via het nihilisme naar het heidendom ontwikkelen, "om door het heidendom in de chaos der barbarij te gronde te gaan". Dat leidt tot spot, volgens Van Ruler: "En het is spelen met deze wereldhistorische kwesties, wanneer men ten aanzien van de theocratie alleen maar de spottende vraag weet op te werpen, of allen die het niet eens met u zijn, soms weer verbrand moeten worden of naar Nova Zembla gedeporteerd." Het ligt aan het historische lot van Europa, dat dit continent altijd weer georiënteerd wordt op de christelijke openbaring. Hetzij positief in zoverre het gedwongen wordt in de richting van de christelijke staat. Hetzij negatief, in zoverre het, wanneer het de richting van de heidense staat inslaat, onvermijdelijk bij de barbarij en de chaos uitkomt. "Europa is nu eenmaal, vanaf zijn ontvangenis en geboorte, een gestalte van de Heilige Geest, geschapen door het Woord Gods. En waar het kruis eenmaal gestaan heeft, blijft, wanneer het weggenomen wordt, alleen de omgewoelde aarde over. In wezen is er in Europa geen keus meer tussen christendom en heidendom. Buiten

het christelijk geloof is er alleen de mogelijkheid van het nihilisme."

TWEE KAPITEINS

Interessant is hoe Van Ruler het begrip gereformeerde theocratie invult met betrekking tot de functies van kerk en staat. In de gereformeerde theocratie is er geen heersende kerk en duldt men geen suprematie van de kerk over de overheid. "De kerk heeft erop toe te zien, of de overheid wandelt in het licht van het Woord Gods. En als zij ziet, dat de overheid dat niet doet, dan heeft zij dat te zeggen. Zo komt er ook iets kritisch-profetisch in de houding van de kerk tegenover de staat." Daarom zijn er onontkoombaar twee kapiteins op het schip, de kerkelijke en de burgerlijke overheid, die beide en tezamen het volksleven regeren. Deze tweeheid van kerk en staat is de enige gestalte, waarin het heil mogelijk is en historische uitbreiding kan krijgen. Van Ruler vergelijkt de staat met een sfinx. De sfinx moet ontsluitend, het toverslot moet onttoverd, de demonie moet "ontdemoniseerd" worden. En dat gebeurt nu door de kerk, wanneer de waarheid over deze aardse instituties uitgesproken wordt.

De confessionele binding van de staat heeft niets te maken heeft met knechting van het geweten. Geen enkele burger wordt door deze theocratische maatregel ook maar één haar gekrenkt vanwege zijn religie en confessie. Alleen wordt aan de invloed van zijn religie en confessie op het publieke leven de pas afgesneden. Staatkundige rechten worden hun, die niet van de ware religie zijn, ontnomen. Maar de burgerlijke rechten worden ook hun ten volle gegarandeerd. Van Ruler komt op voor de christelijke staat en neemt daarbij een eigen positie in tussen Karl Barth en Abraham Kuyper. Hij staat in de lijn van Hoedenmaker en Groen van Prinsterer.

De kerk wil meer dan een rechtsstaat. "De kerk wil een christelijke staat, waarin niet maar plaats is voor de dienst van God, maar die zelf, in al z'n gedragingen en uitingen, dienst van de God der openbaring is."

Theocratie blijft een door en door betrekkelijk woord. Een bekende uitdrukking van Van Ruler is dat theocratie een torso (een romp zonder hoofd) is. Niet alleen praktisch, maar ook principiële. Alleen het geláát des levens wordt gekerstend. Er is nooit een volmaakte en absolute theocratie, aldus Van Ruler. De theocratie richt de wereld niet op een ideale wijze in of schept een heilsstaat. Het is alles maar ten dele. "Zij schept een zekere orde in de chaos der zonde, waardoor het leven enigermate draaglijk wordt en vooral: waarin temidden van de chaos aan God gedacht wordt en zijn naam geprezen."

DEMOCRATIE

Staat theocratie niet op gespannen voet met democratie? Volgens Van Ruler is de oorspronkelijke notie van de democratie, zoals die in de geschiedenis is opgekomen in de gereformeerde landen: God alléén regeert het volk. En Hij doet dat door Zijn Woord en door middel van de ambten, die Hij daartoe heeft ingesteld, namelijk de burgerlijke en de kerkelijke overheden. In die originele zin van het woord democratie is de theocratie van de reformatorische belijdenis democratisch te noemen. Wat in de moderne, ontkerstende cultuur democratie heet, heeft daar weinig meer mee te maken. De moderne demo-

In de originele zin van het woord democratie is de theocratie van de reformatorische belijdenis democratisch te noemen.

cratie heeft in de plaats van het gezaghebbende Woord Gods als bron van alle waarachtige vrijheid de menselijke persoonlijkheid gezet. Deze democratie bezit in zichzelf geen enkele waarborg bezit tegen staats- of massa-absolutisme. Zij impliceert de tirannie van de meerderheid en van het (fictieve) algemeen belang.

De overheid is niet neutraal, zo is het diepe inzicht van Van Ruler. Het is zelfs zo dat zijn tijd het einde van de zogenaamde neutraliteitsidee beleefd. In de plaats van het negentiende-eeuwse neutraliseringsproces van de staat is in de twintigste eeuw een totaliseringsproces ingezet. Nu kan het twee kanten uit, óf naar de godloochenende óf naar de godbelijdende staat. De totale staat kan worden óf de absolute óf de christelijke staat.

TOLERANTIE

Van Ruler zegt diepe dingen over tolerantie. Tolereren is respecteren, maar niet in de oppervlakkige zin van 'in het midden laten'. Het is geen indifferentisme, alsof waarheid niet belangrijk is. Wie tolereert is juist op zoek naar de waarheid, maar wel mét de ander. Respecteren is naar de ander om zien, hem horen en verstaan. De ander is zelfs nodig om ook zelf de waarheid te verstaan. Kenmerkend voor Van Ruler is dat God de mens nooit dwingt tot het heil. Dat geldt ook voor de staat die door de Bijbel is genormeerd. "Een staat met de bijbel is van Godswege verplicht, de grootst mogelijke tolerantie te oefenen. Zo heeft de tolerantie goddelijke sanctie." Van Ruler betoogt op tal van plaatsen dat de tolerantie alleen te vinden is in de gereformeerde theocratie, in onderscheid met het heidendom (wezeneseheid van troon en altaar) en het rooms-katholicisme (de kerk heerst over de staat). Het is een zaak van confessie in plaats van concessie. Het heeft voor hem

alles te maken met het feit dat waarheid nooit dwingend opgelegd kan en mag worden.

Van Ruler is –hoe kan het ook anders– een pleitbezorger van artikel 36 van de Nederlandse Gevolgsbelijdenis, “het concentratiepunt en de bronwiel van alle theocratische gedachten in Nederland”. Typerend voor Van Ruler is dat hij enerzijds zegt dat de openbaring intolerant en imperialistisch is (gericht op het alleenrecht van de God van de Bijbel), anderzijds tolerant is richting de mens als schepsel. Zo ook met betrekking tot artikel 36. Dit artikel rept met geen woord over de ketters, maar alleen over de ketterij, of liever eigenlijk alleen maar over de afgoderij en de valse godsdienst. In het kader van artikel 36 wordt dan vooral gedacht aan afgoderij en valse godsdienst, die een sociaal en politiek gevaarlijke strekking heeft. De overheid heeft de afgoderij en de valse godsdienst te weren en uit te roeien, niet ter wille van de kerk, maar ter wille van zichzelf en van het gemeenbest. De overheid roeit de afgoderij en de valse godsdienst alleen uit op háár terrein, namelijk op het terrein van het openbare leven. “Wat de mens in zijn hart denkt, daar kan de overheid niet bijkomen.”

VISIOEN

Van Ruler spreekt veel over een droom en visioen. Hij ziet hierin kerk en staat nauw op elkaar betrokken. De kerk treedt op met een visioen van de heilzame waarheid voor het gehele leven en de staat heeft aan een dergelijk visioen behoefte. De staat kan geen stap verzetten en

*Het corpus christianum
is een droom, erkent
Van Ruler, maar hoe zouden
wij leven zonder de droom?*

geen vin verroeren zónder uit zo’n visioen te leven. Van Ruler komt op voor het zozeer bekritiseerde –wijl achterhaalde– *corpus christianum*, de hechte band tussen kerk en staat sinds Constantijn de Grote. Het *corpus christianum* is een droom, erkent Van Ruler, maar hoe zouden wij leven zonder de droom? Het leven zou zonder gloed en bezieling zijn. En hoe zouden wij de bijbelse boodschap verstaan, als wij haar niet als een droom over de aarde verstonden? De droom Gods is geen droom over het verleden maar voor de toekomst. Het theocratische pleit voor het *corpus christianum* heeft niets te maken met dromerige romantiek. Het is volstrekt dynamisch en revolutionair. Het leeft uit de actuele droom van de tegenwoordigheid Gods. “En zonder deze droom valt er voor niets te pleiten en valt er niets te doen. De mens, die de droom Gods kwijt is, moet sterven. Hij kan op z’n hoogst nog wat voortvegeteren.”

Van Ruler verwijst naar Hoedemaker, die vroeg: “Gelooft gij, dat de levende God bij machte is, het lot te wenden, de neutraliteit van de staat te verbreken en zijn naam opnieuw te doen ontluiken in ons publieke leven?” En Hoedemaker zette volgens Van Ruler het mes er helemáál diep in toen hij vroeg: “Zoudt gij het eigenlijk wel *willen*, dat de levende God dit alles deed; zijt gij bereid de theocratie te ontvangen; of is het niet veeleer zo, dat gij u als verloren zoon, die de vrijheid bemint, op een grondige wijze moet bekéren tot het vaderhuis?”

DOPERDOM

Van Ruler heeft in zijn tijd toenemende doperse invloeden geconstateerd in het verwerpen van een positief-christelijke kijk op staat, overheid en samenleving. Dit soort doperdom staat haaks op aloude gereformeerde theocratische gedachte, die gericht is op de kerstening van de samenle-

Tolerantie is niet een zaak van concessie, maar van confessie.

ving. De doperse geest heeft volgens Van Ruler in het Nederlandse leven steeds meer de gereformeerde geest verdrongen, "ook tot diep in de gelederen van de kerken van het gereformeerde type, en dat dit nergens zo in uitkomt als in de wijze waarop men over de staat oordeelt". Van Ruler ziet in het doperse denken een vermenigving met buitenchristelijke en niet-Europese, met name met boeddhistische, Indische ideeën. Van Ruler doelt hier op de boeddhistische onthechting aan deze wereld. Van Ruler ziet een wezenlijke tegenstelling tussen de Reformatie en het doperdom. De Reformatie stelt: de kerk staat niet boven de staat, noch omgekeerd, maar beiden staan ze rechtstreeks onder het geschreven Woord van God. De doperse stroming redeneert: schaf de staat af, schaf de kerk af en richt het rijk op. Er is dan sprake van een nieuwe schepping. De liefde staat tegenóver het recht, het nieuwe tegenóver het oude. Dopers willen verlossing *uit* de tijd, uit de geschapen en gevalen wereld en zet er een nieuwe wereld voor in de plaats. Dan is er geen relatie tot de cultuur, die cultuur moet slechts opgeheven worden.

SGP

Wat kunnen we als SGP leren van deze theocratische noties van Van Ruler? Om te beginnen dat we niet te snel de term theocratie moeten loslaten vanwege de islamitische ruis eromheen. Ik heb vrede met de keus van de SGP, ook in de nota *Gerechtigheid verhoogt een volk*, om niet meer te spreken van theocratie. Misverstanden opwekken in deze religieus gepolariseerde tijd

is niet verstandig. Dat neemt niet weg dat we deze term best in historische zin kunnen blijven gebruiken als weergave van een eeuwenlange traditie, van Calvijn tot aan Hoedemaker, Van Ruler, H.C. Abma en G. Holdijk. Historische begrippen hoeven niet te bezwijken onder druk van de actualiteit. Theocratie betekent immers simpelweg: God regeert. Dat heeft dus niet te maken met een staat die gedictieerd wordt door religieuze leiders, predikanten of imams of welke religieuze elite dan ook.

Het is terecht dat de SGP principieel kiest voor de vrijheid van godsdienst. Ook dat is in de geest van Van Ruler. God dwingt mensen niet tot het heil, maar lokt hen om in vrijheid en liefde op Gods lokroep te antwoorden. Tolerantie is niet een zaak van concessie, maar van confessie, zoals Van Ruler het zo mooi zegt. We hebben volgens hem de ander zelfs nodig in ons beperkt verstaan van de waarheid. Dat geldt al helemaal op het politieke vlak. Dat bevrijdt de SGP van het hoogmoedig zich verheffen boven de ander. Soms heeft iemand in de 'wereld' meer door waar het in de Bijbel en het christendom werkelijk om gaat, dan iemand in de kerk, ook aan de rechterflank ervan.

Krachtig verwerpt Van Ruler het dopers denken, in de zin van het verwerpen van deze wereld c.q. schepping of in de poging zich eruit willen terugtrekken. Dat heeft meer met boeddhisme en Indiase onthechting te maken dan met het christendom. God verlost ons niet uit maar in de we-

Van Ruler heeft een principiële afkeer van zodanige christelijke partijvorming die geen ruimte laat voor de profetische bediening van de kerk.

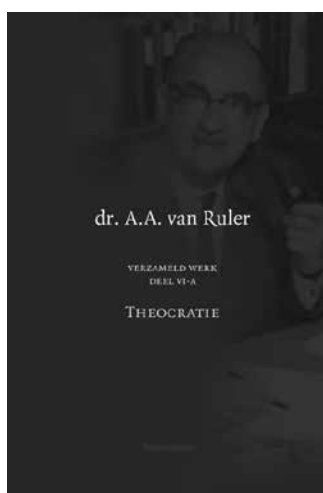
reld. Politiek is een heilige zaak, ja voor Van Ruler zelfs de godsdienst bij uitnemendheid omdat zij de staat wil kerstenen. Het gaat God om herstel van déze wereld.

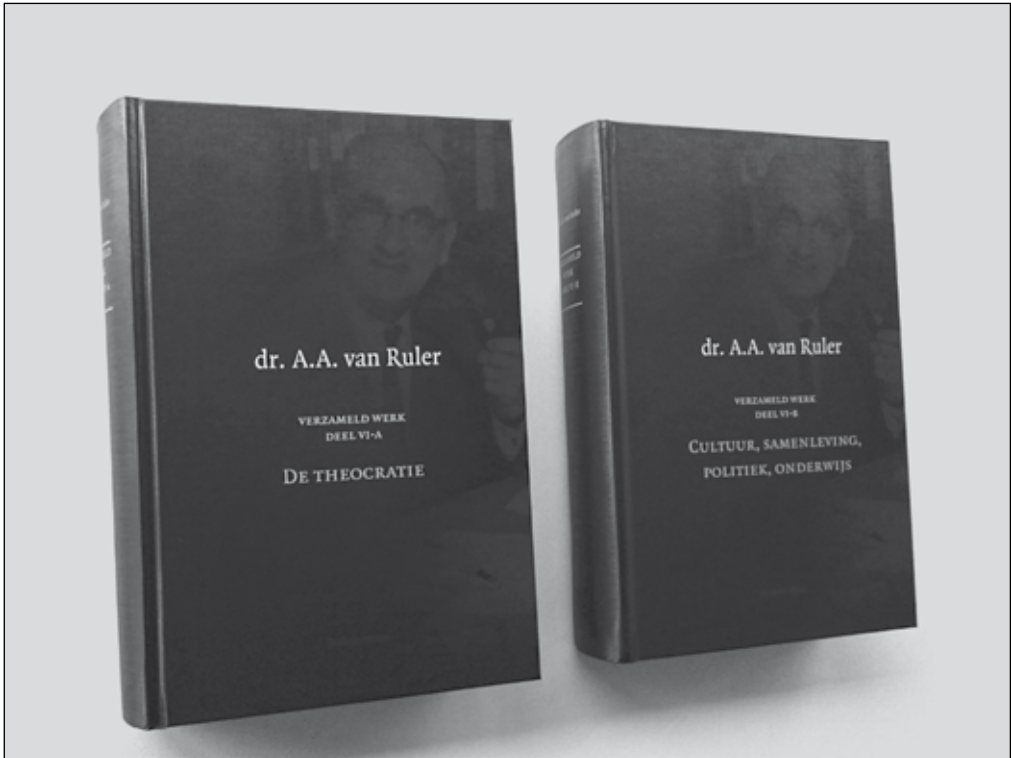
Dat betekent ook terughoudendheid tegenover het verdelen van de wereld in christenen en niet-christenen. Toen Kuyper de wereld en de cultuur onderverdeelde in wedergeborenen en niet-wedergeborenen (op grond van zijn cultuurtheorie van de palingenesie = wedergeboorte), antwoordde Kohlbrugge hierop dat we allén vlees zijn, wedergeboren of niet-wedergeboren. Alles wat de christen denkt méér te zijn dan de wereld is te veel. Dat betekent politiek gezien dat Van Ruler een principiële afkeer van zodanige christelijke partijvorming die geen ruimte laat voor de profetische bediening van de kerk. En die laatste kerk is bij Van Ruler principieel de volkskerk, een kerk die een boodschap heeft voor het gehele volk.

Wie de denkbeelden van Van Ruler leest over droom en visioen, komt er gauw genoeg achter

dat deze niets te maken hebben met een verlangen naar het verleden. Dat is namelijk het kenmerk van dagdromerijen. Dan wil men terug naar een tijd toen alles nog 'zuiver', 'echt' en 'principieel' was. Volgens Van Ruler verheerlijkt men dan het verleden. Dat is ook onwaar: ook toen was theocratie een torso en dat zal het altijd blijven. Bij Van Ruler is er geen sprake van conservatisme of onvruchtbare behoudzucht. Theocratie is geen ideaal, zo zagen we, maar werkelijkheid. Van Rulers theocratie is een voluit dynamische zaak en gericht op de toekomst. Het is een denken vanuit het einde (typering van W.H. Velema). Gods Koninkrijk is de uiteindelijke motor die het theocratisch visioen levend houdt. En het houdt mensen –ook politici– wakker op de weg.

Mede n.a.v., dr. A. A. van Ruler, *De theocratie; Verzameld Werk, deel 6A; Cultuur, samenleving, politiek, onderwijs; Verzameld Werk, deel 6B*; uitg. Boekencentrum, Zoetermeer, 2016; 988 blz. en 973 blz.; verzorgd door dr. D. van Keulen; twee delen samen € 92,50.

Arnold Albert van Ruler (1908-1970) behoorde tot de invloedrijkste protestantse Nederlandse theologen van de twintigste eeuw. Het werk van deze geniale en uiterst oorspronkelijke theoloog wordt nu ontsloten en geannoteerd in zo'n tien delen, op initiatief van de Protestantse Theologische Universiteit (PThU). Oktober 2016 verscheen deel VI in twee delen: VI-A De theocratie en VI-B Cultuur, samenleving, politiek onderwijs.

Tot 1 december € 49,90 (per band).

Twee banden samen € 115,00. Losse band € 59,90.

Verkrijgbaar in de boekhandel en bij www.boekencentrum.nl

UITGEVERIJ **Boekencentrum**

Droit divin

“De soevereiniteit ligt in Nederland bij de mensen, niet bij een God.” Was getekend: D66-Kamerlid Van Veldhoven (*Reformatorisch Dagblad*, 8 januari 2016). Zij wil dat de woorden “bij de gratie Gods” worden geschrapt uit de preambule van de Nederlandse wetgeving. De SGP is het daar hartgrondig mee oneens. De koning ontleent zijn gezag volgens de partij immers aan God, Die hem dat gegeven heeft.

Dat laatste geloofde de Franse koning Lodewijk XIV (1638-1715) ook. Hij meende het goddelijke recht (*droit divin*) te hebben om alle macht naar zich toe te trekken. Het volk moest hem in alles gehoorzaam zijn. Een opstand tegen de aardse majesteit zou gelijkstaan aan rebellie tegenover God Zelf. De vorst heerste naar eigen zeggen als plaatsvervanger van God op aarde.

De SGP kan het toch onmogelijk met de Franse Zonnekoning eens zijn? Dat klopt – gelukkig maar! Wat Louis le Grand vergat, is dat het Goddelijke recht machtswellust niet legitimeert. Integendeel! Heersers die uit Zijn hand het regeerambt ontvangen, zijn tegelijkertijd geroepen om Hem in hun beleid te dienen. De Bijbel leert namelijk dat ieder mens, van koninklijken bloede of niet, zich eens zal buigen voor de ene Koning, Die van Israëls God gegeven is.

In het recente publieke en politieke debat gaat het nogal eens over de (voor) rechten van onze koning. We moeten daarbij voorkomen dat we hem vergelijken met Lodewijk XIV en consorten. Juist het “bij de gratie Gods” kan ons daarbij helpen. Die formule leert immers aan volk en vorst dat het Goddelijke recht ook een plichtmatige kant heeft. Oftewel: noblesse oblige. Daar is toch geen woord Frans bij?

René Heij MA,
tijdelijk medewerker WI-SGP

In de begintijd van de Reformatie was er nog geen sprake van scheiding tussen kerk en staat. Hoe zit het heden ten dage met de samenwerking tussen kerk en staat? Hoe komt dat tot uiting op lokaal niveau? Een burgemeester deelt zijn ervaringen.

Door Ronilla Heijboer MSc, vrijwilliger

Gemeente Bodegraven-Reeuwijk blij met samenwerking kerken

Interview met mr. C. van der Kamp,
burgemeester van Bodegraven-Reeuwijk

Toen de reformatoren kritiek uitten op de Rooms-Katholieke kerk van die tijd lieten zij de samenwerking met de staat niet los. Van Maarten Luther is bekend dat hij nauw samenwerkte met Frederik III, de keurvorst van de Saksen. Deze Frederik de Wijze bood hem zijn bescherming aan en zorgde ervoor dat Luther in de Wartburg terecht kwam. Een andere reformator, Johannes Calvijn zocht ook de samenwerking

met de staat. Omdat de koning van Frankrijk zich negatief uitliet over het werk van de reformator, besloot Calvijn zichzelf te verdedigen. Zijn verdediging kennen wij vandaag ten dage in de vorm van Calvijns *Institutie*. Dit werk droeg hij op aan zijn koning, Frans I. Hoe zit het heden ten dage met de samenwerking tussen kerk en staat? Hoe komt dat tot uiting op lokaal niveau? Op welke terreinen is deze samenwerking zicht-

baar en op welke gebieden kan deze samenwerking versterkt worden? Christiaan van der Kamp, sinds 2011 burgemeester van de gemeente Bodegraven-Reeuwijk, geeft in deze bijdrage zijn visie op de samenwerking met de kerken in zijn gemeente.

Bodegraven-Reeuwijk is een gemeente midden in het Groene Hart. In deze gemeente voelt 59.3% van de bevolking zich verbonden met een kerk of een levensbeschouwelijke groepering. De burgemeester geeft aan 'blij te zijn met de samenwerking met de kerken.' Deze samenwerking tussen lokale kerken en geloofsgemeenschappen stamt al van jaren geleden. De gemeente hecht grote waarde aan de kracht van de lokale samenleving, waar ook de samenwerking met de kerken en geloofsgemeenschappen een rol in krijgt.

Op welke terreinen wordt er samengewerkt tussen de kerken en de gemeente?

STATUSHOUDERS

'Een mooi voorbeeld van samenwerking tussen kerken en de gemeente is de opvang van statushouders in het dorp Waarder. Toen de gemeente eind 2015 een groep statushouders wilde vestigen in het voormalige Kerverland-gebouw hebben kerken vanaf het begin veel geholpen. De aandacht lag vooral op het ondersteunen van de statushouders om goed en snel te integreren in de samenleving. Daarnaast hebben de kerken een actieve bijdrage geleverd om draagvlak te krijgen bij onze inwoners. Deze hulp is van grote waarde, omdat statushouders volledig afhankelijk zijn in een land waar ze de taal niet spreken en cultuur niet kennen. Verder hebben de kerken zich ingezet om kerkbezoek voor vluchtelingen mogelijk te maken bij de noodopvang in Reeuwijk in oktober 2015. De gemeente heeft

een opdracht om statushouders te huisvesten en gezinsherenigingen te faciliteren. Zij wil samen met de kerken doorgaan met het bieden van gastvrijheid aan vluchtelingen.'

SOCIAAL DOMEIN

'Een ander onderwerp waar de kerken en de gemeente elkaar versterken is op het gebied van het sociaal domein. Tal van zorgtaken zijn inmiddels overgeheveld van het Rijk naar de gemeenten. Deze overgang is goed verlopen en blijkt ook in financieel opzicht goed te gaan. De kerken kunnen een belangrijke rol spelen bij het signaleren van hulpbehoefte bij inwoners. De gemeente werkt bovendien aan armoedeproblematiek en heeft een kerngroep ingesteld om hierover advies te geven. Voor de kerken is de zorg voor armen traditioneel een werkveld. De gemeente zoekt hierin de samenwerking.'

CALAMITEITEN

'De samenwerking met de kerken blijkt ook waardevol bij calamiteiten. Zo kan het bij een acute crisis bijvoorbeeld nodig zijn dat er een opvanglocatie wordt ingesteld. In een dergelijke situatie kunnen kerken een belangrijke rol spe-

len in de vorm van pastoraal medewerkers die opgeroepen kunnen worden.'

Hoe wordt de samenwerking tussen de kerken en de gemeente vormgegeven?

'Sinds enige tijd is er jaarlijks overleg tussen de pastoraal medewerkers en de gemeente, dat dit jaar plaatsvond op 10 november. Dit overleg is vooral gericht op de rol van de pastoraal medewerkers bij calamiteiten.'

Hoe belangrijk is de samenwerking met de lokale kerken voor de gemeente?

'Natuurlijk is er scheiding van kerk en staat en heeft ieder heeft een eigen rol en opvatting van

die rol, maar dat sluit een goede samenwerking zeker niet uit. Het belang van de samenwerking tussen kerken en de gemeente is nauwelijks te overschatten. De gemeente is de kerken bijzonder dankbaar voor hun actieve inzet bij de gemeenschappelijke doelen.'

Zijn er ook nog terreinen waar kerken een grotere rol kunnen spelen?

'Kerken kunnen een belangrijke rol spelen bij mentale ondersteuning van inwoners bij een calamiteit. Dit kan gaan om bijvoorbeeld het organiseren en vormgeven een herdenkingsbijeenkomst, maar ook door pastorale zorg aan slachtoffers of nabestaanden.'

Wat is de houding van een lokale SGP-fractie in het debat over (de bouw van) een moskee? Het aantal moslims in Nederland groeit. Daarmee neemt in veel plaatsen ook de roep om meer of grotere moskeeën toe. Dit is in 2016 aan de orde en zal, naar verwachting, alleen maar toenemen. Dit betekent dat het onderwerp in meer gemeenten en steeds vaker op de debatagenda van de gemeenteraad zal staan. Hoe gaat een lokale SGP-fractie daarmee om?

Door Ronilla Heijboer MSc, vrijwilliger

'Ook geen moskeetje'

Verschillend stemgedrag in Krimpenerwaard en Kampen

In 2016 werd nogmaals duidelijk dat er verschillen zijn in aanpak tussen de lokale SGP-fracties als het gaat om voorstellen voor de vestiging of verhuizing van een moskee of lokaal islamitisch cultureel centrum. In maart stemde de lokale SGP-fractie in Krimpenerwaard tegen het voorstel om in de stad Schoonhoven een 'moskeetje' te bouwen. Begin juni stemde de lokale SGP-fractie in Kampen voor het voorstel om een bestaande moskee in Kampen te laten verhuizen en uit te laten breiden. De fractie in Kampen

legde hierbij een stemverklaring af, waar via de media veel reactie op is gekomen. Wat is de houding in het debat? Welke mening wordt uitgedragen?

KRIMPENERWAARD

De lokale SGP-fractie van de Krimpenerwaard besloot in maart 2016 tegen het voorstel tot verplaatsing van de moskee in Schoonhoven te stemmen. Fractievoorzitter Jan Willem van der Ham geeft desgevraagd in deze bijdrage een

toelichting over het proces dat zijn SGP-fractie heeft gevolgd in het debat rondom de moskeebouw.

In de vergadering van 1 maart 2016 besprak de gemeenteraad van Krimpenerwaard het bestemmingsplan 'Moskee Schoonhoven'. Het standpunt van mijn fractie hierover heeft, zelfs binnen onze eigen partij, de nodige wenkbrauwen doen fronsen.

FEITEN

Eerst de feiten. In Schoonhoven bestaat al jarenlang een moskee. De toenmalige SGP/CU-fractie heeft tegen de vestiging daarvan gestemd. De gemeenteraad van Krimpenerwaard kreeg in het voorjaar een voorstel tot verplaatsing van dit islamitische gebedshuis, zodat op de huidige locatie nieuwe ruimtelijke ontwikkelingen mogelijk werden. Het betreft een kleine moskee, zonder minaretten, zonder gebedsomroepen, onopvallend. Zo één, die volgens 'Gerechtigheid verhoogt een volk' vanwege zijn omvang eigenlijk geen discussie zou moeten opleveren.

ARGUMENTEN

Mijn fractie stemde tegen het voorstel. Enkele

citaten uit onze inbreng: "De SGP staat in een christelijke traditie (...). Wij realiseren ons dat ook niet-christelijke tradities in de loop van de tijd een plaats in ons land hebben gekregen. Met eigen overtuigingen, ook godsdienstige overtuigingen. Die ruimte ontnemt mijn fractie niemand. Aan vrijheid van godsdienstige overtuiging kan, wil en zal mijn fractie geen afbreuk doen.

Dit wil echter niet zeggen dat aan elke overtuiging een gelijke publieke plaats kan of hoeft te worden toegekend. Dat is het terrein van de overheid (...). De constitutionele vrijheid van godsdienst verplicht op zichzelf bijvoorbeeld ook niet tot de erkenning van islamitische feestdagen als nationale feestdagen, evenmin tot toelating van een aparte eedsformule voor moslims. De publieke invulling van de vrijheid van godsdienst heeft in Nederland een christelijk profiel gekregen (...). Zit hier geen spanningsveld? Ja, natuurlijk. Dat spanningsveld ervaart mijn fractie ook. Maar laten we eerlijk zijn. Er is geen politieke partij vrij van dit spanningsveld. De voorbeelden liggen voor het oprapen".

Hier volgen vijf voorbeelden, waaronder het VVD-plan voor het schrappen van de uitzondering op strafvervolgning voor alle geloofsgeenschappen uit het Wetboek van Strafrecht.

"Geloofsovertuiging raakt het hart. Het mijne ook. Mijn geloof mag ik belijden met de woorden van de aloude geloofsbelijdenis uit de vroeg-christelijke kerk: 'Ik geloof in God de Vader, de Almachtige, Schepper van hemel en van aarde. Ik geloof in Jezus Christus, Zijn eniggeboren Zoon, onze Heere. Ik geloof in de Heilige Geest, Die Heere is en levend maakt'. Dat is niet een zaak van de zondag alleen. Die overtuiging draag ik ook mee (...) als ik politiek bedrijf. Juist ook als ik politiek bedrijf. Ik heb vanavond mijn

hart dan ook niet thuis gelaten. Maar voel de vrijheid dat te kunnen en te mogen laten spreken (...). De Bijbel zegt: En de zaligheid is in geen ander; want er is ook onder den hemel geen andere naam, die onder de mensen gegeven is, door welken wij moeten zalig worden. Waar die overtuiging het eigen hart raakt, is het onmogelijk dat een ander niet te gunnen. Is het even onmogelijk om het voorstel dat voorligt te steunen. Ik prijs me gelukkig te leven in een land, waarin ik dat in alle vrijheid mag voorstaan, waarin ik in alle vrijheid daarnaar kan handelen, waarin ik in alle vrijheid dat ook als politieke overtuiging mag uitdragen!"

OVERWEGINGEN

Ter voorbereiding van dit debat vond ik twee zaken belangrijk:

- Hoe kan ik op een positieve manier de rijkdom van onze christelijke overtuiging laten spreken; en
- Hoe kan ik andere partijen aanspreken op het spanningsveld dat zij in discussies rond de reikwijdte van grondrechten ook (zullen moeten) ervaren. Daarvoor moet je je goed verdiepen in de standpunten van andere partijen en hen daarmee ook confronteren. De SGP is niet de enige partij die zich de vraag stelt hoe grondrechten in onze samenleving gestalte kunnen krijgen.

CONCLUSIE

Ik vermoed dat 'Gerechtigheid verhoogt een volk' het moskee-spanningsveld voor de SGP volgens mij niet beter hanteerbaar gaat maken. De redenering 'de ruimte die je voor jezelf vraagt, moet je een ander ook gunnen' maakt het belijden van de uniciteit van het christendom fletser. De 'oplossing' dat een islamitische gebiedsruimte wel kan - maar dan onopvallend - klinkt heel praktisch, maar is principieel niet

sterk. Geen moskee? Dan ook geen moskeetje. Het standpunt van SGP Krimpenerwaard is volgens ons met dat laatste in overeenstemming. Daartegen zouden we ons binnen onze eigen partij niet moeten hoeven verdedigen.

KAMPEN

Nu naar de situatie in Kampen, drie maanden later. Door een groeiende moslimgemeenschap in Kampen, moest op 2 juni 2016 door de gemeenteraad een besluit genomen worden over het voorstel om het bestemmingsplan te wijzigen, zodat de moskee kon verhuizen. Concreet ging het over een nieuwe bestemming voor het oude postkantoor. De Nebi-moslimgemeenschap kocht dit pand om daarin een Islamitisch cultureel centrum te vestigen. Het voorstel van het college van Burgemeester en Wethouders stond als hamerstuk op de agenda. Toen het punt aan de orde kwam, vroeg de SGP-fractie het woord voor een stemverklaring. Fractievoorzitter Klaas van den Bosch sprak deze uit. 'De SGP-fractie zal voor dit voorstel stemmen vanuit onze verantwoordelijkheid als overheid om de waarden van onze democratische rechtsstaat uit te dragen. Dat neemt niet weg dat de Islam heel ver afstaat van de bijbelse boodschap. Wij staan voor een samenleving die gebaseerd is op bijbelse waarden en normen en in die zin betreuren wij het dat de verhuizing van de moskee vanwege groei noodzakelijk is.'

Op de stemverklaring van de SGP-fractie is via de media veel reactie gekomen. Verschillende groepen en partijen distantieerden zich van de uitspraak, anderen spraken juist hun waardering en steun uit. Naar aanleiding van commotie en het onbegrip over haar uitspraak, stuurde de SGP-fractie een emailbericht naar alle fracties in de Kamper gemeenteraad waarin ze kort uitlegde wat zij bedoeld had. 'Als SGP-fractie respec-

teren we de democratische rechtsstaat. Daar zijn we in onze stemverklaring ook mee begonnen. Daarnaast hebben we willen wijzen op onze idealen. We willen een samenleving voorstaan gegrond op de Bijbelse uitgangspunten. Dat hebben we willen benadrukken. En die uitgangspunten zijn anders dan de Islamitische. Het is in geen geval de bedoeling geweest om met onze stemverklaring polarisatie in de hand te werken.'

Reeds tijdens de raadsvergadering had PvdA-raadslid Suat Azer aangegeven geraakt te zijn door de stemverklaring van de SGP. Vervolgens kwam het tot gesprekken tussen het PvdA-raadslid Azer en SGP-fractievoorzitter Van den Bosch. De uitkomst daarvan was dat de PvdA-fractie en de SGP-fractie een gezamenlijke stemverklaring uitbrachten waarin zij verklaarden dat ze het erover 'eens zijn dat ze oneens mogen zijn'. In hun statement geven de fracties aan: 'Standpunten kunnen en mogen diametraal botsen, mensen dienen elkaar altijd als naaste en gelijkwaardige met respect te behandelen. Daarover zijn wij het hartgrondig eens. Allebei willen we van harte politiek bedrijven vanuit de kaders die de Grondwet ons biedt. Ieder vanuit zijn eigen overtuiging. Zoals dat kan en mag in een democratie.' Azer en van den Bosch hebben het document ondertekend 'met wederzijds respect'.

EVALUATIE

Aan Jan Schippers, de eindredacteur van de bundel 'Gerechtigheid verhoogt een volk', leggen we de vraag voor hoe hij aankijkt tegen het onderscheid in opstelling tussen de lokale fracties in Kampen en Krimpenerwaard.

'Voorop staat dat er in de gemeenteraad volop ruimte is voor een politieke discussie over een voorstel voor een bestemmingsplanwijziging of omgevingsvergunning voor gebouwen met een

religieuze bestemming. Een raadslid hoeft dus niet automatisch ermee in te stemmen. En een SGP-fractie hoeft zeker niet met een voorstel mee te gaan omdat godsdiensten en levensbeschouwingen aan elkaar gelijk zouden zijn en daarom gelijke rechten zouden moeten verkrijgen. Die argumentatielijn wijst de SGP juist af'.

IS HET VERSCHILLENDE STEMGEDRAG VAN SGP-FRACTIES TE BEGRIJPEN?

'Als je inziet welk dilemma erachter ligt, wel. Als je dat over het hoofd ziet, zal het onbegrijpelijk zijn. Kijk, bij besluitvorming over een bestemmingsplan of omgevingsvergunning is de juridische realiteit dat een beslissing van de gemeenteraad achteraf door de rechter zal worden vernietigd wanneer bestuursrechtelijke argumenten in het kader van de ruimtelijke ordening ontbreken of ondeugdelijk worden bevonden. Deze juridische werkelijkheid is uiteraard niet het uitgangspunt voor de SGP-visie, maar raadsleden zullen zich daar wel rekenschap van moeten geven. Om die reden wordt in de SGP-studie het spanningsveld uiteengezet. Het gaat erom dat ieder raadslid zich daarvan bewust is – en hopelijk ook ieder SGP-lid. Enerzijds hebben gemeenteraadsleden onder ede beloofd zich te zullen houden aan de grondwet en de wetgeving. Daarom zullen zij juridische argumenten in de afweging moeten betrekken. Anderzijds dragen SGP'ers de geloofsovertuiging dat alleen het geloof in Christus mensen zal behouden en dat de overheid de Bijbelse gerechtigheid in het publieke domein heeft te bevorderen. Daarom is het bepalen van je stemgedrag veel meer dan een kwestie van een lijstje met juridische voorwaarden afvinken. En het is ook veel meer dan: de islam is verkeerd, dus moslims doen er beter aan naar de kerk komen. Welk besluit je ook neemt, het gaat om een afweging van botsende plichten. Dan mag een uitleg daarvan niet ont-

breken. En een getuigenis van wat je ten diepste motiveert.'

HOE LOS JE DIT DILEMMA OP?

'Los van een concrete situatie is dat niet op voorhand te zeggen. Gewetensvrijheid voor raadsleden acht ik een groot goed en naar mijn mening zou het een gereformeerde partij misstaan als zij aan haar raadsleden zou voorschrijven om het ene of het andere standpunt in te nemen.'

Wat kunnen we van voorgaande situaties leren?

'Ik waardeer het dat zowel de SGP-fractie in Kampen enwaard als die in Kampen de essentie van de christelijke overtuiging op een positieve wijze voor het voetlicht brengen. Hoe laat je aan moslims merken dat de liefde van Christus ook naar hen uitgaat? Als dat ontbreekt, wat is dan nog de inhoud van ons getuigenis? Vervolgens laten beide fracties aan de andere raadsleden merken dat

het beslist niet om het even is wat je gelooft. Het probleem in onze samenleving is namelijk dat Nederlanders die het christelijke geloof vaarwel hebben gezegd menen ongelovig te zijn, maar feitelijk in van alles en nog wat zijn gaan geloven. Uit beide situaties blijkt hoe relevant het is om andersdenkenden te laten inzien dat in een pluriforme democratie óók het ondubbelzinnige Bijbelse geloof dat alleen Christus de Weg, de Waarheid en het Leven is in het politieke debat ingebracht mag worden. Overigens zonder dat er sprake is van geloofsdwang (hierin verschilt het christendom van de islam) en als het kan met een ontmaskering van de – impliciete - gelijkheidsdwang (hierin verschillen christenpolitici van veel politici met seculiere opvattingen). Ten slotte lijkt het mij van belang dat we in de volle breedte van de partij het gesprek hierover met elkaar aangaan en voortzetten. Dat voorkomt veel misverstanden en onbegrip over en weer.'

¹ RD.nl. (4 juni 2016). Standpunt SGP over moskee in Kampen valt verkeerd. *Reformatorisch Dagblad*. Geraadpleegd via: <http://www.rd.nl/vandaag/binnenland/standpunt-sgp-over-moskee-in-kampen-valt-verkeerd-1.549437>

² PvdA Kampen. (22 juni 2016). Verklaring SGP en PvdA inzake verhuizing moskee. Geraadpleegd via: <https://kampen.pvda.nl/2016/06/22/verklaring-sgp-en-pvda-inzake-verhuizing-moskee/>

³ J.A. Schippers (red.), *Gerechtigheid verhoogt een volk*. Bijbels genormeerde politiek in een democratische rechtsstaat, Apeldoorn 2016, pp. 252-254.

⁴ *Gerechtigheid verhoogt een volk*, p. 256.

Met veel mitsen en maren aanvaardt de SGP het recht op godsdienstvrijheid. Vanuit een heel andere invalshoek worden ook vraagtekens gezet bij dit grondrecht. De privileges die godsdiensten zouden genieten boven andere levensbeschouwingen, worden ter discussie gesteld. Een reactie van Paul Cliteur en Maarten Neuteboom

Mr. Corry-Anne van der Tang-Everse, wetenschappelijk medewerker (samenstelling)

Schaf de godsdienstvrijheid af!

Prof. dr. P.B. (Paul) Cliteur, hoogleraar Encyclopedie van de Rechtswetenschap Universiteit Leiden

Op de stelling die hier gesteld wordt zijn twee reacties te geven. Ik begin met het antwoord "ja". Een belangrijk argument om de godsdienstvrijheid af te schaffen is dat deze vaak wordt gehanteerd om een oneerlijk privilege te verschaffen voor godsdienstige meningen boven niet-godsdienstige meningen. Neem het volgende artikel uit het Nederlandse Wetboek van Strafrecht. Artikel 137c, lid 1 Sr. zegt: "Hij die zich in het openbaar, mondeling of bij geschrift of afbeelding, opzettelijk beledigend uitlaat over een groep mensen wegens hun ras, hun *godsdienst* of levensovertuiging, hun hetero- of homoseksuele gerichtheid of hun lichamelijke, psychische of verstandelijke handicap, wordt gestraft met gevangenisstraf van ten hoogste een jaar of geldboete van de derde categorie" (cursiveering toegevoegd). Dit artikel maakt het mogelijk dat godsdienstige mening een sterkere bescherming krijgt dan een politieke mening. Een "katholiek" wordt beschermd; een socialist niet. Dat komt omdat de wetgever nog in de ban is dat godsdienst iets "speciaals" is; iets dat een sterkere bescherming verdient. Om daaraan een einde te maken kan men zeggen moet de godsdienstvrijheid worden afgeschaft. Dit leidt dus tot "ja" op onze hoofdvraag.

Maar ook voor "nee" zijn argumenten te geven. Ik sluit opnieuw aan bij een belangrijk juridisch document. Artikel 9, lid 1 van het *Europees Verdrag voor de Rechten van de Mens en de Fundamentele Vrijheden* zegt: "Een ieder heeft recht op vrijheid van gedachte, ge-

weten en godsdienst; dit recht omvat tevens de vrijheid *om van godsdienst of overtuiging te veranderen*, alsmede de vrijheid hetzij alleen, hetzij met anderen, zowel in het openbaar als privé zijn godsdienst te belijden of overtuiging tot uitdrukking te brengen in erediensden, in onderricht, in praktische toepassing ervan en in het onderhouden van geboden en voorschriften" (cursiveering toegevoegd). Die mogelijkheid om van godsdienst te veranderen is de verdragsrechtelijke verankering van de vrijheid tot apostasie (geloofsafval). En sancties op apostasie vormen een enorm probleem in deze wereld, vooral in de wereld van de islam. Derhalve *handhaving* van de vrijheid van godsdienst *op de manier zoals dat hier in het EVRM geformuleerd is* geeft apostaten, afvalligen, een zekere bescherming. Die vrijheid moeten we koesteren. Het antwoord op onze hoofdvraag is dan "nee".

Voor mij weegt het tweede punt zwaarder. Ik wil dus de vrijheid van godsdienst *inclusief de vrijheid van apostasie* handhaven.

Paul Cliteur is de schrijver van: Cliteur, Paul, & Herrenberg, Tom, eds., *The Fall and Rise of Blasphemy Law*, Leiden University Press, Leiden 2015
Paul Cliteur, *Bardot, Fallaci, Houellebecq en Wilders: de juridische vervolging van religie-kritiek en vreemdelingenvrees*, De Blauwe Tijger, Groningen 2016

Mr. Maarten Neuteboom, wetenschappelijk medewerker WI CDA

Het recht maakt met reden een onderscheid tussen enerzijds godsdienstige en levensbeschouwelijke overtuigingen en anderzijds meningen. Bij godsdienst en levensbeschouwing gaat het 'om samenhangende opvattingen van een fundamenteel karakter, die direct te maken hebben met het meest wezenlijke voor het mens-zijn'.¹ Ofwel: 'Godsdienstige overtuigingen zijn, in ieder geval voor gelovigen, geen individuele meningen meer, maar iets van een hogere orde. Ze bieden een overkoepelend kader, liggen ten grondslag aan het eigen bestaan; het zijn randvoorwaarden en richtpunten voor een zinvol leven'.²

Natuurlijk zijn er wel raakvlakken tussen de vrijheid van meningsuiting en de vrijheid van godsdienst, maar dat betekent niet dat de laatstgenoemde vrijheid kan opgaan in de eerste. De godsdienstvrijheid erkent niet alleen het recht om een godsdienstige overtuiging *te uiten* maar beschermt ook het recht op godsdienstige *uitingen* c.q. het *uitdrukking* geven aan de godsdienstige of levensbeschouwelijke overtuiging. Zowel art. 6 Grondwet als art. 9 EVRM hebben namelijk een groot bereik, zowel wat de innerlijke overtuigingen (het *forum internum*) aangaat als de daarmee samenhangende handelings-

vrijheid (*forum externum*). Niet alleen het hebben van een religieuze of levensbeschouwelijke overtuiging valt eronder, maar ook 'het uiten van de overtuiging in de individuele en collectieve godsverering', 'het uitdragen en overdragen', het oprichten en inrichten van organisaties waarbinnen genoemde manifestaties van die overtuiging kunnen plaatsvinden' en 'het anderszins zich naar die overtuiging gedragen voor zover dat rechtstreeks uitdrukking geeft aan die overtuiging'.³

Deze brede bescherming erkent dat godsdienst of levensbeschouwing niet zomaar een meningsuiting is, maar een totaalopvatting van het leven betreft die de identiteit van mensen diepgaand bepaalt. Vanuit het wezen van de mens bezien is dat een fundamenteeler argument voor de vrijheid van godsdienst dan de vrijheid van apostasie, die mijn opponent Paul Cliteur als reden geeft. Men zou dat recht om van godsdienst te veranderen ook kunnen beschrijven als de vrijheid van bekering. Een vrijheid die uitgerkend mede dankzij de Reformatie tot stand is gekomen.

¹ Matthijs de Blois, 'Vóór godsdienstvrijheid', in: H.M.A.E. van Ooijen e.a. (red.), *Godsdienstvrijheid: afschaffen of beschermen?*, p. 34.

² Ben Vermeulen, 'Waarom de vrijheid van godsdienst in de Grondwet moet blijven', in: *Socialisme & Democratie*, 2008, nr. 3, p. 21.

³ Ben Vermeulen, 'Artikel 6', in: A. Koekoek (red.), *De Grondwet. Een systematisch en artikelsgewijs commentaar*: Deventer: Tjeenk Willink, 2000, p. 96.

De Reformatie bestaat 500 jaar, althans wanneer we rekenen naar de bekendmaking van de 95 stellingen van Maarten Luther in 1517. Volgend jaar zal de herdenking wereldwijd losbarsten. Maar hoe zit dat met de politieke erfenis van de Reformatie? Betekende de Reformatie de dageraad van de moderne tijd? Het begin van de vrijheid van godsdienst en tolerantie? Belangwekkende vragen voor de doordenking van de relatie tussen kerk en staat.

Dr. Klaas van der Zwaag, redactievoorzitter

Reformatie kent na 500 jaar belangrijke politieke gevolgen

Is de Reformatie nu werkelijk zo modern? De auteurs in de bundel *Protestants after 500 Years* laten overtuigend zien dat de Reformatie door de ontvoogding van de mens en de verzelfstandiging van het politieke en maatschappelijke leven, een stoot is gegeven voor democratie, moderne wetenschap en vrijheidsrechten. Het protestantisme is in die zin zelfs een voorloper geweest van de Verlichting en het secularisme. Tegelijkertijd blijkt uit de bundel dat de Reformatie helemaal niet zo 'modern' is gezien de belangrijke betekenis die zij hechtte aan de religie

en de roeping van de kerk voor de samenleving. Religie was zo'n bepalende factor dat zij zelfs leidde tot godsdienstoorlogen en uitsluiting van andersdenkenden.

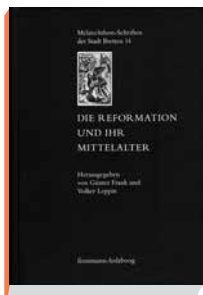
De grote vraag van cultuurhistorici en theologen is of er nu werkelijk een verschil is tussen de late Middeleeuwen en de Reformatie. De bekende Duitse kerkhistoricus Volker Leppin werkt veel met het begrip transformatie. De vroomheid verbindt beide perioden, dat is de continuïteit, maar deze vroomheid ondergaat verschillende

veranderingen of radicalisering. De systeemverandering in de Reformatie verliep niet op de wijze van een breuk, verval of culminatie van een bepaalde ontwikkeling, maar is meer te vatten in termen van polariteiten. Wie beschikt over het heil; de kerk of de vroomheid van de gewone gelovige of leek? In zijn boek *Transformationen* stelt hij de vraag hoe 'reformatorisch' de Reformatie was. De tijd dat Luther-kenner Karl Holl alles onder de theologische noemer van de rechtvaardiging heeft geplaatst als de grote tegenstelling met de Middeleeuwen is volgens hem niet houdbaar.

In een bundel van Günter Frank en Volker Leppin, *Die Reformation und ihr Mittelalter*, zet Ulrich Muhlack uiteen dat de Renaissance (vooral in Italië) en de Reformatie op hun eigen wijze de Middeleeuwen de moderne tijd inloodsten en daarmee twee zeer belangrijke gebeurtenissen werden op weg naar de moderniteit. Kenmerkend is daarbij de verdergaande autonomie van het religieuze bewustzijn.

INSPIRATOR VAN DE VRIJHEID

De Duitse filosoof en publicist Klaus-Rüdiger Mai schetst Luther als een inspirator van de vrijheid, van de Verlichting en de moderne tijd. In Luthers theologische leer van de rechtvaardiging wortelt de universaliteit van de burger- en mensenrechten. De historische betekenis van Luther is dat hij waarheid en vrijheid met elkaar verbindt. Bijna alle belangrijke denkers van de Verlichting in Duitsland en Engeland hebben volgens Mai niet voor niets hun wortels in het protestantisme. Luthers geschrift over de vrijheid van de christenmens betekent voor Mai de proclamatie van de mens als burger. De waarheid bevrijdt de mens niet alleen van zijn zonde maar ook van zijn onmondigheid. Mai brengt Luther op deze wijze op één lijn met Kant. Beiden denken niet vanuit de staat maar vanuit de burger. De mens is er niet voor de staat, maar de staat voor de burger. Terwijl Luther oproept niet tegen het geweten te handelen, roept Kant op niet de rede te verraden. Mai presenteert Luther als de strijder voor het geweten, iemand die niet met geweld of dwang maar met argumenten de waarheid verdedigt. Zijn werken tegen de opstand van de Duitse boeren vormen maar een kwart van de waarheid en zijn volgens hem ook in paniek geschreven. Luther fulmineerde evenzeer tegen de overheid als tegen de boeren. Mai laakt de tendens om de donkere zijden van Luther voor het voetlicht te halen, zoals zijn "ver-

Die Reformation und ihr Mittelalter
Günter Frank en Volker Leppin (red.),

Frommann-Holzboog
Stuttgart 2016
478 blz. € 68

Transformationen
Volker Leppin

Mohr Siebeck
Tübingen 2016
560 blz. € 129

Reformation 1517-2017. Ökumenische Perspektiven
Volker Leppin

Vandenhoeck & Ruprecht
Göttingen 2016
119 blz. € 20

meende antisemitisme". Dat verduistert de existentiële actualiteit van de hervormer ten aanzien van de waarden van vrijheid, vorming, onderwijs en geweten. Mai kritiseert de "linksprotestantse" invulling van de herdenking van Luther in kringen van de Evangelische Kirche in Deutschland (EKD). Luther heeft volgens hem namelijk altijd de politisering van de religie en de professionalisering van de politiek afgewezen.

Hoe anders weer Joachim Köhler, die in zijn boek *Luther!* de hervormer weliswaar typeert als een bevrijd mens, maar dan niet in de zin van de moderne vrijheid. Luther luidt inderdaad een nieuwe tijd in, maar dan gebaseerd op een visie op de mens die niet zichzelf vorm geeft, maar zijn leven legt in de handen van God, in Christus. Luthers vrijheidsgeloof heeft niets te maken met de vrijheid van humanisme en Verlichting. Het ging hem niet om de vrijheid van de mens, maar om de vrijheid van Christus in de mens. "Niet het zelf van de mens moet bevrijd worden, maar de mens moet van zichzelf bevrijd worden." Niet Luther maar Erasmus is de lichtende wegbereider van Verlichting, van eigen verantwoordelijkheid en de mensenrechten.

ONGEWILDE REBEL

De Duitse publicist Willi Winkler schetst Luther als een Duitse rebel, maar wel een ongewilde rebel, tegen wil en dank. Winkler laat haarscherp zien hoe het afaatsysteem precies paste in het zich ontwikkelende vroegkapitalisme aan het begin van de zestiende eeuw. Alles was uit te drukken in geld, ook de zaligheid was te 'verdienen'. Het vroegkapitalisme was met de kerk als bewaarster van "de schat van verdiensten" (*thesaurus meritorum*), zoals die gedachte al enkele eeuwen was gegroeid, een transactie aangegaan. Een simpele aankoop van een afaatbrief kon de steeds groter wordende angst voor de kwelling

gen van het vagevuur wegnemen. De vaak zo negatief gekenschetste afaatprediker Tetzl was slechts een uitvoerend orgaan van hogere machten, aldus Winkler. Hij spreekt van "verlossingskapitalisme". De twee belangrijkste financiële kopstukken die aan het begin van de zestiende eeuw de geldstromen in Europa reguleerden, waren paus Leo X en de vroegkapitalistische handelsgigant Jakob Fugger. Voor het eerst werden in deze "door-ge-economiseerde tijd" de theologische bezwaren tegen het heffen van rente, zoals die eeuwenlang golden, langzaam losgelaten.

Winkler laat zien hoe de religieuze revolutie van Luther de macht van de kerk verwoestte. Hij beargumenteert welke belangrijke plaats het geweten bij Luther had. Het geweten is een geheel nieuwe categorie geworden, aan niets en niemand in de huidige wereld onderworpen. Luthers beroep op het geweten dat alleen gevangen kan worden door het Woord van God, kon niet "brutaler" overkomen voor de gevestigde autoriteiten, aldus Winkler, daarom is het "het grote moment van het protestantisme".

WERELDWIJDE BEWEGING

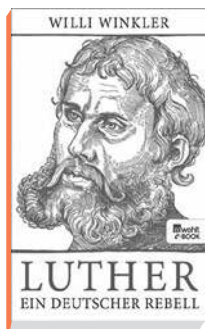
In haar boek *500 jaar Protestantisme* zet Katharina Kunter uiteen dat het protestantisme meer is dan de kerkelijke instituten in de verschillende landen die zich als protestants presenteren. Sinds Luthers innerlijke zoektocht naar Gods genade is er "een nieuwe, directe lijn van mensen naar God", zonder tussenkomst van priester of relikwieën, met alleen de Bijbel, "het spirituele en intellectuele fundament van het protestantisme". Iedere gelovige is nu zijn eigen priester bij God. De zo verkregen vrijheid van het almachtige instituut kerk, heeft de afgelopen 500 jaar geleid tot een zeer individueel verantwoordelijkheidsgevoel ten opzichte van God, de wereld en de mens geleid. Met het gevaar dat deze gerichtheid op de wereld het protestantisme weer

Gehört Luther zu Deutschland?

Klaus-Rüdiger Mai

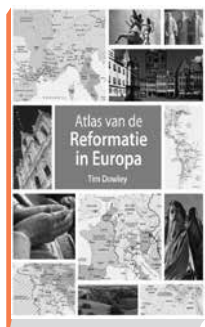
Verlag Herder
Freiburg im Breisgau 2016
207 blz. € 19,99

**Luther.
Ein Deutscher Rebell**

Willy Winkler

Rowohlt Verlag
Berlin 2016
639 blz. € 29,95

**Atlas van de
Reformatie in Europa**

Tim Dowley

uitg. Kok
Utrecht 2016
160 blz. € 19,99

**Erlöste und
Verdammte. Eine
Geschichte der
Reformation**

Thomas Kaufmann

C. H. Beck
München 2016;
508 blz. € 26,95

zelf tot een puur wereldlijke aangelegenheid kon worden, aldus Kunter. Zij beschrijft de Reformatie in de verschillende delen van Europa, maar trekt ook lijnen naar de oecumenische beweging, de problematiek van de mensenrechten, de Europese Unie, de strijd tegen nazisme, communisme en apartheid. Er zijn nu wereldwijd meer protestanten dan in 1800 en 1900. Ondertussen hebben zich opzienbarende omwentelingen voorgedaan omdat de exponentiële groei van het protestantisme met name in Azië, Afrika en Latijns-Amerika zich voordoet in een compleet andere vorm, namelijk als pinkster-, evangelische en charismatische bewegingen. Inmiddels is er ten aanzien van dit laatste punt sprake van een mondiale beweging.

Hoe breed de Reformatie is geweest, blijkt uit het boek van Tim Dowley, *Atlas van de Reformatie in Europa*. Het is vooral een boek van chronologische overzichten en kaartjes. Het laat zien hoe de kerk tussen 1350 en 1650 door een proces van bestuurlijke, ethische en dogmatische hervorming heenging en zo een impact had op de wereld. Religieuze verdeeldheid, in combinatie met politieke en maatschappelijke, leidde tot militaire conflicten, die tussen 1550 en 1648 diepe sporen trokken in Europa. De in 1648 gesloten Vrede van Westfalen markeerde duidelijk de voltooiing van de Reformatie op het Europese vasteland. Het protestantisme heeft door zijn missionaire kracht wereldwijde gevolgen had, tot en met in Amerika en Azië (Japan), zo laat Dowley zien.

OMSTREDEN

Het aandeel van de Reformatie aan de moderne vrije burgersamenleving is volgens Bernd Oberdorfer echter hoogst omstreden, zo betoogt hij in de bundel *Heillos gespalten?* Noch de politieke vrijheid in de moderne zin van het woord noch de op burger- en mensenrechten gebaseerde staat kan teruggevoerd worden op reformatori-

sche impulsen. Maar dat neemt niet weg dat het door Luther verkondigde effect van het geloof op de innerlijke vrijheid en op de ontkoppeling van de mens van uiterlijke dwang op de lange termijn indirect heeft bijgedragen aan de totstandkoming van individuele politieke vrijheidsrechten. Uwe Swarat benadrukt in de bundel dat de Reformatie een gebeurtenis was die niet voorwaarts maar achterwaarts gericht was, een herstel van “de rechte, oude kerk”, van de apostoliciteit van de kerk. Zo heeft Karl Barth ook het *semper reformanda* ingevuld. De kerk moet volgens Barth niet vooruitstrevend zijn, zich niet laten meeslepen met tijdverschijnselen, maar trouw zijn aan haar eigen oorsprong. Een reformatie betekent daarom een omkeer- en boetebeweging van de kerk. Peter Neuner ziet de actuele betekenis van de rechtvaardiging daar waar de mens zichzelf als persoon ziet, een mens die niet opgaat in wat hij presteert. De mens heeft een inherente waardigheid die nooit als middel tot een doel gezien mag worden. De boodschap van de rechtvaardiging voert niet tot passiviteit, maar bevrijdt tot handelen, verlost de mens van de steeds toenemende prestatiedruk. De boodschap van de rechtvaardiging is de grondslag voor de ethiek.

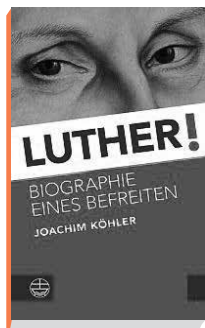
INTERNATIONAAL

De Duitse kerkhistoricus Thomas Kaufmann benadrukt dat de Reformatie vanaf het begin een internationaal gebeuren was. Hoe orthodox men ook naar de Reformatie kijkt en deze periode ziet als haaks staand op de Revolutie, toch heeft de Reformatie het gelaat van Europa ingrijpend veranderd en kan gesproken worden van de “onbedoelde effecten” van de Reformatie. In het tijdperk van de Reformatie kreeg Latijns Europa een nieuw gezicht, aldus Kaufmann. Niet meer de eenheid van de christenheid met de paus als zichtbaar hoofd –die in de oude hoofdstad van het imperium, Rome, resideerde– maar een veelvoud van landen

stempelde voortaan de geschiedenis en cultuur. Dit Europa van de naties is niet door de Reformatie ontstaan, maar wel erdoor bevorderd, aldus Kaufmann. Toch is er geen directe lijn van de Reformatie naar de moderne tijd te trekken. De grondvorm van het Latijns-Europese christendom was ook na de Reformatie volgens Kaufmann gebaseerd op een “monoconfessionaliteit” van een bepaalde politieke eenheid, een stad, territorium of natie. De oud-Romeinse en Constantijnse overtuiging, dat de religie een onverbrekelijke eenheidsband van het gemenebest impliceerde en staat en samenleving integreerde, gold evenzeer nog in de Reformatie en het daarna volgende confessionele tijdperk. Het werd pas fundamenteel ter discussie gesteld door de radicale protestantse en doperse dissidenten. Pas in de zeventiende eeuw kreeg de overtuiging voet aan de grond dat in het kader van een stabiele orde ook het vreedzame samenleven van mensen van verschillende religies mogelijk moest zijn. In de nasleep van de Amerikaanse en Franse Revolutie werd in de negentiende eeuw de algemene vrijheid van godsdienst verankerd in Europese verdragen, gebaseerd op de overtuiging dat de staat deze rechtsorde dient te waarborgen.

KRACHT VAN VERANDERING

De reeks boeken maakt duidelijk dat de Reformatie tot ingrijpende politieke en staatkundige verandering heeft geleid. In de ontdekking van de vrijheid van de christenmens (Luther) heeft de Reformatie een wezenlijke bijdrage geleverd aan het ontstaan van het besef van de vrijheid van geweten en de zelfstandigheid van de overheid ten opzichte van de kerk. De Reformatie is vaak door filosofen als de dageraad van de vrijheid beschouwd. Dat zegt de Duitse filosoof G.W.F. Hegel: “Dies is der wesentliche Inhalt der Reformation; der Mensch ist durch sich selbst bestimmt, frei zu sein.” Luther is in deze optiek de

Luther! Biographie eines Befreiten

Joachim Köhler

Evangelische Verlagsanstalt
Leipzig 2016
405 blz. € 22,90

500 jaar Protestantisme. De geschiedenis van de Reformatie

Katharina Kunter

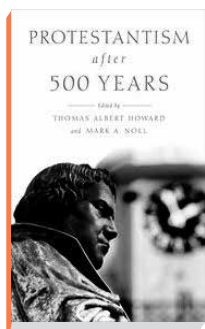
uitg. Kok,
Utrecht 2016
240 blz. € 35

Heillos gespalten? Segensreich erneuert? 500 Jahre Reformation in der Vielfalt ökumenischer Perspektiven

Uwe Swarat, Thomas Söding (Hg.)

Verlag Herder, Freiburg im Breisgau 2016, 327 blz. € 34,99

Protestantism after 500 Years

Thomas Albert Howard and Mark A. Noll (ed.)

Oxford University Press
Oxford 2016
361 blz. £ 24,99

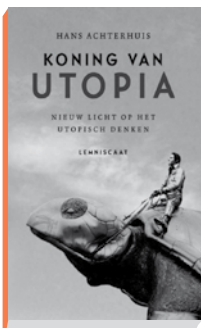
vrijheidsheld die de voorloper is van de moderne tijd en de donkere Middeleeuwen van bijgeloof en wondergeloof heeft achter zich gelaten. In de school van Max Weber en Ernst Troeltsch zag men de Reformatie als de dageraad van de vrijheid van het individu en van het geweten en godsdienst, al was het calvinisme moderner dan het lutherdom dat geneigd was om het gezag te ondersteunen. Het calvinisme luidde zelfs de geboorte in van het moderne kapitalisme. Anderen, zoals de katholieke theoloog Joseph Lortz, stellen dat niet met Luther maar met Erasmus het individuele geweten zijn "verderfelijke" heerschappij begint in de moderne tijd.

De hiërarchische spanning tussen het gezag van een uitverkoren bovenlaag en een in mondigheid gegroeide nieuwe stand, kan men "de moeder van alle revoluties" noemen, zo heeft Gerben Heitink eens opgemerkt. De Reformatie is volgens hem daarom een sprong in de mondigheid, het besef van roeping en verantwoordelijkheid, waardoor de Reformatie wellicht ongewild en onbedoeld een belangrijke schakel vormde tussen de Renaissance en de Verlichting. Het protestantisme is een kracht geweest die de wereld veranderde. Tegelijkertijd laat het protestantisme een anti-modern geluid horen als we zien hoezeer de reformatoren het herontdekte Woord van God als richtlijn hanteerden voor het politieke en maatschappelijke leven. De binding van de overheid aan de beide tafelen van de Wet heeft niet voor niets ingang gevonden in heel wat reformatorische belijdenisgeschriften. Vanuit dit perspectief moeten we zeggen dat de Verlichting de religieuze 'drive' van de Reformatie volstrekt heeft gesecculariseerd. Staat en overheid zijn losgemaakt van de christelijke openbaring. Deze tendens heeft zich in de eeuwen daarna alleen maar doorgezet. Deze inzichten verdienen alleszins uitgewerkt te worden in het komende herdenkingsjaar om daarmee de relevantie van de Reformatie ook voor het staatkundige leven te onderstrepen.

De moderniteit heeft ons beroofd van fundamentele waarheden en zekere identiteiten. Utopische toepassing van studeerkamerfilosofiën in aardse heilstaten mislukten jammerlijk. Nu we aanbeland zijn in de postmoderniteit wordt alles vloeibaar en betwifelbaar. Welke invloed heeft de postmoderniteit op het denken over de staat en religie? De onderstaande drie boeken bieden een perspectief.

Mr. Corry-Anne van der Tang-Everse en drs. Jan Schippers

De postmoderne staat - De utopie voorbij

Koning van Utopia.
Nieuw licht op het
utopisch denken
Hans Achterhuis

Lemniscaat 2016
197 blz. € 14,95

Dit jaar vierden niet alleen Luthers stellingen hun 500ste verjaardag, het is ook de 500ste verjaardag van een ander geschrift. In 1516 verscheen het boek *Utopia* van iemand die later een kettervervolger én martelaar zou worden, Sir Thomas More. Tijdens het grootste deel van zijn leven was More echter een gewetensvolle Engelse diplomaat, humanistisch geleerde en trouw gelovige. Hij kwam vaak naar het vasteland van Europa en bezocht zijn vriend Desiderius Erasmus veel, waarmee hij de maatschap-

pijkritische en satirische humor deelde. In die tijd schreef hij het boek *Utopia*, dat een beeld schetst van een ideaaltypische samenleving. Op het eiland Utopia is privébezit afgeschaft, eten en drinken is gratis op markten te verkrijgen, mensen slapen in onpersoonlijke hallen en bij een teveel aan kinderen worden die bij andere families ondergebracht. Iedereen leeft volgens een strak tijdschema en vrije tijd wordt enkel gevuld met intellectuele bezigheden. Het aantal godsdiensten is enorm maar desondanks leeft iedereen in harmonie met elkaar. Waarom schreef Thomas More dit boek in een tijd waarin de breuk met de Rooms-Katholieke kerk onomkeerbaar werd? En wat is de betekenis geweest van dit eerste utopische denkwerk?

Hans Achterhuis, filosoof, theoloog en eerste Denker des Vaderlands, reflecteert in zijn nieuwe boek op de interpretatie die aan *Utopia* door de eeuwen is toegekend. Hij stelt dat het idee van de utopie onderdeel is geworden van de Europese moderniteit. Karl Marx en Friedrich Engels haalden inspiratie uit Mores boek voor hun communistische heilsleer. De beschreven samenleving waarin alles van iedereen is werd een recept voor revolutie en een blauwdruk voor een nieuw in te richten samenleving. De fantasiewereld werd werkelijkheid.

De grote totalitaire experimenten met het utopisch denken in China, Rusland, Cambodja en dichterbij nazi-Duitsland bleken eind vorig eeuw te leiden tot extreem georganiseerd geweld. Daarmee verwerd de utopie tot een dystopie, een plaats waar niemand wil wonen. De minutieuze en georganiseerde technische toepassing van de ideeën van een studeerkamergeleerde heeft geleid tot het tegenovergestelde. Daartegen verzette men zich massaal aan het einde van de vorige eeuw. *Utopia* werd het voorbeeld

van hoe het niet moet en Thomas More de zondebok. De aanval op de utopie was geopend.

Past deze interpretatie wel bij de persoon Thomas More? Hoe kan een vrome katholiek van 500 jaar geleden euthanasie, religieuze tolerantie en echtscheiding hebben bepleit? Hebben we hem misschien al die jaren verkeerd begrepen? Is het misschien vooral kenmerkend voor de tijdgeest hoe we klassieke teksten behandelen? Hans Achterhuis steekt de hand in eigen boezem, want hij was de 'nationale anti-utopie-filosoof' die *Utopia* altijd letterlijk heeft genomen. Waarschijnlijk past zo'n letterlijke interpretatie niet bij de satirische en maatschappijkritische toon die door *Utopia* is heen klinkt. Erasmus schreef namelijk rond dezelfde tijd *Lof der Zotheid*, waar de spot vanaf driipt.

Gold *Utopia* eerst als een blauwdruk en later als een waarschuwing, nu is volgens Achterhuis de tijd aangebroken voor het mini-experiment. Traditionele idealen moeten slechts in kleine context worden toegepast om zodoende kleine maatschappelijke verbeteringen te bewerkstelligen. De 'utopische meent' noemt Achterhuis dit. Hoe tijdloos deze interpretatie is, zal de tijd leren.

Ik kan me niet aan de indruk onttrekken dat de Nederlandse Geloofsbelijdenis op eenzelfde moderne manier is geïnterpreteerd. Dat van theocratie een utopie is gemaakt. Dat het vlugschrift van Guido de Brès een betonnen monument is geworden. Dat meer waarde aan de tijdgeest is toegekend dan aan de bedoeling van de schrijver. De verjaardag van dit boek is misschien niet een typisch gereformeerd feestje, maar mogelijk wordt het tijd om de invloed van het boek serieuzer te nemen dan 500 jaar geleden. Het boek van Hans Achterhuis kan daarbij helpen,

hoewel het eigenlijk een vereiste is om zijn eerdere boeken over de utopie eerst gelezen te hebben. Het 'ingewijdenen-gehalte' is erg hoog,

dat is jammer wegens de urgentie van ons veranderend denken over de utopie en de maakbare samenleving.

God, iets of niets.
De postseculiere
maatschappij tussen
geloof en ongelof,
Taede A. Smedes,

Amsterdam University Press
2016, 312 blz, € 19,95

Het rapport *God in Nederland* kwam in maart met schokkend nieuws: gelovigen in een transcendente God zijn in tien jaar tijd van een meerderheid in een minderheid veranderd. Wat ligt daar achter? Wat is je levensbeschouwing als je niet meer gelooft? Na de aanval van het atheïsme op geloof en het secularisatieproces rest slechts een grauwgrijs nihilisme in de wereld zonder God. De werkelijkheid is zonder betekenis en het leven heeft geen zin. Is dit het noodzakelijke alternatief voor de seculiere mens? Taede Smedes gaat in zijn boek op zoek naar wat ongelovigen geloven. Daar zit nogal wat verschil in: religieus atheïsme, religieus naturalisme of post-theïsme. Na het verdwijnen van het godgeloof blijft toch bijna iedereen geloven, maar het is wel een believing without belonging.

Smedes komt tot de conclusie dat het blijvende religieuze verlangen behoort tot de condition humaine. Elk mens is geboren met een aanleg tot religie. Elk mens dat zinzoekende is, is in feite

religieus en omdat velen zoekende zijn, is daarmee bijna iedereen religieus. Dat ligt aan de definitie die Smedes hanteert van religie: elk besef van transcendentie, van een werkelijkheid die de mens overstijgt, is reeds religie. De transcendentie hoeft ook niet bovennatuurlijk meer te zijn, maar kan in de materie of de alledaagse werkelijkheid liggen. Met dit brede begrip van religieus wordt tegelijkertijd het verschil met niet-religieus wel erg diffuus. Ook is het een sterk intellectuele exercitie: alleen bronnen van hedendaagse filosofen als Ronald Dworkin en Luc Ferry worden erop nageslagen. Religie gaat dan om een 'coherente en bevredigende synthese van interpretatieve, spirituele en moreel-ethische reacties op de wereld'.

Daardoor word je des te nieuwsgieriger hoe al die miljoenen Nederlanders in hun dagelijks leven hun levensbeschouwing zouden omschrijven. Daarop geeft dit boek helaas geen antwoord. Het helpt ons wel bij het scherpstellen van de gevolgen van de secularisatie. Seculier betekent niet een op een atheïstisch. De ver sluiering van het godsbeeld doet niets af aan godsbesef. Apologetiek en evangelisatie zouden beter kunnen aansluiten bij een ander beeld van onze medemens: die van postmoderne, zinzoekende twijfelaar.

CAvdT

Omstreden moderniteit.
Over de gemeenplaats
"dat is niet meer van
deze tijd",

Marin Terpstra,

Uitgeverij Wilde Raven
Nijmegen, 2016,
207 blz., € 20,00

De Nijmeegse filosoof Marin Terpstra schreef een boeiend boek over de paradox van de moderniteit. Hij deed dat aan de hand van de uitdrukking die als een axioma regelmatig weerklinkt: 'dat is niet meer van deze tijd'. Van monarchie tot zwarte piet, van de aanhef van wetten 'bij de gratie Gods' tot het christelijk onderwijs. Het is 2016, dus zet deze 'relicten' maar op de schroothoop van de geschiedenis. De auteur werpt de vraag op of het wel zo modern is om je op zoiets als 'de tijd' te beroepen? Brengt die uitdrukking de geest van de moderniteit tot uitdrukking?

Terpstra meent van niet. En hij heeft daar goede argumenten voor. Achter de eis om volstrekt modern te zijn, gaat een oeroud religieus verschijnsel schuil. De denkwijz waarin alles wat uit het verleden komt als achterhaald wordt gezien, berust op een vooruitgangsgeloof. De dwangmatigheid om bij te tijd te moeten zijn, bevalt Terpstra niet. Want moderniteit is wezenlijk verbonden met twijfel en onzekerheid. Daar past een heilige plicht om de tijd te volgen niet bij. Het oude beroep op God of de Bijbel wordt dan simpelweg vervangen door een beroep op 'de tijd'. En wie zou gezaghebbend kunnen bepalen wat nu wel of niet bij deze tijd hoort? Dat zou iedereen kunnen doen: ieder zijn waarheid. Maar dreigt dan niet het gevaar dat degene die

het hardste roept zijn zin krijgt? Gaat dan het recht van de sterkste gelden? En wat is daar 'modern' aan?

Met pragmatisme en technocratisch besturen kan de politiek proberen de maatschappelijke en levensbeschouwelijke onenigheid te overwinnen. Maar wat komt er dan van een vrije gedachteswisseling terecht? En er zou een alarmbelletje moeten gaan rinkelen, want het past wel naadloos bij de geest van deze tijd om veel meer waardering te hebben voor doen, maken, handelen en produceren dan voor geestelijke activiteiten zoals bezinnen, beschouwen en bidden. Het risico daarvan is dat 'het kan niet' gaandeweg de plaats inneemt van 'het mag niet'. De omkering is nog riskanter: na verloop van tijd mag alles wat kan. Terpstra legt feilloos de nihilistische kern van de moderniteit bloot.

Ook fileert hij de idee dat godsdienst intrinsiek gewelddadig is en dat de moderniteit dat heeft overwonnen door religie te privatiseren, te marginaliseren, te neutraliseren en zo onschadelijk te maken. In de loop van de Europese geschiedenis heeft de wereldlijke macht het heft steeds meer in handen genomen. De kerk die in vroeger tijden de keizer naar de kroon stak, is nu ondergeschikt aan de staat. In de tijd van de godsdiensttwisten kon de heerser nog bepalen welke godsdienst het primaat verkreeg in zijn gebied. Andersgelovigen moesten zich stil houden of anders verhuizen naar elders. Zijn we vooruitgegaan of keren we weer terug naar die tijden, nu seculieren stellen dat ongodsdienstigheid, godloochening of zelfs godslastering de norm is en dat daarom gedragingen van (vooral de orthodoxe) gelovigen in het publieke domein eigenlijk niet meer getolereerd kunnen worden? Het lijkt modern te zijn om godsdienst als onzinnig en gevaarlijk te zien, of – een stap verder – ortho-

doxe christenen verdacht te maken, door ze als achterlijk te bestempelen en te betogen dat reformatorische scholen 'niet meer van deze tijd' zijn. Of dat het een vooruitgang zou zijn wanneer de SGP via een kiesdrempel uit de Kamer verdwijnt. Maar in hoeverre verschilt deze denkwijze nog van die van de inquisiteurs van weleer die ervan overtuigd waren dat protestanten een pest voor de samenleving zijn?

Politiek debat gaat uiteindelijk over de vraag wat de beste manier van (samen)leven is. Wie 'de Verlichting' ziet als de enig ware belichaming

van redelijkheid en moderniteit, moet niet verbaasd opkijken als hij tegenspraak krijgt. Het is niet redelijk om gefundeerde argumenten die conservatieven en christenen in dat debat inbrengen af te doen als 'onzin' of 'niet meer van deze tijd'. Terpstra pleit ervoor het oordeel van de tijd te vervangen door een beschouwing van de politieke strijd. Dat geeft meer zicht op de werkelijkheid waarin we ons allemaal bevinden. Een intrigerend boek dat aan het denken zet!

JAS

Big ons bent
in keukens
www.dankoo.nl

Kwaliteit sinds 1935

Alle stijlen in huis

Eersteklas service

Eigen montageteam

SINDS 1935
HUISMAN
keukens | sanitair | doe het zelf

Voltastraat 1 | Alblasserdam | 078-6932541 | info@huismanalblasserdam.nl | www.huismankeukens.nl

Die Nacht ist vorgedrungen

De nacht is haast ten einde, de morgen niet meer ver.
Bezing nu met verblijden de held're morgenster.
Wie schreide in het duister begroet zijn klare schijn,
als hij met al zijn luister straalt over angst en pijn.

Zo is ons God verschenen in onze lange nacht.
Hij die de eng'len dienen die eeuwen is verwacht,
Is als een kind gekomen en heeft der wereld schuld
Nu zelf op zich genomen en draagt ze met geduld.

Hoe vele zwarte nachten van bitterheid en pijn
En smartelijk verwachten ons deel nog zullen zijn
Op deze donk're aarde, toch staat in stille pracht
De ster van Gods genade aan 't einde van de nacht.

God lijkt wel diep verborgen in onze duisternis
Maar schenkt ons toch een morgen die vol van luister is
Hij komt ons toch te stade ook in het strengst gericht.
Zijn oordeel is genade, Zijn duisternis is licht.

Jochen Klepper (1903-1942)
Vertaling door J.W. Schulte Nordholt (1920-1995)

TOELICHTING

De nacht is haast ten einde is een lied van Jochen Klepper dat ontstond op 18 december 1937. Het uitgangspunt ligt in Romeinen 13 vers 12: 'De nacht is voorbijgegaan, en de dag is nabijgekomen. Laat ons dan afleggen de werken der duisternis, en aandoen de wapenen des lichts.' Het gedicht doordringt ons van het contrast tussen de dreigende duisternis en het licht dat zal overwinnen.

Het lied staat vol met zinspelingen op bijbelteksten, zoals: 'de Morgenster' (Openb. 22:16); 'des avonds vernacht het geween' (Psalm 30:6); 'Het volk, dat in duisternis wandelt, zal een groot licht zien' (Jesaja 9:1); 'En dat alle engelen Gods Hem aanbidden ['dienen' in de Lutherse vertaling] (Hebr. 1:6); 'De HEERE heeft gezegd, dat Hij in donkerheid zou wonen.' (1 Kon 8:12); 'Die Mijn woord hoort, en gelooft Hem, Die Mij gezonden heeft, die heeft het eeuwige leven, en komt niet in de verdoemenis, maar is uit den dood overgegaan in het leven.' (Joh. 5:24). Door

de vertaling in het Nederlands en verschillen met de Lutherse vertaling zijn de bijbelcitaties niet alle direct herkenbaar.

Jochen Klepper leefde maar kort. Hij werd geboren als zoon van een predikant en van een kunstzinnige vrouw, studeerde theologie, maar brak deze af en koos voor de journalistiek en literatuur. In 1929 ontmoet hij de dertien jaar oudere joodse weduwe Hanni Stein. Zij heeft twee kinderen. Hun huwelijk leidt tot een breuk met zijn familie door de houding van zijn antisemitische vader. Door de steeds strenger wordende jodenwetten vlucht de oudste stiefdochter naar Engeland. Jochen zelf krijgt ontslag en het leven wordt hem door de nazi's steeds moeilijker gemaakt. Zijn dagboeken die ook in het Nederlands zijn vertaald, tonen hoezeer Klepper gebukt ging onder het naziregime en hoe hij worstelde met de Evangelische Kirche die het nationaalsocialisme zo kritiekloos steunde. Midden in de duisternis van zijn tijd en zijn eigen leven schreef hij een verwachtingsvol Kerstlied over het licht.

Mededeling over digitale verzending factuur

Zoals u waarschijnlijk weet, verdwijnt binnen enkele jaren de acceptgiro. Dat betekent dat het SGP-bureau (en dus ook de Guido de Brès Stichting) een andere mogelijkheid zoekt voor de inning van de abonnementsgelden van Zicht en de donaties voor de stichting. Via de Rabobank zijn we in contact gekomen met een bedrijf dat gespecialiseerd is in het digitaal verzenden van betaalopdrachten. De afgelopen maanden hebben we hiermee een proef gedaan. In 2017 willen we hieraan een vervolg geven. Concreet betekent dit dat wanneer wij beschikken over uw e-mailadres, u in 2017 per e-mail het verzoek krijgen om uw abonnement op Zicht of uw donatie te betalen. Dit gebeurt dan via een link waarmee direct via iDeal kan worden betaald. Het blijft mogelijk overbetalingen te doen. En zoals u weet, stellen wij die zeer op prijs!

Wie niet beschikt over internet en email, krijgt de factuur voor het abonnementsgeld of de donatie nog steeds per post toegezonden.

Mocht dit bericht aanleiding geven tot vragen, wilt u deze dan aan ons kenbaar maken via wi@sgp.nl of per telefoon 010 7200 785.

VAN STAVEREN Begrafenisverzorging

Met aandacht, zorg en respect
Gouda en omstreken

(0172) 23 33 38

Wij verzorgen alleen begrafenissen
Vraag vrijblijvend het boekje "Mijn laatste wens" aan.
info@vanstaverenbegrafenisverzorging.nl

VOOR EEN GOED BOEK NIET LANG OP ZOEKI

Boekhandel R. van der Meijden
Nedereindsestraat 7 – 4041 XE Kesteren
Tel. 0488-482226 (Bgg. 0488-482134)
Email: info@vdmeijden-boekhandel.nl

Maandags gesloten

Geloofwaardig

Met luide hamerslagen sloeg Luther zijn 95 stellingen aan de Slotkapel in Wittenberg. Al sinds 1961 weten we dat Luther nooit met een hamer en spijkers voor de Slotkapel heeft gestaan. Zijn stellingen heeft hij op de 31e oktober hooguit rondgestuurd aan zijn superieuren. Toch blijft deze mythe, dit symbool van de Reformatie, geloofwaardiger dan de ontmaskering ervan door historici.

Politici die het verhaal van hun land in rake termen kunnen beschrijven, die doen er toe. De president-elect van Amerika benoemde de trots op Amerika, de angst voor islamisering en de haat tegen Hillary Clinton. Of het gebaseerd is op leugens of op feiten, doet er niet toe. Het past bij een dieperliggend verhaal. Het verhaal van leuzen en tradities van een verdeeld land.

De roetvegenpiet is in de plaats gekomen van de zwart geschminkte piet. Het bestaan van Sinterklaas wordt blijkbaar danig serieus genomen. Compleet met beveiliging en detectiepoortjes. De moraal van 'wie zoet is krijgt lekkers, wie stout is de roe' zit zo diep dat het een ander kleurtje piet kan overleven.

Verhalen, in progressieve termen 'narratieven', zijn soms hardnekkiger dan factcheckers kunnen terugsnoeien. Dat heeft de postmoderne wetenschap graag gewild. Wie wil weten wat waarheid is, zoekt namelijk tevergeefs. Jouw waarheid is gelijk aan mijn waarheid. Ook de geschiedwetenschap speelt er mee en krijgt het als een boemerang terug.

Dat is de achterkant van de medaille. Aan de voorkant pulseert een behoefte aan morele opvulling. Opvulling van de lege moraal van rationele keuzevrijheid met een gedeeld existentieel geloofssysteem, is wat we zien gebeuren. Moraliteit is de nieuwe geloofwaardigheid.

Corry-Anne van der Tang-Everse,
wetenschappelijk medewerker WI-SGP

Zicht

- Zicht, 42e jaargang (2016) nr. 4
- ISSN 0167-2150
- Het tijdschrift Zicht is een uitgave van de Guido de Brès-Stichting, het Wetenschappelijk Instituut voor de SGP.
- Zicht stelt zich ten doel de bevordering van een wetenschappelijk verantwoorde benutting van actuele politieke en maatschappelijke ontwikkelingen, in het licht van de bijbelse grondslagen en reformatische levensbeschouwing. Het tijdschrift is opiniërend en thematisch van karakter.

Redactie

- H. Kik
- Ir. J. Maljaars
- B. Provoost MSc
- Drs. J.A. Schippers (secretaris en eindredacteur)
- Mw. mr. C.A. van der Tang-Everse
- H. van Vliet
- Dr. K. van der Zwaag (voorzitter)

Adviesraad

- Ing. J.J. van Burg MSc
- Mw. E. Abbey-van Doorn MA
- Mw. R.A. Heijboer
- Drs. A.I. Hooegeven
- J.M. ten Hove MA
- Dr. ir. H. Kievit
- Drs. J.D. Veldman
- Drs. P.J. Verheij RA

Redactieadres

Wetenschappelijk Instituut
voor de SGP
Dinkel 7, 3068 HB Rotterdam
E-mail: wi@sgp.nl
Internet: www.wi.sgp.nl

Bestuur Guido de Brès-Stichting

- Dr. R. Bisschop
- Dr. ir. J.S. van den Brink (secretaris)
- Dr. A. Goudriaan
- Mr. A. Klaassen (voorzitter)
- Ir. L. de Knecht
- Dr. J.J. Meeuse
- Mw. dr. M. Verduijn
- Prof. dr. ir. W. de Vries
- J.J. Zoeteman RA (penningmeester)

Bijdragen en auteursrechten

- Lezersbijdragen zijn van harte welkom. Graag vooraf auteursrichtlijnen en informatie over het redactiebeleid opvragen via het redactieadres.
- De auteursrechten voor de bijdragen in dit tijdschrift berusten bij de uitgeefster. Auteurs schrijven op persoonlijke titel.
- Aanbevolen citeerwijze: Zicht, 2016-4, p. 1

Recensies

- Boeken ter recensie zenden aan het bovengenoemde redactieadres.
- Ter recensie aangeboden boeken worden niet geretourneerd.

Abonnementenadministratie

- Wetenschappelijk Instituut voor de SGP
t.a.v. Simone Paul-Cammeraat
Dinkel 7
3068 HB Rotterdam
telefoon 010-7200785
E-mail: wi@sgp.nl
- IBAN: NL04 RABO 0310 5325 82
t.a.v. Guido de Brès-Stichting
te Rotterdam

Abonnementen

- De prijs voor een jaarabonnement bedraagt € 21,50 (vier nummers); studenten/SGP-j leden € 12,50. De prijs van een los nummer is € 7,00 (excl. verzendkosten).
- Guido-donateurs zijn automatisch abonnee van Zicht. De minimumdonatie bedraagt € 50,00 per jaar; studenten/SGP-j-leden € 25,00. Naast het tijdschrift Zicht ontvangen donateurs alle overige publicaties van het Wetenschappelijk Instituut voor de SGP.
- Een abonnement kan elk kwartaal ingaan. Abonnementen en donateurschappen worden jaarlijks automatisch verlengd, tenzij voor 1 december een schriftelijk bericht van opzegging bij de administratie is ontvangen.

Advertenties

Advertentietarieven zijn op aanvraag beschikbaar.
E-mail: wi@sgp.nl

Vormgeving en druk

Grafisch centrum De Toren BV
te Nijkerk

Guido de Brès-Stichting

Wetenschappelijk Instituut SGP

u zoekt...

EEN RECLAME-
BUREAU
DAT BEGRIJPT
WAT U
BEDOELT

denk creatief
concept / creatie

u zoekt...

ideeën
vertaald
in

drukwerk

onderscheidend

drukkerij

T (0318) 48 40 74
info@drukkerij-amv.nl
www.drukkerij-amv.nl

*“De Godsvraag is
vóór alles een politieke
en sociale vraag, méér
nog dan een mystieke
en zedelijke”*

A.A. van Ruler (1908-1970)

Guido de Brès-Stichting
Wetenschappelijk Instituut SGP

www.wi.sgp.nl